

Tadqiqot.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

**AMIR
TEMUR**

№15
30 апрель

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 15-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
13-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
15-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ ОНЛАЙН
КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-13**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN 15-MULTIDISCIPLINARY
ONLINE DISTANCE CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND
PRACTICAL RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-13**

ТОШКЕНТ-2020

УЎК 323(575.1)(063)
КБК 66.3(5Ў)я43
Й-18

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 15-қўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 апрел 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 239 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Юсувалиева Раҳима Профессор в.б., ю.ф.н. (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Норматова Дилдора Эсоналиевна, доцент (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Чариев Турсун Хуваевич Доцент (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Воҳидова Меҳри Хасанова, PhD (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

6. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

7. Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна, PhD (Тошкент Молия институти)

8. Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

9. Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

10. Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Нормирзаев Абдуқайюм Раҳимбердиевич, доцент (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

11. Физика-математика фанлари ютуқлари

Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич, доцент (Наманган муҳандислик-технология институти)

12. Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Маматова Нодира Мухтаровна Т.ф.д., доцент (Тошкент давлат стоматология институти)

13. Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

14. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

15. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Сувонов Боймурод Ўралович, доцент

(Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

16. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович PhD доцент (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

17. Давлат бошқаруви

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

18. Фармацевтика

Абдуназаров Ахлиддин - PhD, (Наманган давлат университети)

19. Ветеринария

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

20. География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

21. Муסיқа ва ҳаёт

Султанова Зухра - (Наманган давлат университети)

22. Жисмоний тарбия ва спорт

Мадаминов Баходир - п.ф.н, (Наманган давлат университети)

23. Тасвирий санъат ва дизайн

Жаббаров Ботиршер - доцент, (Наманган давлат университети)

24. Адабиёт

Сулаймонов Мўминжон- ф.ф.н, доцент, Наманган давлат университети

25. Журналистика

Каримова Фарихахон - ф.ф.н, доцент, Наманган давлат университети

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

АГРОПРОЦЕССИНГ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

1. Идрисов Х.А, Халбоев А.Н, ТАКРОРИЙ ЭКИЛГАН МОШ НАВЛАРИНИ ВЕГЕТАТИВ ОРГАНЛАРИ РИВОЖЛАНИШИГА ЭКИШ МУДДАТИ ВА МЕЪЁРИНИ ТАЪСИРИ ЎРГАНИШ.....	12
2. Islomjon Makhmudov, Bunyod Mamadaliev ANALYSIS OF STATISTICAL CORRELATION BETWEEN LAND SURFACE TEMPERATURE AND NDVI INDEX USING MULTI TEMPORAL LANDSAT TM DATA.....	15
3.Sadriddinova Dilso'z Shamsiddin qizi. АГРОЛОГИСТИКА ТЎФРИСИДА АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАР.....	18
4. Radjabova Mahliyo Maxmudovna, Saksonov Umidjon Sattorovich G'O'ZA O'SIMLIGINI YETISHTIRISHDA SUV TEJAMKOR SUG'ORISH TEKNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI.....	20
5. Yeshboyeva Matluba Baxodir qizi QORAQALPOQ GURUH TALABALARIGA SINONIM VA ANTONIMLARNI O'RGATISHDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH.....	22
6. Yeshboyeva Matluba Baxodir qizi TA'LIM JARAYONIDA GRAFIK ORGANAYZERLARDAN FOYDALANISH.....	24
7. Абдушукурова Замира, Юсупова Насиба СУФОРИЛАДИГАН ГИДРОМОРФ ТУПРОҚЛАРНИ АГРОФИЗИКАВИЙ ВА МЕЛИОРАТИВ ХОССАЛАРИНИ ЯХШИЛАШ ОРҚАЛИ УНУМДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	26
8. Данияр Палуанов КЎП ҚАТЛАМЛИ ГРУНТЛАРДА ПАСТ БОСИМЛИ ГИДРОТЕХНИКА ИНШООТИ ЗАМИНИДАГИ ФИЛЬТРАЦИЯ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ.....	28
9. Ж.С.Пўлатов АГРОТЕХНИК ТАЛАБЛАРНИ СИФАТЛИ БАЖАРИЛИШИДА ТЕХНИК ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ.....	31
10. Саидов Акмал, Раджабова Наргиля ПРИНЦИПЫ ВЫБОРА КНБК ПРИ БУРЕНИИ НАКЛОННЫХ НЕФТЕГАЗОВЫХ СКВАЖИН.....	34
11. Қобилов Улуғбек Ҳикматуллаевич ШАХСНИНГ ЖИСМОНИЙ КАМОЛ ТОПИШИДА ОИЛАНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	36
12. Азимова Н.Ш., Кутлиева Г.Дж., Тураева Б.И., Элова Н.А., Черкасова Г.В., Нурмухамедова Д.К. СИФАТЛИ СИЛОС ТАЙЁРЛАШДА УНИНГ ФЕРМЕНТАЦИЯСИНИ ЯХШИЛОВЧИ ЯНГИ "ИМБИОКОН" БИОПРЕПАРАТИ.....	38
13. Отабек Холматов СУФОРИЛАДИГАН ЕРЛАР УНУМДОРЛИГИНИ САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА ОШИРИШ.....	40

14. Шоҳобидинов Абдулвосит Зиёвиддинович, Жалилова Гўзал Шермамат қизи ХОВОС ТУМАНИ СУҒОРИЛАДИГАН БЎЗ-ЎТЛОҚИ ТУПРОҚЛАРИНИНГ ТАВСИФИ ВА УНУМДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ.....	42
15. Абдужалилова Ойгул Хамидовна МИРЗАЧЎЛ СУҒОРИЛАДИГАН ОЧ ТУСЛИ БЎЗ ТУПРОҚЛАРИНИНГ УНУМДОРЛИК ДАРАЖАСИГА МИКРООРГАНИЗМЛАРНИНГ ТАЪСИРИ.....	44
16. Гулназ Шамуратова, Камал Идирисов ОРОЛ БЎЙИ ТУПРОҚЛАРИ МЕЛИОРАТИВ ҲОЛАТИНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ ВА НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	46

ГЕОЛОГИЯ-МИНЕРОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР

1. Hakimov A., Maxmudov Islomjon TOSHKENT METROPOLITENINING YUNUSABOD YO'NALISHINI QURISHNI IKKINCHI BOSQICHI MARKSHEYDERLIK TA'MINOTIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....	48
2. Равшан Аллаяров, Амрулло Музафаров МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЕ РАДИОМЕТРИЧЕСКОГО ОБСЛЕДОВАНИЯ ВТОРИЧНО - ТЕХНОГЕННЫХ ОБРАЗОВАНИЙ.....	52
3. Мусурманов Рамиз, Суюндиқова Азиза АЁЛ МАЪБУДАЛАРНИНГ РУС, ЎЗБЕК ВА ХИТОЙ ФОЛЬКЛОРИДАГИ ҚИЁСИЙ ТАЛҚИНЛАРИ.....	54
4. Абдурахмонов Сойиб, Рано Тошқодирова ВОЗМОЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ХЛОРА ПРИ ПЕРЕРАБОТКЕ КЛИНКЕРА ОТХОДА ЦИНКОВОГО ПРОИЗВОДСТВА.....	56
5. Муяссар Сағдиева, Саодат Анорбаева, Турсуной Абусейтова РАЗРАБОТКА БИОГИДРОМЕТАЛЛУРГИИ ПЕРЕРАБОТКИ ФЛОТОКОНЦЕНТРАТА АО "АЛМАЛЫКСКИЙ ГМК".....	58

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ

1. Исраилова Зарина Садриддиновна МАҲАЛЛИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВАКИЛЛИК ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ УСУЛЛАРИ.....	63
2. Тошпўлатов Шерзод Ражабович МУСТАҚИЛ ФИКРЛАЙДИГАН ЎЗ ҲАЁТИЙ КЎНИКМАСИ ВА МУСТАҲҚАМ ЭЪТИҚОДГА ЭГА БЎЛГАН ЁШ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ МАЪНАВИЙ- МАЪРИФИЙ АСОСЛАРИ.....	66
3. Primqulova Mohidahon Izzatillayevna GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI O'QUV JARAYONIDA QO'LLASH.....	68
4. Ҳасанова Наргиза Махсатжоновна, ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДА РАҲБАР АЁЛЛАР ФАОЛИЯТИ.....	70

5. Ачилдиев Абдугани Абдуллажонович, АТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИДА КАДРЛАР ЗАХИРАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	73
6. Муродов Нодирбек Ойбек ўғли "УЛОЖЕНИЯ ТЕМУРА" - ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК В ДЕЛЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ КАДРОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ.....	78
7. Усмонов Хуршид Абдукаримович ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИ ҚУРИЛИШ СОҲАСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ДАВР ТАЛАБИ.....	80
8. Ширин Хамдамова ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ С МЕСТНЫМИ ОРГАНАМИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ: ОТЧЕТНОСТЬ ХОКИМА.....	82

ФАРМАЦЕВТИКА

1. Yakubova Shaxnoza Abdurahmonovna O'ZBEKISTONDA FARMATSEVTIKA TARMOG'INI RIVOJLANTIRISH.....	86
2. Fayzullayeva Shahodat Habibullo qizi, Norqulova Madina Shuxrat qizi KENG TA'SIRLI DORI VOSITASI YARATISHNING ILMIY ASOSLARI.....	88
3. Истора Олимжоновна, Фарманова Нодира ЭФИРНЫЕ МАСЛА СОЦВЕТИЙ ЛАВАНДЫ УЗКОЛИСТНОЙ (LAVANDULA ANGUSTIFOLIA L.), КУЛЬТИВИРУЕМОЙ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	89

ВЕТЕРИНАРИЯ

1. Самиев Абдулло Яшинович МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ВЕТЕРИНАРИЯ СОҲАСИ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИНГ ЯРАТИЛИШИ.....	91
2. Otegenova Shiyrinbike Kobeyzinovna LIQILARDIN ASQAZAN HAM ISHEKLERININ SHANSHIWI MENEN OTETUGIN KESELLIKLER.....	93
3. Orazbaev J.K. EXINOKOKKOZ KESELLIGININ KELIP SHIGIWI HAM SEBEPLERI.....	95
4. Торешова Амина Уббиниязовна МЕСТНЫЕ КОЗЫ КАРАКАЛПАКИИ.....	97

ГЕОГРАФИЯ

1. Xolbayeva Sojida Turdiyevna GEOGRAFIYA DARSLARIDA XARITALARDAN FOYDALANISH.....	99
2. Boltayev Boltaboy Qo'chqarboyevich GEOGRAFIYA FANIDA KARTOGRAFIK ANTIPODNI ANIQLASH USULLARI.....	101
3. Davlatova Shahnoza Abdullajanovna, GEOGRAFIYA TA'LIMIDA DIDAKTIK O'YINLAR TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH.....	103

4. Ernazarova Dilfuza Ibragimovna GEOGRAFIYA FANINI O'QITISHDA O'ZGACHA YONDASHUVLAR EKOLOGIK MUAMMOLAR MISOLIDA.....	105
5. Matniyozova Karima Qadamboyevna OROL DENGIZI.....	107
6. Yoqubova Sharqiya Ataboyevna DARSLIKLARDAGI AMALIY MASHG'ULOTNING AHAMIYATI.....	109
7. Хайитбаев А.И., Файзуллаева С.Д. ОРОЛ ДЕНГИЗИ ҚУРИШИНИНГ ОРОЛБҲҲИ МИНТАҚАСИ ҲУДУДЛАРИГА САЛБИЙ ТАЪСИРИ ВА УНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ.....	111

МУСИҚА ВА ҲАЁТ

1. Bazarova Shoxida Mirbaevna MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA FANNING TARBIYAVIY IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH YO'LLARI.....	114
2. Хайдарова Гавҳар МИЛЛИЙЛИК, МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР - МУСТАФО БАФОЕВНИНГ ХОР АСАРЛАРИДА.....	116
3. Ташпулатов Музаффар Файзуллаевич XX-АСР ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МУСИҚАСИ ТАРАҚҚИЁТИ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР КЕСИМИДА.....	118

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ

1. Kuvandikova Salomat, Yakubova Ziyoda BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINI JISMONIY SIFATLARINI TARBIYALASHNING ILMIY AMALIY ASOSLARI.....	120
2. Расулова Майрам, Абдивайтова Шохид ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СРЕДСТВ И МЕТОДОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ БЫСТРОТЫ ДВИЖЕНИЙ У ШКОЛЬНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ.....	122
3. Ахмедова Сарвиноз Азатовна БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИОН ВОСИТАЛАР АСОСИДА СПОРТ КОУЧИНГИГА ТАЙЁРЛАШ.....	124
4. BERDIEV G'AYRAT ULABOYEVICH IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF METHODS OF CONDUCTING PHYSICAL EDUCATION CLASSES IN HOT CLIMATES FOR PUPILS IN GRADES 5-9.....	126
5. Boymatov Abbosjon, Mamajonov Ro'zmatjon VOLEYBOL O'QITUVCHISINING PROFESSIONAL KO'NIKMALARI.....	127
6. Mingboyeva Odina Mahmudjonovna O'ZBEK XALQ MILLIY VA HARAKATLI O'YINLARINI JISMONIY TARBIYA DARSLARIDAGI O'RNI.....	129
7. Muydinov Narimon Muydinovich, Nurmatov Muzaffar Ibrohimovich VOLEYBOL VA UNING YOSH SOG'LOM AVLOD TARBIYALASHDAGI O'RNI.....	132

8. Дилора Ибодуллаева АКАДЕМИК ЭШКАК ЭШИШ СПОРТ ТУРИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНИШНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТИ ВА ИНСОН ОРГАНИЗИМИГА ТАБСИРИ.....	134
9. Д.Носирова, Ф.Эргашева СПОРТЧИЛАРНИНГ ИРОДА СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШИДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ.....	136
10. Хамроқулов Расулжон, Робилова Шарофатхон ЎҚУВЧИЛАР ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА УНИ БАҲОЛАШ МУАММОЛАРИ.....	138
11. З.Т.Сафарова, М.Тураева РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФИЗИОЛОГИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	140
12. Киенко Г.В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И АДАПТАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ.....	142
13. Г. Т. Джураева ВНЕДРЕНИЯ ШАХМАТ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ШКОЛ.....	145

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА ДИЗАЙН

1. Расим Хайров Золимхон ўғли, Раҳмонбердиев Шавкат Раимжон ўғли ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ТАСВИРИЙ САНЪАТИДА ЎҚУВЧИ-ШОГИРДЛАРГА ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ МАСАЛАЛАРИ.....	147
2. Сайфулла Абдуллаев, Сухроб Абдуллаев СПЕЦИФИКА ОБУЧЕНИЯ РИСУНКУ СТУДЕНТОВ 1 КУРСА НАПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ "ДИЗАЙН".....	148
3. Шарипжонов Мухиддин шокиржон ўғли ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ЖАРАЁНИДА УЛАРДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.....	152

АДАБИЁТ

1.Рўзметова С.С. АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ҲИКОЯЛАРИ.....	154
2.Т. Jo'rayeva LISLARNI KO'ZLAGAN YO'LOVCHI.....	156
3. Qo'shaeva Nilufar Erkinovna MUSTAQILLIK DAVRI LIRIKASIDA VATAN OBRAZI (Muhammad Yusuf ijodi misolida).....	158
4. Matkarimova Ra'noxon, To'xtasinov Jahongir XALQ TAFAKKURI DURDONASI.....	159
5. Abdurahmonova Mahbuba Abdug'aniyevna O'QUVCHILARNI NUTQ ODOBIGA O'RGATISHDA "HIBBAT UL-HAQOYIQ" ASARINING AHAMIYATI.....	162

6.Азиза Комиловна АХМЕДОВА РЕАЛИСТИК ВА РОМАНТИК ОБРАЗ ҲАҚИДА.....	164
7.Boltaeva Zumirat Baxtiyorovna NAZM GULSHANIDA IKKI NUR.....	166
8. Eshonqulova Nigora МАКТАБДА ОГАНИЙ ИЈОДИНИ О'ҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	168
9. Есбосинова Гулшат Айтбаевна БЕКНАЗАР ЕРНАЗАРОВТЫН "ТАН АТҚАНДА" ПОВЕСТИНДЕ ЗАМАНЛАС ОБРОЗЛАР.....	170
10. Jonuzoqova Chaman Murodilla qizi BADIY SO`Z INSON PSIXOLOGIYASINI OCHUVCHI VOSITA SIFATIDA..	174
11. Madraximova Nazira Yaqubovna KICHIK JANRDAGI KATTA FALSAFA HAQIDA.....	176
12.Mahmudova O'lmasxon Nabijonovna ONA TILI DARSLARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH.....	178
13. Mamadiyeva Yulduz QO'QON ADABIY MUHITIDA XON IJODINING TUTGAN O'RNI.....	180
14. Камолдин Марасулов Комилжонович, ХАЛҚ КИТОБЛАРИНИНГ ТИЛИ ҲАҚИДА.....	182
15. Masharipova Paroxat Atabayevna НАКИМ НАЗИР НИКОЯЛАРИДА FARZAND TARBIYASIGA DOIR MASALALAR TALQINI.....	185
16.Mirzayeva Dildora Onarboyevna O'QUVCHILARGA MUMTOZ HIKOYALARNI O'RGATISHDA QIYOSIY METODDAN FOYDALANISH.....	187
17. Z. Narziyeva ULUG'DIR DUNYODA OTA DEGAN NOM.....	189
18. Gulnora Sattibayeva ALISHER NAVOIY IJODIDA TAMSIL SAN'ATI.....	192
19. Shukurova Bahor Boltayevna ANGI DAVR HIKOYACHILIGINING O' ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	194
20.Dilorom Soqiqova MUSLIHABEGIM MISKIN RUBOIYLARI XUSUSIDA.....	197
21. ALTINAY TILEGENOVA QARAQALPAQ ADEBIYATINDA HAYAL-QIZLAR POEZIYASININ IDEYALIQ- TEMATIKALIQ BAGITI. 60-70-JILLAR MISALINDA.....	199
22. Tuliyeva Sarvinoz Abdulla qizi ALISHER NAVOIYNING MAQOLLARDAN FOYDALANISH MAHORATI..	202
23. Ubaydullayeva Aziza TARIXIY ROMANLAR USTASI.....	204
24. Olimjon Xolmatov ALISHER NAVOIY DINIY ILMLAR SOHIBI.....	208
25. N.Xudoyberdiyeva O'ZBEK ROMANLARIDA TARIXIY INVERSIYANI BERISH USULLARI VA VOSITALARI.....	210

26. Yusupova Madina Egamberdi qizi NAVOIY OBRAZI QIYOSIDA: TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TO'QIMA.....	212
27. Zaripova Dilfuza Baxtiyorovna, DIDAKTIK ASARLARDA VAZIR OBRAZI.....	214
28. Ваҳобжон Авазов "САБО ВА САМАНДАР" РОМАНИДА РУҲИЯТ ТАЛҚИНИ ВА РАМЗИЙЛИК.....	216
29. Камола Аскарлова Саидикрамовна АҲМАД ЯССАВИЙ ИЗДОШЛАРИ: СУЛАЙМОН БОҚИРҒОНИЙ.....	219
30. Палымбетов Камалбай Сарсенбаевич СУЛАЙМОН БАҚИРҒОНИЙ МЕРОСЛАРИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ТАДҚИҚ ҚИЛИНИШИ.....	221
31. Pardayev A'zam Allanazarovich WOMEN'S IMAGES IN JACK LONDON'S "NORTHLAND STORIES".....	223
32. Раджапова Феруза Абдуллаевна, Рахимова Лайло Мўминжоновна АДАБИЙ АФОРИЗМЛАР ТИЛ БАДИИЯТИНИНГ УНСУРИ СИФАТИДА (Эркин Аъзам ижоди мисолида).....	225
33. Раджапова Феруза, Рахимова Лайло НАЗАР ЭШОНҚУЛ ИЖОДИДА ФАЛСАФИЙ ТАФАККУР КЎРИНИШЛАРИ.....	227
34. Сайымбетов Шарафатдин Уракбаевич АБУ РАЙХАН БЕРУНИЙ ОБРАЗИНИНГ ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭМАСЫНДА КОРКЕМ АНАЛИЗИ.....	229
35. Хуршида Бердиёрова, Наргиза Эргашева "ҲАКИМ ВА АЖАЛ" ДОСТОНИНИНГ АДАБИЁТДАГИ ЎРНИ.....	232
36. Хасанова Нигора Низомовна МУҲАММАД ЮСУФ-ЭЛ СЕВҒАН ШОИР.....	234

ЖУРНАЛИСТИКА

1. Ochilova Maysara Olimovna JAHON TAJRIBASIDA DAVRIY MATBUOTNING INQIROZI: SABAB, OQIBAT, NATIJA. DAVRIY NASHRLARNING SAQLAB QOLINISHI.....	236
---	-----

АДАБИЁТ

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР ҲИКОЯЛАРИ

Рўзметова С.С
Тошкент шаҳар, Юнусобод тумани
97-мактаб она тили ва адабиёт ўқитувчиси
r_madrinov71@mail.ru
+998946763312

АННОТАЦИЯ

Ушбу тезисда Абдулла Қаҳҳор ёзувчи сифатида ўзбек тилини нозик хис этувчи ва унинг бой имкониятларидан маҳорат билан фойдаланувчи қаламкаш эканлиги, шунингдек, она тилининг чексиз имкониятларини намойиш этиши, унинг ажойиб намуналарини ўз ижодида тасвирлаб берган адиблиги тўғрисида фикрлар билдирилади

Калит сўзлар: Ёзувчи, адиб, ҳикоя, "Ўғри", "Бемор", "Анор"

Миллий ўзбек адабиётини ўзининг ёрқин асарлари билан бойитган бу машҳур адибни ўтган аср китобхонлари жуда яхши билишади. Абдулла Қаҳҳор ўз даврининг ҳаёти кечинmalarини ўзига хос услубда акс эттирган ўқишли асарлари билан халқимиз қалбидан муносиб жой олди. Бу ёзувчи ҳақида Ўзбекистон қаҳрамони, етук адабиётшунос олим О. Шарофиддинов: "У адабиётни атомдан кучли деб биларди ва унинг кучини ўтин ёришга эмас, салмоқли, жиддий мақсадларга қаратиш керак деб ҳисоблар. Адабиёт унинг учун муқаддас иш эди ва у адабиётга ажиб бир ҳаллоллик, поклик билан хизмат қилиб ўтди" деган эди.

Адибнинг бизга мерос қолдирган асарлари унчалик кўп эмас, бироқ уларнинг энг яхшилари гоёвий-бадий жиҳатдан шу қадар юксак савиядаки, айни шу фазилатлари учун нафақат ўзбек халқининг, балки кўпгина қардош халқларнинг ҳам мулкига айланди. Шу сабабли унинг асарлари ўнлаб хорижий тилларга таржима қилинди.

Абдулла Қаҳҳор яратган бадий олам гоёт ранг-баранг ва серфайздор. Ўтган асрнинг 30-йилларнинг ўрталарида Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоянавислик санъати барқ уриб гуллади. У шундай ҳикоялар яратдики, улар бугун ҳам ўзининг гоёвий-бадий қувватини йўқотгани йўқ. Мана, сал кам бир асрдирки, Абдулла Қаҳҳор ҳақида ёзган адабиётшунос ва танқидчиларнинг ҳаммаси яқдиллик билан бу ҳикояларни юксак баҳолаб келишмоқда. [1,2]

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг ҳаётийлиги шундаки ёзувчи воқеаларни қизиқроқ қилишга, ҳар қандай йўл билан китобхонни қойил қолдиришга уринмайди, унинг диққат марказида тасвирланаётган ҳодисанинг энг муҳим, характерли жиҳатларини гоёт ихчам шаклда, содда ўзбекона, миллий услубда ифодалаш туради. Унинг ҳикояларида кераксиз тафсилотлар, қуруқ баёнлар йўқ. Уларнинг ўрнини ёрқин, аниқ деталлар, ёқимли тасвирлар эгаллайди, олди-қочди воқеалар йўқолиб, чиникам драматизм, қаҳрамонлар ҳатти- ҳаракатида психологик ҳолатлар эгаллайди.

Адиб ҳикоялари қайси мавзуда, нима ҳақида ёзилганлигидан қатъи назар, бир мақсадга - кишиларни эзгулик руҳида тарбиялашга ва уларга эстетик завқ беришга қаратилган. Энг муҳими шундаки, ёзувчи ҳикояларида гоё образлар характеридан, фаолиятдан, асарнинг умумий руҳидан келтириб чиқарилади.

А.Қаҳҳор ўзи учун эмас балки, халқ учун ижод қилиб яшаган маҳоратли адибдир. У ҳикоя жанрида ўзига хос мактаб яратди. Турмушдаги иллатларни ҳаётдаги зиддиятларни соф ўзбек тилида тасвирлаб, миллий адабиётнинг куч қудратини амалда исботлаб берди. [3,4]

Маҳоратли адибнинг ҳикояларини ўқиб, ёш баркамол авлод онгига сингдирар эканмиз, ёшларнинг дунёқараши кенг, ахлоқ-одобли қилиб тарбиялашдаги аҳамияти нақадар кучли эканлигига гувоҳ бўламиз. "Ўғри", "Бемор", "Анор" ҳикояларида халқ мулкини суистеъмол қилган, маишатпараст, маънавий қашшоқ амалдорларнинг кирдикорларини фош қилиб, ўтмишдаги жоҳилият ва халқнинг ночор турмушини кўрсатиш орқали, адиб, китобхонни адолатли, тўғрисиўз, самимий бўлишга чорлайди.

Адиб "Ўғри" ҳикоясида ўтмишдаги халқнинг содда саводсиз кишилар вакили бўлган камбағал

деҳкон Қобил бобо, унинг бисотидаги ёлғиз ҳўкизнинг ўғирланиши воқеаси орқали, ўша давр маънавий муҳитини очиб бериб, "Отнинг ўлими итнинг байрами" халқ мақолини моҳирона қўлланган ҳолда, зўрга кун кечираётганлар ҳисобга пичоғи ёгда бўлган текинхўр, амалдорларнинг хатти-ҳаракатларини ёритиб беради.

Ёзувчи эллиқбоши, амин, приставга ўхшаганларнинг ўз ишига лаёқатсизлиги ҳўкизни топиш ҳаёлига ҳам келмаётгани ҳатто, камбағал халққа паст назар билан қараётганларни қуйидаги битта жумла билан ёритиб беришга муваффақ бўлган.

- "Ўзи қайтиб келмасмикин" ....

Биров олиб кетса қайтиб келабер, деб қўйилмаган экан-да?

- Нега йиғланади ? А? Йиғланмасинлар?

Амин камбағал, уст бошининг увадаси чиққан қашшоқ Қобил бобони сиз дейишга тили бормади, сен дейишга ёши улуғлигидан сал ийманаётганини "Нега йиғланади йиғланмасинлар" мисралари орқали кўрсатиб берган.

Ёш китобхон ҳикояни ўқир экан, амин каби инсонийлик туйғусини йўқотган амалдорлардан нафратланади, унинг қалбида виждонийлик жўш уради, катталарга ҳурмат, ўз касбига ва ҳаётга ишонч, маъсулият каби олий қадриятлар уйғонади.

Ёзувчи "Бемор" ҳикоясида ҳеч қандай хунарга эга бўлмаган, батрак Сотиболди образида ўтмишда халқнинг аянчли, ночор, чорасизликда кун кечирганини тасвирлаб беради. Асар Сотиболдининг оиласидаги муҳит ҳақида, яъни хотини касал, лекин у докторхона тўғрисида аниқ тасаввурга ҳам эга эмас. Докторхона деганда Сотиболдининг кўз олдига извош ва оқподшонинг 25 сўмлик пули келарди. Сотиболди эса бундай пулни умри давомида ҳам ишлаб топа олмасди.

Кўриниб турибдики, адиб ўша даврда инсон меҳнати қадрланмагани, оддий халқнинг тиббий ёрдам олишга ҳам қурби етмаслиги, маънавий қашшоқлигини яъни, ўтмишдаги муҳитнинг моҳиятини очиб беради.

Худди шундай, адибнинг "Анор" ҳикоясида Туробжон образида маҳалла, қўни-қўшнилар, эр-хотин ўртасидаги муносабатлар, инсон иродаси каби чин одамийлик хислатлари усталик билан ёритилган.

Ҳикояда тасвирланишича, Муллажон қозининг боғида "анор дарахларида анор шигил, чойнакдай-чойнакдай бўлиб осилиб ётгани" ҳолда унинг қўшниси Туробжоннинг боши қоронғи хотини анорга зор ва ташна. Туробжон бир қадоқ анор сотиб олишга қодир эмас. Бу эса Туробжон руҳан эзиш билан бирга, эр-хотин орасига низо ҳам солади, оила тотувлигини бузади; ҳатто соф виждонли Туробжонни анор ўғирлашга мажбур этади. Ҳикояда руҳий таҳлил ниҳоятда кучли. Ҳикоя ёш китобхонни руҳан таъсирлантирган ҳолда, унинг миллий қадриятларимиз бўлган, маҳалла, қўни - қўшни, оилавий урф- одатларига ҳурмат туйғусини уйғотади.

Адиб ўз асарларида халқнинг худди бугунгидай ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлишини, миллий қадриятлар ва инсон ҳаёти улуғланишини, ёш баркамол авлоднинг мустақил тафаккурли, маънавий юксак бўлишини истаган.

Филология фанлари доктори, устоз олим Наим Каримов шундай ёзади: "Абдулла Қаҳҳор ёзувчи сифатида ўзбек тилини нозик хис этувчи ва унинг бой имкониятларидан маҳорат билан фойдаланувчи қаламкаш эди. У ўзининг насрий асарларида ҳам, комедияларида ҳам тилдан фойдаланиш она тилини чексиз имкониятларини намоиш этишнинг ажойиб намуналарини берди ва ўз ижоди билан ўзбек адабий тилининг улкан ҳисса қўшди"

Биз ҳикояни ўқир эканмиз, халқимизнинг ўтмишдаги ҳаётини кўз олдимизга келтириб, ёзувчи мақсадини тушунган ҳолда, инсон ҳақ-ҳуқуқлари олий ўринга қўйилган, кенг имкониятлар яратилган мустақил ҳаётимизга шукроналар айтаемиз.

Ёзувчи Абдулла Қаҳҳор ижодини ҳукуратимиз юксак мукофотлар билан тақдирлаган. Унга ҳаётлигида Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти берилган, истиқлолга эришганимиздан сўнг "Буюк хизматлари учун" ордени билан тақдирланган. Тошкентда унинг уй музейи мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Беш жилдлик. 1- жилди. Т., 1987.
2. Шарафиддинов О. Абдулла Қаҳҳор. Т., 1988, Б.91-124.
3. Мирзаев С, Шермухамедов С. Ҳозирги замон ўзбек адабиёти тарихи. Т., 1993. Б. 222-248.
4. Мадраҳимова Н. Янги ўзбек адабиёти. Т., 2003. Б.18.

OLISLARNI KO'ZLAGAN YO'LOVCHI

**T.Jo'rayeva Shahrizabz tuman 25-maktabning ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi telefon +998990438519**

Annotatsiya. Ushbu ijodiy ishda jamiyatda kishilarning ma'naviy qiyofasidan ko'ra moddiy manfaatlarining ustun qo'yilganligi inson ruhiyatiga qay darajada ta'sir etishi aks ettirilgan.

Kalit so'z: Insoniy tuyg'ular, ruhiy kechinmalar, moddiy manfaat hissi, shaxslar qiyofasi.

_Itimos, ovozi pasaytiring...

Sabina boshini mashina oynasiga ohista qo'yib, o'z xayollarida davom etdi.

Taksi haydovchisi qulog'ini qomatga keltiradigan, buning ustiga ma'nosiga tushunib bo'lmaydigan "rep" yo'nalishidagi qo'shiqni o'chirar ekan, mashina oynasini burib, Sabinaga nazar soldi-da:

_Ha, singlim bosh og'rig'imi?

Sabina uning so'zlarini eshitmadi. Tinimsiz mutolaadan toliqqan, ma'yus tortib qolgan ko'zlarini yo'l chetidagi uylardan, atrofdagi kishilardan uzmasdi.

_Rosa charchabsizmi deyman, singiljon...?!

Sabina loqaydlik bilan haydovchiga qaradi.

_Yo'q unchalik emas, shunchaki mashinada atrofni tomosha qilishni yoqtiraman. Gapirganingizni payqamabman.

_Ha... Mana men bir kunda qanchadan-qancha kishilarni manziliga eltib qo'yaman, boshqasini olib qaytaman. Har xil kishilarni uchrataman... Odamlar juda qiziq-da. Haydovchi o'zini juda ko'p gapirib yuborgan "his" qildimi, qizga qarab turdi-da...

_Singlim, sizni bezovta qilmayapmanmi o'zi zerikib ketmaylik, uzoq yo'l.

_Yo'q, yo'q, bemalol...

Qiz haydovchining taklifini tabassum bilan qarshi oldi.

Odamlar qiziq-da, tunov kuni bir kampir mashinamga o'tirdi. Qancha yo'l yurdik, qancha vaqt ketdi, u bilan ishi yo'q. 800 so'm berib tushib ketyapti. Ey, onaxon, yo'l haqi 1000 so'm bo'ladi desam "Duo qilaman" deydi. "Duoyingizni nevaralaringizga olib qo'ying-da, 200 so'm uzatvoring", dedim.

_Nima sizga duo kerakmasmi?

Sabina jiddiy ohangda so'radi.

_Ey, singiljon, hozir duo bilan kishining qorni to'yarmidi? Bundan tashqari, bugunning odamiga, na munkillagan keksa-yu, na endi "inga"lagan chaqalog'iga ham ishonib bo'lmaydi. Biz "bir oyog'I go'rda" deb o'ylagan qariyalar ham nechvani go'rga jo'natib, orqasidan ro'molcha silkib turadi.

Qiz qoshlarini chimirib, bir nimadan norozi ohangda:

Agar sizdek kishilar soni 50 foizdan oshib ketsa, nima bo'lishini o'ylasam, yuragim orqaga tortadi.

Haydovchi negadir chuqur nafas chiqardi:

Hali yoshsizlar, sizlar faqat yaxshi so'zlar-u go'zalliklarni izlaydigan yoshdasiz. Sizlarga bitta gap kam, ikkitasi ortiqcha.

Sabina beixtiyor kulib yubordi:

Xuddi 75 yoshni qarshilagan Hoji buvimning gapini gapirasiz-a?

Aql yoshda emas... Yosh bo'lsam-da, hayotda ko'p narsaning guvohi bo'lganman. Biz sovuqda ham, yozning jaziramasida ham yo'ldamiz. Yo'l yoqalab turgan o'tkinchilarni olib ketamiz. Evaziga ular xuddi maoshni kesib qolgan hisobchidek, yo'l haqqini kam berishadi. Ichingga yutsang-ku yaxshi, bordi-yu "muncha bo'ladi" deb aytasang bormi, urdi xudo, iymonsizga chiqib qolasan.

XAYOL

Mashina oynasiga urilayotgan yomg'ir qizga yo'lovchilarni ko'rishga imkon bermay qo'ydi. Haydovchining baland ovozi qizning xayollari oynaga urilayotgan yomg'ir tomchilaridek yoyilib ketdi. Xayollar tumani ichidan bolaligi, qo'lidan tutgan onasi gavdalandi. O'shanda ular shaharga "kata amaki"ning uyiga kelishayotgandi. Sabina juda baxtli. Chunki bugun shirinliklarni istaganicha yeydi. Katta amakisi "boy". Bu so'zning ma'nosini qizcha tushunmaydi, har holda, oyisi katta amakisi haqida gapirsa, shu so'zni qo'shib aytadi. Ularning uyida shirinliklar turfa xil. Hamma-hamma narsa bor. Sabinaning oyisi esa, har kuni sholg'om qaynatadi. Hatto u qaynatilmagan kuni ham uydin sholg'om isi anqib turadi. Qizchani akasi Salim shaharda o'qiydi. Sabina oyisiga ko'ylak olib bering, deb hiqqillagan paytlari "Qizim, hamma pul Salim akangga ketyapti, u o'qishni bitirib kelsa, senga eng chiroyli ko'ylaklarni olib beradi", deydi oyisi. Lekin Salim akasiga hecham ko'p pul bergan emas. Faqat tez-tez kontrakt degan so'zni ishlatganda oyisi chuqur tin oladi, rangi o'zgaradi, qoshlari

chimiriladi. Qizcha bu so'zni ko'chasida eng ko'p urishadigan, kiyimlari doim ivirsib yuradigan Yorqin baqaloqdan ham battar yomon ko'radi. Shuning uchun dadasi yoki akasi shu so'zni aytganida, yugurib kelib oyisini quchib o'padi. Oyisining qoshlarini chimirib, "xunuk oyi" bo'lishini istamaydi. Endi akasi o'qishni tamomlab, ishlayapti. Oyligi ham, obro'si ham yaxshi. Ayol boshi bilan yolg'iz o'g'lini o'qitib olgan onaning endi ko'zlari nurli. Xohlagan taomni tayyorlab yeyishadi. Sabina xayol daryosiga g'arq bo'ldi. O'sha, bolaligida mehmonga ketayotgan kunlarini esladi...

YO'L HAQQI

Qizcha yo'l-yo'lakay hamma yoqni tomosha qilib bordi. Shu alfozda ancha yurishdi. Oyisi sekin turtib "keldik" dedi. Taksidan tushayotib oyisi yo'l haqqini uzatdi. Xuddi daraxtzorga tosh otganda tinchi buzilgan qushlar galasi shovqin ko'targandek, haydovchi ham birdan bobillab berdi:

_Opa, nima, gadoyga sadaqa beryapsizmi? Nima qilaman bu yamoq pullaringizni, yana kam berganingizgachi...?

...Ayol boshqa yo'lovchilar yonida xijolat bo'lardi:

_Voy, ukajon, shovqin solmasangiz-chi, pulning eskisi bo'ladimi...

Oyisi negadir yamoq deya olmasdi.

_Hm... Uyalsangiz, yo'l haqqini to'lab qo'ying- haydovchining ko'z qorachig'i kengayib, kattarib ketdi.

Ayol uni boshqa gapirtirmaslik uchun karmonidan yana pul olib, unga uzatdi. Takror-takror uzr so'rab, mashina eshigini yopdi.

Katta amakilarinikida ham, uyga qaytgach ham oyisi igna ustida turgandek edi. Ertalab oyisining ko'zlari qizarib, shishganini va ancha paytgacha g'alati bo'lib yurganini eslab, taksi ichida havo yetmayotgandek tuyuldi.

_ "Nimaga kishilar pulni muncha yaxshi ko'radilar"-deya kayfiyati buzildi. Yo'l-yo'lakay faqat puldan gapirib kelayotgan haydovchining so'zlarini eshitgisi kelmasdi.

_Meni qoldirib keting...

_Keldikmi...?

_Men hali uzoq yurmoqchiman. Juda olislarni ko'zlaganman. Lekin taksi ichidagi havo yoqmayapti.

U mashinadan tushib toza havodan yutoqib nafas oldi va tez-tez olg'a yurib ketdi.

MUSTAQILLIK DAVRI LIRIKASIDA VATAN OBRAZI (Muhammad Yusuf ijodi misolida)

Qo'shaeva Nilufar Erkinovna

Buxoro shahar 35-umumta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Telefon: 998(93) 653-67-76

Email: Nilufarqushayeva80@gmail.com

Ushbu maqola shoir Muhammad Yusufning Vatan madhiga bag'ishlangan ayrim she'rlarining tahlili haqida bo'lib, unda shoirning o'ziga xos bolgan qirralari sanab o'tilgan. Maqola o'quvchilarni kitobxonlikka, badiiy asarlarni tahlil qilishga, she'rga mehr qo'yishga undaydi.

Kalit so'zlar: she'riyat, tashbeh, diltortar, g'urur, faxr, rixlat

Vatan inson kindik qoni to'kilgan, ota-bobolarining xoki mangu rixlat topgan aziz tuproq. Sajdagoh kabi muqaddas go'shadir. Bizning o'zbek adabiyotimizda Vatan madhiga yozilgan she'rlar bisyor. Ammo, shoir Muhammad Yusufning bu mavzuda yozgan she'rlarida serviqor tog'lar, chiriqli bog'lar, umuman olganda, Vatan manzaralari, unung buyuk o'tmishidan g'ururlanish, faxrlanish tuyg'usi, sodda va kamtarin insonlari bir qarashda oddiy, ammo juda samimiy so'zlar bilan ta'riflanadi. Keling, shoirning Vatan haqidagi bir nechta she'rlarining tahliliga kirishaylik. Tahlilni "Alpomishlar yurti bu diyor" nomli she'ridan boshlaylik:

Alpomishlar yurti bu diyor,
Doston bo'lgan Rustamlari bor
Shu o'lkada oftob ayvoni,
Shu o'lkadan boshlanar bahor.

Bu misralardan ko'rinib turibdiki, o'zining epcilligi, abjirligi, botirligi bilan tillarda doston bo'lgan xalq qahramonlari, Alpomish va Rustamxon nomlari bilan faxrlangan shoir Yurtimizning bag'rikengligini, bahor, ko'klam bizning yurtimizdan boshlanishi va shu bilan birga mehridaryo elimizning qalbi, yuragi hamisha bahordek go'zal, orzulari ham ko'ngli kabi musaffoligini g'rurlanib aytadi.

"O'zbekiston" nomli she'ri ham Muhammad Yusufning Vatan madhiga bag'ishlab yozilgan eng go'zal she'rlaridan biridir. Unda shunday misralar bor:

O, ota makonim,
Onjon o'lkam.
O'zbekiston jonim to'shay soyangga
Sendek mehribon yo'q,
Seningdek ko'rkam
Rimni alishmasman bedapoyangga...

Shoir ushbu misralar orqali nafaqat tug'ilib o'sgan yurtini, jonajon o'lkasini, balki uning bepoyon dalalarida o'sgan maysalarini-yu, bedapoyalarini hech narsaga, hattoki, dunyoning eng go'zal shaharlaridan biri bo'lmish Rimga ham alishmasligini yozadi.

Bir so'z bilan aytganda, Muhammad Yusuf lirikasida Vatan obrazi shoirning betakror o'xshatishlari, go'zal tashbehlari, peyzaj va o'ziga xos fikrlari, topilmalari bilan yanada jonli tasvirlanadi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, Vatan haqida kuylash ham har xil bo'ladi. Vatan haqidagi she'r-u qo'shiqning samimiysi, diltortari, yurakka yaqini, va albatta, aksi bo'ladi. Shoirning nafaqat Vatan haqidagi she'rlari, uning qalamiga mansub barcha she'rlar ana shunday dilga yaqin, samimiy tuyg'ularga boy she'rlardir. Bugun shoir oramizda bo'lmasa-da biz uning iliq mehrini, nafasini, Vataniga bo'lgan muhabbatini she'rlari orqali his qilib turamiz. Shoirning sodda, samimiy, to'pori misralarini takrorlayveramiz. Chunki Muhammad Yusufning Vatan mavzusidagi she'rlari tama bilan, pisanda bilan yozilgan emas. Unda haqiqiy muhabbat, faxr, g'urur tuyg'ulari yotadi. Biz buning isbotini yurtimizning mustaqillikka, ozodlikka erishganini qutlagan shoirning haqli ravishda xalq nomidan "O'zim xoqon, O'zim sulton, Sen taxti-Sulaymonim" misralarida ko'rishimiz mumkin.

Shoirning o'zi aytganidek "Haqiqiy she'r-odamlar orasida", "She'r, bu-dard, azob. Shoir esa shu dardning bemori. Dard, alam bilan yozilgan Muhammad Yusuf she'rlari hamisha o'z muxlisiga, kitobxoniga ega. Ular asrlar davomida o'zbek adabiyotini boyitib, sayqallab turishiga ishonaman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muhammad Yusuf. "Xalq bo'l elim". Toshkent. O'zbekiston 2009.
2. O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazeyasi. 2009yil, 3-son.
3. <https://m.youtube.com>.

XALQ TAFAKKURI DURDONASI

Matkarimova Ra'noxon Ikromjonovna
Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani 17-sonli
maktabning oily toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.
To'xtasinov Jahongir
Uchqo'rg'on tuman BAM monitoring tashkilotchisi.
Telefon: 998939447645
yodgorovinomjon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg'ona xalq dostonchiligida muhim o'rin tutgan Qayqi dostonchilik maktabining yirik vakili Husan baxshi Rajabboy o'g'li hamda uning "Alpomish" dostonining tutgan o'rni, badiiyati haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Xalq dostonchiligi, Qayqi dostonchilik maktabi, Husan baxshi Rajab o'g'li, "Alpomish" dostonining Qayqi varianti

O'zining qadimiy va boy madaniyati bilan jahon tamadduniga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning xilma-xil janrlardan iborat boy folklor an'analari milliy ruhiyatimizning ko'zgisiga aylangan. Asrlar davomida ezgulikni o'zida aks ettirib kelgan bu tafakkur durdonalarida xalqimizning eng oliyjanob, ulug'vor maqsadlarga yo'naltirilgan qarashlari o'z ifodasini topgan. Zero, badiiy salohiyati g'oyat yuksak bo'lgan ajdodlarimizning poetik iqtidorini o'zida mujassamlashtirgan xalq og'zaki badiiy ijodiyoti durdonalari asrlar davomida bitmas-tuganmas ruhiy ozuqa manbai bo'lib hizmat qilmoqda. Zukko baxshilarimiz tomonidan kuylab kelingan "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Kuntug'mish" singari buyuk dostonlarda tarannum etilgan bunyodkorlik va yaratuvchanlik g'oyalari hamisha xalqimizga juda katta ma'naviy quvvat beruvchi qadriyatlar tizimi bo'lib kelgan.

Folklorshunos olimlarimizdan Tojiboy G'oziboyev Farg'ona vodiysi bo'ylab qator folklor ekspeditsiyalari uyushtirishi natijasida 30dan ortiq dostonlarni yozib olishga muvaffaq bo'ldi. To'plangan material va manbalar asosida Namangan viloyati hududida Sayram, Peshqo'rg'on, G'ovazon, Qayqi, Ariqbo'yi, Ko'lbuqon dostonchilik maktablari aniqlandi.

Qayqi dostonchilik maktabi haqida fanda birinchi ma'lumotlarni Malik Murodov, Tojiboy G'oziboyev, Otash Holmirzayevlar bayon etganlar. Bu dostonchilik maktabi ham o'z rivoji va dostonchilikda tutgan o'rni jihatidan juda ahamiyatli bo'lib, olimlarning aniqlashicha, XIX asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Bu maktabga mansub Husan Rajab o'g'li, Usmon Mamatqul o'g'li, Alimqul Niyoz o'g'li, Dehqonboy baxshi, Yormat baxshi, Oxyol (O'g'il) baxshi, "Alpomish baxshi" (Xudoyberdi baxshi Ortiq o'g'li), Abdumo'min baxshi, Ibrohim baxshi, Yusuf baxshi, Anor baxshi kabi 18 nafar dostonchilar o'tgan.

Farg'ona xalq dostonchilari ichida munosib o'rin egallagan va Qayqi dostonchilik maktabiga asos solgan dostonchi Husan baxshi Rajab o'g'lidir.

Uning ota-bobosi asli qayqilik bo'lib, taqdir taqozosi bilan Baliqchi tumaniga borib qolishgan. Darhaqiqat, Baliqchi qishlog'i bir vaqtlar dostonchilar makoni bo'lgan. Bu yerda juda katta dostonchilar maktabi bo'lib, uning boshlanishi XVII asrga borib taqaladi. Ayniqsa, Husan baxshi Rajab o'g'lining bobosi Mulla baxshi nomi bilan bog'liq 20 ga yaqin dostonchilar o'tganligi, otasi Rajab baxshi, Matqobil baxshilar nomi Husan baxshi Rajab o'g'li va uning safdoshlari bo'lmish O'g'il baxshi, Imomnazar karvon baxshi, Ismon baxshi va boshqa yuqorida aytib o'tilgan dostonchilar Baliqchi dostonchiligini vodiyya tanitdi.

Baliqchi dostonchiligi XVII-XVIII asrlarda mukammal cho'qqiga ko'tarilib, ular repertuarilarni asosan "Go'ro'g'li" dostonlari tashkil etgan. Husan baxshi Rajab o'g'lining bobosi Mulla Rahmat "Go'ro'g'li" turkumiga oid 20 ga yaqin dostonlarni bilgan. Ayniqsa, u "Bahrom va Gulandom", "Xurliqo", "Guliqahqah" dostonlarini sevib kuylagan. "Alpomish", "Yusuf va Ahmad" kabi dostonlarni ham bilgan. Mulla Rahmatning eng yaqin shogirdlaridan biri Matqobil baxshi esa "Zaydin arab", "Rayhon arab" dostonlarini zo'r mahorat bilan kuylagan. O'z navbatida bu ikki dostonchi ham 20 ga yaqin dostonchi yetishtirgan. Husan baxshi Rajab o'g'lining otasi Rajab baxshi davrining chechan dostonchilaridan biri bo'lgan. U o'g'li Husanni ham dostonchi bo'lishini orzu qiladi. Natijada ota izidan borgan bola "Alpomish", "Go'ro'g'li" dostonlarini el orasida maromiga yetkazib kuylay boshlaydi.

Husan baxshi 1898-yilda Baliqchi tumaninig Go'ravon qishlog'ida kambag'al dehqon oilasida tug'iladi. Ular oilasida 4 farzand bo'lib Husan ularning eng kenjasi edi. Otasi Rajab baxshi davrining mashhur dostonchilaridan biri edi. Uning repertuari boy, so'zamol, qiziqchi kishi bo'lib, qishloqdagi to'y-ma'rakalar Rajab baxshisiz o'tmasdi. Shirali ovozi, dutorni maromiga yetkazib chertishi, dostonlardan uzib olgan

she`larni qo`shiq qilib aytishi uni ovoza qilardi. Husan baxshi ham ota yo`lidan ketdi. Dutor chertishda tengi yo`q Husan tez orada elga tanildi. Unga ham ota kabi ixlos qo`yishadi. To`y va ma`rakalarda "Yozi bilan Zebo" dostonidan olingan parchani maromiga yetkazib kuylaydi. "Go`ro`g`li" dostonidan Avaz va Hasaxonning mardligini tarannum etuvchi satrlar ba`zan mungli, ba`zan sho`x ohanglarda jaranglab, tinglovchini rom qildi. Biroq Husan baxshi birgina doston va qo`shiq aytish bilan oila tebrata olmas edi. 1920-yillarda u ota qishlog`i Qayqiga ko`chib keladi. Avvaliga boylar qo`lida qarol, podachi bo`lib ishladi. Husan baxshining boy va ulamolarning fitna va fisqu-fasodlarini qoralovchi, ularni insofqa chaqiruvchi she`r va qo`shiqlari insof degan narsaga umuman tushunmaydigan kimsalarga, talonchilik bilan shug`ullanuvchi kallakesarlarga yoqmas edi. Natijada baxshi bir to`da johil kimsalar tomonidan kaltaklandi. Uyiga o`t qo`yildi. Shunga qaramay el sevgan baxshi yengilmadi. Uni xalq himoya qildi.

1930-yilda qishloqda jamoa xo`jaligi tuzildi. U birinchilar qatori shu xo`jalikda ishlash istagini bildirdi. Avval xo`jalikda ishchi, keyin brigada boshlig`i kabi ishlarni bajardi. Ishdan bo`sh paytlari esa dalada dostonchilik bo`lardi.

Dostonchi ijodini o`rganish asosan 1956-yildan boshladi. Folklorshunos olim T.G`oziboyev "Mulla G`oyib va oshiq Murod", "Alpomish", "Yusuf va Ahmad", "Yulduz bilan Qunduz" dostonlari hamda "Yaxshidir yigitcha" termalarini yozib oldi.

1968-yilda esa A.S. Pushkin (hozirgi A.Navoiy) nomli Til va adabiyot instituti ilmiy xodimlardan iborat ekspeditsiya a`zolari Muhammadnodir Saidov, Malik Murodov, Zubayda Husainova, To`xtamurod Zufarov va boshqalar ham Husan baxshi Rajab o`g`lining ijodi bilan qiziqishgan. 1975-yilda esa Farg`ona davlat pedagogika instituti (hozirgi FarDU)ning Iqbol Nazarov boshchiligida 30 nafar talabalari ham Husan baxshi huzurida bo`lib, undan "Go`ro`g`li" dostonini yozib oldilar.

70-yillarda folklorshunos Otash Xolmirzayev, u rahbarligida tashkil etilgan "Folklorist" to`garagining a`zolari bir necha bor Husan baxshi huzurida bo`lib, undan "Go`ro`g`li", "Avazning Yulduz bilan Qunduzga borishi", "To`lak botir", "Avazning arazi" dostonlarini to`laligicha yozib olishdi. Bu dostonlar Otash Xolmirzayevning shaxsiy arxivida saqlanadi.

Yuqoridagilardan ko`rinib turibdiki, Husan baxshi Rajab o`g`li davrining eng mashhur dostonchisidir. Uning repertuari ham anchagina boy, shu bilan birga dostonlarida puxta ishlangan obrazlar, qofiyalash san`ati, xalq qo`shiqlariga yaqin bo`lgan go`zal misralar kishini o`ziga rom etadi.

"Alpomish" dostonining Husan baxshi tomonidan aytilgan versiyasi 1962-yilda folklor shunos olim Tojiboy G`oziboyev tomonidan yozib olingan bo`lib, Fozil shoir variantiga yaqin turadi. Akademik Otamirza Holmirzayev tahliliga ko`ra, bu doston Alpomishning Qalmoq yurtiga Barchin uchun borishi hamda u yerdagi qahramonliklari ta`riflanmagan. Doston Alpomishning otasi o`rniga hukmdor bo`lishi va Kachal elidagi Maston kampirning arizasiga ko`ra Qalmoq yurtiga o`z qarindosh- urug`larini Toychixon zulmidan qutqarish uchun yo`lga chiqishidan boshlanadi. Shuningdek, dostonda Alpomishning Qalmoqqa borishi sabablari ham boshqacharoq tasvirlanadi. U dostonning boshida o`z yurtining himoyachisi, adolatli hukmdor, ammo anchagina sodda va g`o`rroq inson sifatida beriladi. Maston kampir nomada "Sen Alpomish, o`tirgan bo`lsang, turgin, turgan bo`lsang otingga mingin, zudlik bilan Kachalga kelgin, Kachal yurtida o`z qavmingning holini ko`rgin. Bu yerda bir nechamizni o`ldirishdi. Yana bir nechamizni jazoga tortdi, qo`y-chi, yurak-bag`rimizni qonga to`ldirishdi", - deydi. Nomani o`qib ilondek to`lg`ongan Alpomishning yuragidan "Menga nima bo`ldi, mundoq vallomat o`lmay turib, ko`zimga qora tuproq to`lmay turib, avlodlarim qiynalib yursa, menga nomus emasmi?" deya Kachal yurtiga ot soldi. Biroq, yo`lda Maston kampirning xiyla-tuzog`iga ilinadi. U Fozil shoir versiyasidagi kabi yetti yil zindonda yotadi. Shunga qaramay Kavbek (Qayqubodning Husan baxshi variantidagi nomi) va Tavkaoyim yordamida zindondan qutulib, Qalmoq podshosining son-sanoqsiz askarlarini yengadi. Kachalda adolat o`rnatadi. Bu payt o`z yurtida Ultontoz ko`p zolimliklar bilan Alpomishning avlodlariga yovuzliklar qiladi. Yurtiga qaytgan Alpomish zolim Ultontozni yengib, elida adolatni tiklab, murod-maqсадiga yetadi.

Qorajon (Bu variantda Qoratoy) timsoli ham juda yaxshi ishlangan. Alpomish Qoratoy bilan yetti kun kurashib, uni yengadi. Ular bir-biri bilan do`st tutunishadi. Qoratoy Alpomishning bir umrlik do`stiga aylanadi. Mard, bahodir yigit sifatida tasvirlangan Qoratoy Alpomish zindonda yotganda beliga to`qson gazli arqon boylab, piyoda yo`l yurib, yo`l yursa ham mo`l yurib, do`stining dushmanlari va Ultontozdan o`ch olishda yordamga oshiqadi.

Qayqubod (Bu nusxada Kavbek) Ultontoz zulmidan qochib, Alpomishni qidirib Kachal eliga keladi. Tavkaoyimning qo`y-echkilarini boqadi. Dostonda Kavbekning komik sarguzashtlari boshqa nusxalarga qaraganda ancha qiziqarli berilgan. Barchin timsoli esa Fozil shoir darajasida kuylangan.

Husan baxshi Rajab o`g`lining "Alpomish" dostonidagi yana bir yutug`i shundaki, u nazmda ham, nasrda ham anchagina pishiq. Baxshi o`xshatish, mubolag`a, saj kabi badiiy tasvir san`atlaridan o`z o`rnida mahorat bilan foydalana bilgan. Demak, Husan baxshi Bulung`ur, Nurota dostonchilaridan sira qolishmaydi.

Husan baxshi Rajab o`g`lining ustozlari va u yetishtirgan dostonchilik maktabida katta mahorat egasi bo`lgan dostonchilar ijod qilgan. Ular "Go`ro`g`li" dostonlarini to`la va mukammal bilganlar. Shu bilan birga "Rustamxon," "Orzigul", "Yozi bilan Zebo" dostonlarini mahorat bilan kuylaganlar. Dostonchi Uchqo`rg`on hududida yashagan davr ichida Usmon Mamatqul o`g`li, Alim shoir Niyoz o`g`li, Dehqon shoir Qoraboy o`g`li, Mulla Abdumo`min baxshi, Alpomish baxshi kabilar bilan muloqotda bo`ldi. Ko`lbuqon dostonchilik maktabining mashur dostonchilar bilan tanishdi, ayrim dostonlarni ulardan o`rgandi. O`zi ham o`rgatdi. Biroq bularning bari baxshi ijodini to`laqonli o`rganildi degani emas. Ularni o`rganish, dostonlarni nashr etish galdagi vazifalarimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

Xolmirzayev O. "Ko`lbuqon dostonchilik maktabi". - Namangan, 2015

1. Sobirov A. "Namangan xalq og`zaki ijodi".-Namangan, 1994
2. Xolmirzayev O. "Maktab-taraqqiyot mezon".-Namangan 2016.
3. Xolmirzayev O. "Farg`ona xalq dostonchiligi (Farg`ona xalq dostonchilari repertuarlarida "Go`ro`g`li" turkum dostonlarining tutgan o`rni)". Fan nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozigan disertatsiya. Olimning shaxsiy arxivi.
4. Xolmirzayev O. "Adabiyot darslarida xalq og`zaki ijodi"-Namangan 1991.
5. Fozil Yoldosh o`g`li. "Alpomish".-Yozib oluvchi Hamid Olimjon. T., "O`z davnashr", 1939.
6. Husan baxshi Rajab o`g`li. "Alpomish".-Yozib oluvchi T.G`oziboyev, shaxsiy arxiv, 1962
7. Fozil Yo`ldosh o`g`li "Alpomish".-Nashrga tayyorlovchi M.Jo`rayev. Toshkent, Cho`lpon nomidagi NMIU.2017

O'QUVCHILARNI NUTQ ODOBIGA O'RGATISHDA "HIBBAT UL-HAQOYIQ" ASARINING AHAMIYATI

Abdurahmonova Mahbuba Abdug'aniyevna
Buloqboshi tumani 26-umumiy o'rta ta'lim
maktabi ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
Tel: 99. 911 - 83 -27

Annotatsiya. Ushbu maqolada mumtoz didaktik adabiyotimiz vakillaridan biri hisoblangan Ahmad Yugnakiyning "Hibbat ul-haqoyiq" asarida ifodalangan nutq odobiga oid qarashlari tahlilga olingan. "Hibbat ul-haqoyiq" asarida bayon qilingan nutq odobiga oid qarashlarning barkamol avlodni tarbiyalashda o'rni kattaligi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: didaktik adabiyot, nutq odobi, "Hibbat ul-haqoyiq", Yugnakiy.

Sharq mumtoz adabiyotiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda yetishib chiqqan barcha olimu fuzalolar, shoir-u adiblar so'z, pand nasihat orqali bolani tarbiyashga katta ahamiyat qaratganlar. So'zning ulug' qudratga ega ekanligini hazrat Navoiy ham quyidagi misralari bilan bayon etgan:

So'z guhariga erur oncha sharaf,

Kim bo'la olmas, anga gavhar sadaf.

Bundan ham anglashimiz mumkinki, tarbiya Sharq xalqlarida eng birinchi o'ringa qo'yilgan. Bu jihatlar Navoiy davidan odingi mumtoz adabiyotimizda yaratilgan asarlarda ham bayon etilgan. Chunonchi, Qoraxoniylar yozma adabiy obidalari orasida Ahmad Yugnakiy tomonidan yaratilgan "Hibat ul-haqoyiq" asari alohida o'ringa egadir. X -XII asrlarda didaktik mavzularga qiziqish juda kuchayganki, buning yorqin na'munasini "Hibat ul-haqoyiq" asari asosida ham ko'rish mumkin. Uning muallifi hayoti haqida ma'lumotlar bizga to'liq yetib kelmagan. Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat" asarida Adib Ahmad degan nom ostida unga to'xtaladi va uning qaysi o'lkadan ekani, shaxsiyati va jismoniy holati haqida shunday deydi: "Adib Ahmad ham turk eliding ermish. Aning ishida g'arib nimalar manquldur (ya'nig'aroyib voqealar ko'chirib qoldirilgan). Derlarki, ko'zlari butov (ya'ni butun) ermishki, aslo zohir ermas emish. Basir bo'lub, o'zga basirlardek andoq emas ermishki, ko'z bo'lg'ay va ko'rmas bo'lg'ay." [5, -b.426] Bundan anglashimiz mumkinki, Ahmad Yugnakiyning tana ko'zlari ojiz bo'lsada, lekin qalb ko'zlari nurli va ochiq bo'lgan. Aynan shu qalb ko'zlari bilan tashqi dunyoni idrok etib, bebaho qiymatga ega bo'lgan "Hibbat ul-haqoyiq" asarini yozganlar.

Axloqiy-ta'limiy, falsafiy tarzda yozilgan ushbu asarda barcha davrlarda muhim bo'lib kelgan mavzular bilan bir qatorda til, nutq, nutq odobi masalalariga ham alohida ahamiyat berib o'tilgan. Pedagogika tarixidan ma'lumki, bola tarbiyasining sharqda eng ko'p tarqalgan usullaridan biri biri nasihat hisoblanadi. Bu haqida Ibn Sino Sharq nasihat yo'li bilan, G'arb esa hayotni real ko'rsatish bilan bola tarbiyasiga yondoshishini aytib o'tganlar. Nasihatlar, o'gitlar orqali komil insonni tarbiyalash, uni voyaga yetkazishga harakat qilganlar.

Shuning natijasi o'laroq maydonga kelgan "Hibat ul-haqoyiq" asarida ham inson tarbiyasi, uning kamolotida nutq, tilning o'rni katta ekanligi ta'kidlanadi. Shoir so'zning beqiyos qudratiga to'xtalar ekan, uning "og'iz va tilning bezagi" deb ta'riflaydi:

Og'iz, til bezagi to'g'ri so'z bo'lar,

So'zni to'g'ri so'zla - dilingni beza [1, -b.21].

So'zlaganda ham ko'ni - to'g'ri so'zlash kerakligini, to'g'ri so'z dilni bezashini bayon etar ekan shoir ajoyib tashbixiy o'xshatishlar asosida nutqning ta'sirini va kuchini ifodalab beradi. Ya'ni to'g'ri so'zni asalga, yolg'on so'zni piyozga o'xshatib, yolg'on so'zni kasallik, to'g'ri so'zni shifo deb ataydi. Asal bilan achchiq piyoz qanchalik qarama-qarshi bo'lsa, xastalik va shifo ham shu darajada bir -biriga zid holatlardir. Yugnakiy nutqda to'g'ri so'zlikka, nutqni qisqa va ravon qilib so'zlashga ahamiyat qaratadi. To'g'rilik nafaqat so'zda, balki barcha amallarda asosli ekanligini bayon etib shunday yozadi:

Tilingga erk berma, qisqa qil so'zing,

Tiling tiyib yursang, omondir o'zing. [1, b.20]

Yugnakiy ifoda etayotgan nasixatlarini shunchaki o'z tilidan bayon etmaydi, balki uning ekspressiv ta'sirini oshirishda Muhammad (s.a.v)ning so'zlariga bog'lab ifoda etadi. Ul zotning "Kishini o'tga tashlaydigan tildir" degan muborak kalomlarini keltiradi. Shoir so'zlovchining gapi qachonki, rost bo'lsa, unga doimo muruvvat eshiklari ochiq bo'lishini, ishi rivoj topishini bayon qiladi. Ahmad Yugnakiy nazdida so'zlovchi behuda so'zlasa, ko'p vaysasa, uning el-yurt undan yiroq tutishini oxirida esa, o'zi yakka bo'lib

qolishini uqtirar ekan, inson uchun to'g'rilikning ziynat ekan -ligiga alohida to'xtaladi.

Yugnakiy sharq didaktikasiga xos tarzda, insonning o'z sirlarini o'zidan bo'lak kishiga bildirmaslik, so'zlagan so'zning ma'nosini o'ylab gapirmasdan aytish, so'zlovchiga balo keltirishini quydagicha ifodalaydi:

Qattiq yashir - siring kishi bilm asin,

So'zingdan o'zingga o'kinch kelmasin. [1, b.21]

Shoir sodda va o'rinli gapirish, qisqa va mazmundor so'zlash, ezmalik, laqmalik, qoralash, keksalar, ustozlar oldida nutq odobini saqlash, to'g'ri, rost va dadil gapirish, yolg'onchilik, tilyog'lamachilikni qoralash va boshqalar haqida to'xtalar ekan, hammasining asosini ilm tashkil etajagini e'tirof etadi.

"Hibat ul-haqoyiq"da nutq, tilning ta'sir kuchi haqidagi xalq maqollaridan o'z o'rnida munosib qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan:

O'chukturma erni tilin bil bu til,

Boshqoq tursa butmas butar o'q boshi, mazmuni: kishini o'chakishtirma, tilini bil, bu til yaralansa, tuzalmaydi, o'q yarasi esa bitib ketadi kabi maqollar. Bunda o'q yarasi til yarasiga nisbatan ming bora ta'sirli ekanligi ta'kidlanmoqda. Asar bola tarbiyasi, uning ijtimoiy muhitda muloqot doirasini kengaytishda beqiyos o'ringa egadir. Fikrlarimizni xulosalaydigan bo'lsak, Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asari ijtimoiy muloqotimizning muhim vositasi bo'lgan til va nutq odobiga ham katta etibor qaratgan. Yana shu narsani aytib o'tishimiz mumkinki, Yugnakiy asarida tilning ta'sir kuchini, XI-XII asrlardayoq turkiy xalqlarning til, uni qo'llash odobiga doir ijtimoiy-falsafiy fikrlari, munosabatlarini ko'rsatib bergan bebaho durdona asardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adib Ahmad Yugnakiy "Hibat ul-haqoyiq", -T.: Sharq, 2013.
2. Ma'naviyat yulduzlari, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, - Toshkent, 1999.
4. R.Rasulov, N.Husanov, Q.Mo'ydinov. "Nutq mahorati" (o'quv qo'llanma), - Toshkent, 2006
5. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн еттинчи жилд, Насойим ул-муҳаббат. Тошкент, Фан, 2001, 426-бет.

РЕАЛИСТИК ВА РОМАНТИК ОБРАЗ ҲАҚИДА

Азиза Комиловна АХМЕДОВА

Катта илмий ходим

Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари Университети

Тошкент, Ўзбекистон

aziza.ahmed@inbox.ru

+998977806530

Аннотация: Мақолада икки образ тури тўғрисида сўз боради. Реализмга хос типиклаштириш реалистик образнинг асосий хусусияти бўлса, идеаллаштириш, кўтаринки руҳ романтик образга ўзига хослик беради. Бадиий адабиётда ижодий методлар бир бирига уйғун ҳолатда учрайдиган ҳолларда образда юқоридаги хусусиятлар биргаликда келади. Адабиётшуносликда бундай образ идеал қаҳрамон деб юритилади.

Калит сўзлар: реалистик образ, романтик образ, қаҳрамон, роман.

Биламизки, ижодий метод тақозосига кўра, образларга мифологик, афсонавий, ҳаёлий-фантастик, символик, романтик ва реалистик каби тавсиф берилади. Реалистик образ эса ҳаёт ҳақиқатига содиқлик, имкон қадар жонли одамларга хос хусусиятларни акс эттириш етакчи бўлади. Ушбу масалада назарийчилар қарашлари бир-биридан фарқ қилади. Жумладан, америка адабиётида реализм асосларини Вильем Дин Ховалс (1837-1920) "Танқид ва бадиий адабиёт" (Criticism and Fiction) асарида таҳлил этар экан, ижодкор дунёқарашининг индивидуаллигига ва ҳаётийлигига алоҳида урғу беради. У ёш адиблар ижодини ҳаётий кузатишларга эмас, балки салафларнинг тасвир техникасига боғлиқ қолаётганлигидан афсусланади. Ховалс ўз хулосаларини чириртка мисолида изоҳлаб, ёш адиблар ҳаққоний чигирткани эмас, балки "умуман чигиртканинг бир турини" сунъий тарзда тасвирлайди дейди. Нафақат ижодкорлар балки "оддий, ўртамиёна одам" ҳам "идеал чигирткани, қаҳрамон чигирткани, эҳтиросларга тўла чигирткани, саргузаштларга ўч, эски романтик қолипдаги қоғоз чигирткани" инкор этади. Кўринади, Ховалс реализмда характерлар романтизм қолипларидан озод этилиши керак деб ҳисоблайди. Шунингдек, характер яратишда "бевосита, самимий ва виждонли" ёндашувни илгари суради. Ховалс ҳақиқатга урғу бериб, " фақат ҳақиқат юксак маънавият ва энг олий ижодий маҳорат белгисидир" [1.] деб ҳисоблайди.

Америкалик ёзувчи Генри Жеймс (1843-1916) эса роман жанри ҳақидаги эссесига ("The Art of Fiction" [2.], 1884.) биринчидан, ушбу жанрни "соф" санъат асари эмас деган фикрни айтади. Жеймсининг талқинича, роман жиддий жанр бўлиб, унда кўнгилочар асарлар яратилмаслиги керак. Иккинчидан, романнавис ижоди бутунлай эркин бўлиши лозим. Эрк дейилганда, Жеймс ижодкор субъективлигини назарда тутди. Пуританча муҳитда санъатга қандай муносабатда бўлганликларига гувоҳ бўлган Жеймс адабиётнинг ўғитбозлик ва схематизмдан холи бўлишининг тарафдори. Кўринадики, Жеймсининг реализм ҳақидаги қарашларида модернизмга мойиллик сезилади. Шунингдек, унинг романнинг " соф" санъат эмас дея таърифлашида Белинскийнинг реалистик асарда санъат ва фан қўшилиб кетади деган фикрига яқинлик мавжуд.

Романтик образда инсонни мукамал, орзуга яқин тасвирлаш тамойили устундир. Идеал қаҳрамонда эса ҳар иккала образ аломатлари кузатилади. Муаллиф ўзининг ҳаётий тажрибасидан келиб чиқиб энг шавқатсиз муҳитда ҳам юксак орзу билан яшаётган инсон образини ифода этиши мумкин. Бундай қаҳрамон реалликдан баланд туришда ва эзгулик йўлида курашда давом этади. Бундай қаҳрамонда ўртамиёна одамда учрайдиган буюк матонат борки, у орқали имконсиз туюлган ишларни рўёбга чиқаради. Идеал қаҳрамонни яратар экан, ижодкор реализм ва романтизмга хос сара тамойилларни айна шу образга проекция қилади. Бунда реализмга хос типиклаштириш қаҳрамонга ҳаққонийлик хусусиятини берадики, натижада китобхон унга ишонади ва таъсирланади. Агар ёзувчи бадиий маҳоратида типиклаштириш оқсаса, китобхонни ҳаяжонлантира олмайдиган мавҳум, сохта образлар вужудга келади. Демак, идеал қаҳрамон ҳам, кўтаринки романтик руҳга эга бўлишидан қатъи назар, ўз даврининг муайян гуруҳига хос бўлган муҳим ижобий белгиларнинг, сифатларнинг типик умумлашмасидир. Шунингдек, типиклаштириш орқали ёзувчи китобхонда конкрет ҳаётий ҳолатларга муносабат шакллантирадики, натижада бадиий асарнинг маърифий функцияси юзага чиқади. Реалистик асарда бошқа метод элементларини, принципларини учраши бу методнинг бойиши, теранлашиши деб баҳолаш мумкин. Шунингдек ушбу методнинг синкретик табиатидан далолат беради. Зотан, бадиий тафаккурнинг тадрижий тараққиёти жараёнида турли ижодий методлар бир-

бирини тўлдириб, узвийликда ривожланган.

Баъзан ижодий методларнинг ўрин алмаштириши мустасносиз ижобий натижа бермаслиги ҳақида сўзлар экан, Адабиётшунос Иззат Султон " адабиётда яратилган реалистик образлар ўзларининг ҳаққонийлиги жиҳатидан романтик образлардан жуда юқори турсалар ҳам, ёрқинлик ва бадиий таъсир жиҳатдан баъзи вақтларда романтик образлардан кучсизроқ бўлиб чиқадилар. Шу сабабли адабиётда бутун адабий жараён реалистик бўлса ҳам айрим ёзувчилар романтик образ яратиш йўлини танлайдилар" дея изоҳлайди. Аён бўладики, ворисийлик қонунияти ижодий методларга ҳам алоқадор: бир ижодий методнинг сара хусусиятлари кейингисида намоён бўлади. Ушбу ҳолатни айниқса реализм ва романтизмнинг ёнма-ён ривожланишида кўриш мумкин.

Реалистик асарда романтизмнинг мавжудлигини кўрсатувчи аломатлардан бири- ёзувчининг ўз асарига марказий қаҳрамон танлаш усулидир. [3]. Бунда ёзувчи кўтаринки романтик образларни танлайди ва уларда баркамол инсонга хос фазилатларни мужассамлаштиради. Ижодкор қаҳрамонга ўзи олийжаноб деб ҳисоблаган фазилатларни берар экан, уни китобхонга ибрат бўлишини назарда тутади. Ёзувчининг характер яратиш маҳорати фақат ижобий характерлар билан чекланмайди. Зеро, салбий қаҳрамоннинг ҳам ҳаётий, ҳаққоний чиқиши учун ижодкор инсон руҳиятини, унда кечаётган турли товланишларни яхши билиши ва бадиий тил орқали ифодадай олиши лозим.

Бадиий асарнинг ижтимоий-эстетик аҳамиятини белгилашда ёзувчи дунёқарашининг ўрни беқиёс. Муаллиф дунёқараши унинг ҳуқуқий, диний, ахлоқий, фалсафий ва эстетик қарашларини қамраб олади. Ижодкорнинг турли идеаллари унинг дунёқарашидан униб чиқади. Шунингдек, гарчи икки алоҳида ҳодиса бўлсада, муаллиф дунёқараши ва у танлаган ижодий метод бир-бирига узвий боғлиқдир. Инсон ва унинг жамиятдаги ўрнини аналитик мушоҳада қилиш реалист ёзувчиларга ушбу методни қўллашга туртки беради. Ёзувчининг дунёқараши қанчалик кенг ва яхши шаклланган бўлса, бу албатта, асар гоёвийлигига таъсир кўрсатади. Гоёвийлик асарнинг қўлами ҳатто умрини белгилайди. Шу сабабли гоёвийлик маърифий ҳамда эстетик-тарбиявий кучга эга. Гоёвийлик бадиий ижоднинг шундай қисмики, у орқали муаллифда китобхонга ўз қарашларини етказиш имконияти туғилади. Зотан, гоёвийлик нафақат адабиётнинг балки умуман санъатнинг ўзига хос хусусиятидир. Муаллифнинг бадиий маҳорати ва гоёвийлик уйғун ҳолда намоён бўлса, юксак савияли асарлар яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Criticism and Fiction, reprinted in W. D. Howells: Selected Literary Criticism. Volume II: 1886-1869, ed. Donald Pizer and Christoph K. Lohmann (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993), p. 298.
2. Letter to T. S. Perry, September 20, 1867, quoted in the introduction to Henry James, The Art of Criticism, ed. William Veeder and Susan M. Griffin (Chicago and London: University of Chicago Press, 1986), p. 1.
3. Султон И. Адабиётшунослик назарияси. Т.: Ўқитувчи. 1986. Б. 377.

NAZM GULSHANIDA IKKI NUR

Boltaeva Zumirat Baxtiyorovna
"Xalq ta'limi a'lochisi" Xorazm viloyati Hazorasp
tumanidagi 34-son umumiy o'rta ta'lim maktabining
Ona tili va adabiyot o'qituvchisi
Telefon: +998(94) 475 24 90
Hoshimboy123@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada A.Navoiy va Z.M.Boburning ijodi keng yoritilgan. Ikki buyuk siymoning axloqiy, ahillikka chorlovchi asarlari va lirikasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Janr, nazm, nasr, ruboiy, ahillik, tahlil, hikmatli so'zlar.

Har bir xalq adabiyotini yuksak cho'qqilarga ko'taradigan daho ijodkorlar bo'ladi. Ularning ijodiyoti qancha vaqt, zamon o'tmasin, hech qachon eskirmaydi. Millatni ruhlantiradigan g'oyaviy -badiiy qimmatini aslo boy bermaydi. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur xuddi shunday buyuk ijodkorlardan biri hisoblanadi. Nazm gulshanidagi bu buyuk shaxslar yaratgan bu buyuk shaxslar yaratgan duru-u javohirlar asrlar osha insoniyatning qalbidan joy olgan. Alisher Navoiyning ma'naviy xazinasidan bahra olgan har qanday ko'ngil esa ilm-u ma'rifatning qudratidan quvvat topib, butunlik tomon, yuksaklik, kamolot sari olg'a intilishini bilamiz. O'zbek adabiy tili asoschisi alisher Navoiyni adabiyotimizning zalvorli ustuni ekanligini yozgan barcha ash'orlaridan ham ilg'ab olamiz. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, shan-u sharafini dunyoga tarannum qilgan beqiyos so'z sa'natkoridir. Alisher Navoiy taniqli adabiyotshunos olim sifatida ham bir qancha durdonalar yaratdi. U 1942-yilda o'zbek tilida she'riyat nazariyasi, aruz vazni qoidalari haqida "Mezon ul-avzon" ilmiy qo'llanmasini, 1485-yilda muammo yozish qoidalari haqida "Mufradot" maxsus asarini yozdi. 1490-1492-yillarda "Majolis un-nafois" tazkirasini yozdi. Navoiy o'zbek tilida yaratgan she'rlarini yig'ib, 1491-yilda "Muhokamat ul-lug'atayn asarini yozdi. Unda turkiy tillarning ijtimoiy- siyosiy va madaniy hayotdagi o'rni, uning grammatik mukammalligi, so'zlarga boyligi fors tili qoidalari va hodisalariga qiyoslangan holda chuqur va aniq misollar orqali tahlil etilgan. Turkiy tilning boshqa tillardan kam joyi yo'qligini ko'rsatib bergan. Dunyo adabiyotida eng ko'p g'azal yaratgan liriklardan biri hisoblanadi. Ma'lumotlarga qaraganda jahonning ko'zga ko'ringan shoir va yozuvchilari tomonidan ishlatilgan so'zlar miqdori jihatidan ham Alisher Navoiy dunyo adabiyotida eng yuqori pog'onada turib, 26035 ta so'zdan foydalangan. Uning g'azal va ruboiylarida vatanga muhabbat, yor-u do'stga do'stona munosabatda bo'lish kerakligini uqtiradi.

Kimki bir ko'ngli buzug'ning xotirin shod aylagay,

Oncha borkim, Ka'ba vayron bo'lsa obod aylagay.

Kimki ko'ngli buzulgan bir mazlumning ko'nglini olsa, buning savobi vayron qilingan Ka'bani tuzatgan bilan tengdir, deya aytgan. Bobomizning quyidagi satrlari Milliy bog'dagi Navoiy yodgorlik gumbaziga yozilgan:

Olam ahli, bilingizkim, ish emas dushmanlig', yor o'ling bir biringizgakim, erur yorlig' ish.

Ushbu hikmati barcha xalqlar, millat va elatlarni hamjihatlikka, do'stlikka da'vat etadi. Navoiy ijodida xalq she'riyatining 16 turi mujassam. G'azallar, qit'alar, ruboiylar, fardlar, tuyuqlar, muxammaslar, musaddaslar, muammolar, masnaviylar, chistonlar, tarjebandlar, mustazodlar, tarkibbandlar, qasidalar, soqiynomalar, muammolar yozgan. Alisher Navoiy mashhur ruboiynafis shoirdir. Uning quyidagi ruboiysida hayotga va insonga bo'lgan muhabbati mohirona tasvirlangan.

Jondin seni ko'p sevarmen, ey umri aziz,

Sondin seni ko'p sevarmen, ey umri aziz.

Har neniki sevmak ondin ortiq bo'lmas,

Ondin seni ko'p sevarmen ey umri aziz.

Navoiyning quyidagi qit'asida olamdan g'amsiz o'tay desang ilm-u hunar o'rgan. Dunyodan kamolotga yetishmay o'tish hammomdan toza bo'lmay chiqishning xuddi o'zi deydi:

Kamol et kasbkim, olam uyidin

Senga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq.

Jahondin notamom o'tmak biaynih

Erur hammomdin nopok chiqmoq.

Navoiy ijodi bebaho hikmatlar xazinasidir. Uning hikmatlari xalqimiz qalbidan chuqur joy olgan.

Odami ersang, demagil odami

Onikim yo'q xalq g'amidin g'ami.

Ko'ngil maxzanning qulfi til va ul maxzannin kalidin so'z bil.
Hunarni asrabon netkumdir oxir, olib tufroqqamu ketkumdir oxir?
Yolg'onchi kishi emas, Yolg'on aytmoq mardlar ishi ermas.

Navoiy she'riyati mavzularining boyligi, kengligi, xalqchilligi, nihoyatda go'zal va nafisligi bilan barchamizni o'zigamafun etadi. Barchainsonlarni she'riyat olamigaoshno etadi. Buyukshoirimiz AbdullaOri pov Alisher Navoiy haqida ushbu satrlarni bitgan:

Jahonki muqaddas neni ko'ribdi
Bariga onasan, ey qodir hayot.
Besh yuz yil naridan boqib turibdi,
Shoir Sirojiddin Sayyidning ushbu misralari ham Alisher Navoiyga bag'ishlangan.
Til-"Xazoyin ul-maoniy" dan kelur,
Boshlanur shundan adab karvonimiz.
So'lmagay hargiz ko'ngil bo'stonimiz.
Shul ismdan yurt aro yuz ming umid,
Shul ismdan nurlanur davronimiz.

O'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, mohir sarkarda, atoqli davlat arbobi, boburiylar sulolasi asoschisi, o'zining sermazmun ijodi bilan adabiyotimiz xazinasiga ulkan hissa qo'shgan ulig' siymo Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining ijodi bilan ajralib turadi. Yurt sog'inchi Boburning hayoti va ijodida iz qoldirdi. Ammo u shijoati bilan nafaqat temuriylar sulolasini saqlab qoldi, balki yangi boburiylar sulolasiga asos soldi. Bobur Mirzo ijod ahliga olim-u fozillarga homiylik qildi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirib turdi. Boburdan bizga ulkan meros qolgan. Bu meros shoirning devonlari, "Boburnoma"si, axloqiy ta'limiy ruhdagi asarlaridan iborat. Lirik merosi "Kobul devoni" 1528-1529-yillarda hind devoniga jamlangan. She'rlarining umumiy hajmi 400dan ortiq.

"Boburnoma"da adabiyot va san'at ahli, ilm-ma'rifat kishilarga ham munosib o'rin berilgan. Bu o'rinda adibning A. Navoiy haqidagi ma'lumotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Bobur ushbu asarida Navoiy siymosiga bir necha marotaba murojaat qilganini kuzatish mumkin. Yana Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari haqida ko'plab qimmatli ma'lumotlar mavjud. Bobur haqida mashhur muarrix Mirzo Haydar: "Turkiy she'rni Amir Alisherdan keyin hech kim Bobur yozgan darajada yozgan emas," -deb yuksak baho bergan. Bobur she'riyatida muhabbat, sadoqat, visol va hijron mavzusi salmoqli o'rin tutadi. She'rlarning jozibadorligi, ravonligi, o'ta nafisligi har bir o'quvchini o'ziga maftun etadi va she'riyat olamining sehrli olamiga olib kiradi. O'z ruboysida ilm ma'rifatni ulug'laydi, kishilarni ilmlil bo'lishga chorlaydi.

Kim yor anga ilm tolibi ilm kerak,
O'rgangali ilm tolibi ilm kerak.
Men tolibi ilm-u tolibi tlme yo'q,
Men bormen ilm tolibi, ilm kerak.
Bobur o'zini g'arib deb his qiladi.
Saltanatini o'z diyorida barpo etolmaganiga afsus chekadi.
Yod etmas emish kishini g'urbatta kishi.
Shod emas emish ko'ngilni mehnatda kishi,
Ko'nglim bu g'ariblikda shod o'lmadi, oh
G'urbatda sevinmas emish, albatta kishi.

Darhaqiqat, o'lmas istedod sohibi Zahiriddin Muhammad Boburning boy adabiy merosi va Alisher Navoiyning boy merosi oradan besh asr vaqt o'tsa hamki, hamon xalqimiz ma'naviy dunyosini boyitib kelmoqda. Bu ikki buyuk shaxsning bebaho asarlari va porloq siymosi xalqimiz qalbida abadiy yashaydi. Nazm gulshanidagi bu ikki nurning yozib qoldirgan oltinga teng bo'lgan javohirlarini yosh avlod qalbiga singdirishni biz, ustozlar qalbizga singdirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Til va adabiyot ta'limi jurnali. 2013-yil 1-son. 25-bet.
2. Adabiyot darslik 8-sinf. 2014.
3. Navoiy asarlari lug'ati. A. Navoiy asarlarining o'n besh tomligiga ilova. T.1972/307-bet.
4. Z.M.Bobur . Boburnoma. T. 2011.

МАКТАБДА ОГАHIЙ IJODINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Eshonqulova Nigora
Termiz tumani 2-umumta'lim
maktabi O'.T.I.B.D.O'
Tel: 90. 247- 64-86
e-mail: nigoraeshonqulova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada mumtoz adabiyotimizni o'quvchilarga yanada yaxshiroq o'rgatish maqsadida "Insert" texnologiyasi, "Assesment" metodi asosida Ogahiy ijodini o'quvchilarga o'rgatish borasida tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: metod, mumtoz adabiyot, insert, assesment, interfaol metod.

Bugungi globallashuv davrida barcha sohalar qatori ta'lim - tarbiya sohasi ham tubdan o'zgarmoqda. Bu esa o'z navbatida murabbiy-o'qituvchilar oldiga o'z mutaxassisligi bo'yicha nafaqat nazariy bilimlarga, balki uni amaliyotda qo'llash uchun zamonaviy pegagogik texnologiyalarga hamda pedagogik mahoratga ega bo'lishdek muhim talabni qo'yimoqda. Axborot texnologiyalari rivojlangan XXI asrda o'qitishning bir qancha interfaol usullarini amaliyotda qo'llash o'quvchining mavzuni, fanni mukammal o'rganishiga yordam beradi.

Aksar holatlarda yuqori sinf o'quvchilarining mumtoz adabiyotni o'rganish jarayoni qiyinchilik tug'diradi. Bunda mumtoz adabiyot o'rganilayotgan asarlarning tili leksik, morfologik jihatdan hozirgi adabiy tilimizdan ma'lum darajada farqli bo'lishi, o'quvchi uchun qiyinchilik tug'diradi. Jumladan, 9-sinf "Adabiyot" darsligiga kiritigan Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy ijodini o'rganishda ham an'anaviy usullar bilan bir qatorda, zamonaviy metodlardan foydalanish o'rindir. Bunda o'qituvchi ortiqcha kuch sarflamasdan, o'quvchiga qisqa vaqtda kunlik darsni o'zlashtirishda yuqori natijaga erishadi. Qo'llanilayotgan har bir bir pedagogik texnologiyada o'quvchining yosh jihati e'tiborga olinishi muhim. 9-sinf o'quvchilari 15-16 yoshli o'smirlar ekanligini hisobga olgan holda, ularga mashg'ulotda o'rganilayotgan asarning badiiy-estetik qiymati bilan birga tarbiyaviy-ma'rifiy jihatiga ham e'tibor qaratish lozim. Badiiy matnning o'quvchi tomonidan idrok etilishi, o'ziga xos tarzda qabul qilinishi juda muhimdir. Ayniqsa mumtoz adabiyot bilan tanishishda o'quvchi asarning janriy xususiyatlari, mohiyatini anglab yetmasa, asarning badiiy-estetik mohiyat mag'zini chaqa olmaydi. Bu borada pedagogik texnologiyalar o'qituvchilar uchun "yordamchi" vazifasini bajaradi. Ogahiy ijodini o'rganishda "Insert" texnologiyasidan foydalansa bo'ladi. "Insert" texnologiyasi shartiga ko'ra, o'qituvchi o'quvchiga oldindan mavzuga oid ma'lumotlar bilan tanishib kelish topshirig'ini beradi. Darsning muhokama mavzusi "Ogahiy hayoti va ijodi" deb nomlanadi. Texnologiyaning afzalligi o'quvchini mustaqil ilmiy-ijodiy izlanishga chorlaydi. Shuningdek ularning darga tayyorgarlik darajasi ham kuzatiladi.

(V) - men bilgan ma'lumotlar;

(+) - yangi ma'lumotlar;

(-) - men bilmagan ma'lumotlar;

(?) - bilishim kerak bo'lgan ma'lumotlar

Jadval mustaqil tarzda to'ldirilsa, o'quvchilar qanday ma'lumotlarga ega, qaysi ma'lumotlarda ikkilanishlarni kuzatdi, qanday ma'lumotlarni bilmasliklari haqida o'qituvchi jadvalni kuzatish asnosida ahamiyat qaratadi. "Insert" texnologiyasining eng katta qulayligi ham shundadir.

"Insert" jadvali:

V	+	-	?

Yana bir eng foydali metodlardan biri "Assesment" metodidir. Ogahiy ijodi bo'yicha metodga asoslangan holda quydagicha ko'rinishda bo'lishi mumkin.

<p>Test</p> <p>1. Quydagı asarlardan qaysı bir Ogahıy tarjıması bilan o‘zbek tilıga tarjıma qılınmagan?</p> <p>A) Abdurahmon Jomıy, “Yusuf va Zulayxo”</p> <p>B) Kaykovus, “Qobusnoma”</p> <p>C) Firdavsiy, “Shohnoma”</p> <p>D) Sa‘diy Sheroziy, “Guliston”</p> <p>2. Ogahıy lirikasıda qo‘llangan “Xasm” so‘zıning ma‘nosı nıma?</p> <p>A) dushman</p> <p>B) beparvo</p> <p>C) ko‘ngil</p> <p>D) nıshon</p>	<p>Simptom</p> <p>Ogahıy asarlarını mavzuiy jihatdan tasnıflab berıng. Ogahıy ijodıda g‘azal janrınıng o‘rni to‘g‘risıda fikr bildırıng.</p> <p>“Tashxis” badiiy san‘atıga ta‘rif berıng.</p>
<p>Muammoli vazıyat</p> <p>Ogahıy ijodıda ijtimoiy muhitning ta‘siri qay darajada deb hisoblaysız. Ogahıy lirikasıda ijtimoiy likasınıng o‘rni haqıda mulohaza yurıting.</p>	<p>Amaliy ko‘nikma</p> <p>Ogahıyning ijodıdan yod olgan g‘azalıngızni lug‘atlardan foydalangan holda mustaqıl sharhlashga harakat qılıng.</p>

Xulosa, sıfatıda shunı aytısh mumkınkı, ushbu metodlar darslarda o‘quvchılarning mumtoz adabıyotni oson hamda yaxshı o‘rganıshıda vosıta bo‘lıshıga ishonamız.

Foydalanılğan adabıyotlar:

1. Yo‘ldoshev Q. va bosh. 9-sınf adabıyot darslıgı. -T. 2014. -57 b.
2. Azizxo‘jayeva N. pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. -T. 2006.
3. Til va ta‘lim jurnali. 2018-yil. 8-son. 34-b.

БЕКНАЗАР ЕРНАЗАРОВТЫҢ "ТАҢ АТҚАНДА" ПОВЕСТИНДЕ ЗАМАНЛАС ОБРОЗЛАР

Есбосинова Гулшат Айтбаевна

Қарақалпақ мемлекетлик Университети 3-курс студенти

Телефон: +998937129263

yesbosynova92@list.ru

Аннотация. Бул мақалада Бекназар Ерназаровтың «Таң атқанда» повестинде бүгінги жәмийеттеги айырым кемшиликлер ҳам жетискенликлерди оброзлар арқалы сүүретлеп бериў шеберлиги сөз етиледу.

Гилт сөз: Инсан характер жәмийет ўақия ҳам оброз.

Бекназар Ерназаровтың «Таң атқанда» повести инсан ҳам жәмийет арасындағы «өз-ара байланыслар, сондай-ақ турмыстағы кемшиликлер жазыўшы қәлеми ушында жаратылған қахарман ҳам оброзлар арқалы бүгінги күннен сөз етиўши әдебиат ғәзийнеси. Бул – повесть дәўир нәпеси. Оның қахарманындағы оброзлар жәмийетимизде бар адамлар. Шығарманы оқып отырып ҳәкими әдил халықтың «төсеги қалың» боларын түсинесең. Жәмийеттеги кемшиликлерди оброзлар арқалы бере алған. Мысалы; Район ҳәкими Сапар Назаровтың азанғы сапары ўақтында кишкене баланың жолдың кесиспесинде арман-берман бийтақатланып ҳарекетленип турғанын көрип тоқтайды. Хал сорағанда апасының аўырып тез жәрдем күтип турғанын айтады. Бул кишкене баланың оброзы арқалы турмысымызда бар болған машқаланы көтере алған.

-Жақты шығып турған үй сениң үйиң бе?

-Аўа

-Үйиңде басқа адам жоқ па?

-Яқ, деп бала аяғын жер менен сызды.

-Көп ўақыт болды ма?

-Неге?

Сораўға сораў менен жуўап берди.

-Тез жәрдем күткениңе?-деди Сапар.

-Аўа, қайта-қайта қоңыраў етип атырман. «Хәзир бараман» дегенине де бираз ўақыт болды. «неге қайта-қайта қоңыраў ете бересең барадығой» деп бақырып таслады.

Бул диалогта бир тәрәптен нәўбетшиниң жумысына жуўапкерсизлигин билдирсе, екинши тәрәптен тез жәрдемге машина жетиспеўшилигин астарлы мәнисте нәўбетши Мақсетов оброзында ашып берген.

Телефон қысқа гудокқа өтти.

-Алло, тез жәрдем.

-Таныс даўыс.

-Мен район ҳәкими Сапар Назаровпан. Толқын көшесине еле врач жибермединизбе?

-Хәким болмақтан әкем болсаңда күтесиз. Машина жетбесе ушамызба? Өзи бир машина екиншиси бас врачтың хызметинде. Хәким болсаң соны шақыртып алағой. (4 бет)

Бекназар Ерназаров оброз жаратыўда қәлеми өткир жазыўшы. Шығармада ўақыялықты избе-из бериў менен бирге хәр бир ўақыяда бүгінги күнниң мәселесин көтерип шыққан. Бул ўақыяның кулминациясы оқыўшыны ойландырыў менен бирге хәр бир ўақыяда бүгінги күнниң сүүретин сызып берген. Бул сүүретлер көриниси оқыўшыны тәрбияға шақырады. Хәзирги ўақытта тойлардың тойханада өткериўи үрдиске айланғанын бий менен ҳәким сәўбетинде берип өткен. Аўыл адамларының үрп-әдетке бийимлилигин бирақ хәзирги ўақытта аўыл адамлары да заманағәйликке өшлесип атырғаны бүгінги күнниң машқаласы екенин, бул мәдениятымызға кери тәсирин тийгизетуғынын жазыўшы өз шығармасында айтқысы келгендей.

-Тойханаларда өткерийү дәстүрге айланып кетти ғой

-Ол айтканың да дурыс. Айырым адамлар тойханадан ғөре көшеде өткергенди жақсы көреді. Иргесин көреді. Тойды елге бергеннен кейин, қууанышын қоңсылары менен бөліскенди мақул көреді. Көшеде балалар да бар. Оларды ызғытып тойханаға ертіп бара алмайдығой. Тойдың тамашасын, тағамын олар да татыуы керек. Бул да тәрбияның бир түриғой. (6бет)

Хәзирги заманда инсанлар арасындағы теңсизлик формуласы өз-өзинен жоғалып келмекте. Өткен дәуірлерде әдебиятта оброзлар бай жарлы болып ажыратылған болса бүгинги заманның әдебияты буну көтермейди. Себеби жокарыда айткан теңсизлик формуласы теңлик формуласына аұысқан. Бирақ «гүриш усақсыз болмайды дегениндей» жәмийетимизде өз мәпинен пайдаланып адамлардың үстинен үстемлик етиүге урынып атырған шахслар да ушырасып турады. Бул оброз фермер баслығы Елмураттың оброзында бериледи. Ал бул теңсизликке қарсы гүрес қарапайым жалғыз кемпир оброзында бериледи.

-Өлимлигим деп сақлап отырған жалғыз сыйырым бар еди. Балам да малым да , дүниам да, сүйенишим де сол еди. Елмурат фермер соны сойайын деп атыр. Жалынсам да бермейди. Қууып салды.

-Сыйырыңызды неге сойады.

-Бийдайыма түсти дейди. Мениң атызыма түскен кандай мал болса да соя беремей дейди.

-Бийдайын жеп кеткен болса....

-Бийдай қайда балам. Жақын арада бийдайы жок. Усы этираптың барлығы соның жери. Ексин, екпесин партау жатқан жерине де мал жақынлатпайды.

-Бос жерде жүрген сыйырыңызды ушлап алған ба?

-Ауа, деймен. Тек мениң сыйырым емес, ауылдың бос жүрген малларының бәрін апарып қорасына қамаған. Ақша төлегенлер алып кетип атыр. Ақшасы жок, мендейлердің малларын гөшке өткерип жиберемей дейди. Сөзге де түсинбейди, қәтерени де тынламайды. (10бет)

Менменликтің, ашкөзликтің изи жақсылыққа алып бармаслығын оқыушы аңлап жетеди. Сада ауыл адамларының биригип теңсизликке гүресип, жеңип шыгыуы унамлы оброз. Бүгинги заман оброзы. Себеби бүгинги жәмийетте инсан мәпи биринши орында турады. Жазыушының тапқырлығы Әбдимурат яғнай бир оброз арқалы бирнеше уақыяны бирлестирип, дәуірдің характерин ашып берген. Жәмийетте булдырап коринбей турған айырым мәселени анық көрсете алған. Мектепте ыссылық жетиспей, директордың жұмыстан бийсебеп босатылыуы, Жумамурат фермердің учасковой менен келиспей қалып басына ис түсиуі, суусызлықтың алдын алыу бул мәселелердің бәрін Әбдимурат оброзын бирнеше оброзлар менен байланыстырып шеберлик пенен берген. Әбдимураттың ис хәрекеті, характері жазыушы тәрептен пухта исленген. Бул жазыушы хәм оқыушы ортасында көзге көринбес ишки байланысты пайда етеди. Жазыушы қахарманларға шеберлик пенен оброз жаратқан, оны дәретилген деп ойламайсаң. Тиккелей уақыяға қатнасыушы қахарманлар аузынан жазылғандай.

Колледж директоры Бердимуратовтың жұмысқа талапшаңлығы қол астындағы жұмысшыларға унамайды. Оның бул характерин дәмөгәйликке санайды. Жеңилдің асты менен жүриүди әдет еткен айырым ис жақбасларды тәртіпке шақыраман деп арза хәкимге дейин жетип келеди. Жазыушы Бекназар Ерназаров ғалаба хабар қуралларын да итибардан шетте қалдырмайды. Себеби ғалаба хабар қуралларысыз жәмийетти көз алдымызға келтириу мүмкин емес.

-Журналистлерди шақыр,- деди Сапар Назаров. Сыртқы қапы жабылып қайта ашылды. Районлық газета менен телеведение баслықлары «мүмкинбе» деп кирип келди.

-Хәр қыйлы гәплер жүрипти,- деди аұхал сорасып болғаннан кейин еки басшыға

қарата, мақсетке көшип.-Газета менен телеведение қуры мақтаў, урра-уррадан ары өте алмай атырсыз.Ашшы сынлар жоқтың қасында.Біс та күймесин қабап та күймесин деген мәнисте жумыс ислеўге әдетленип баратырсыз.Жәриялылық болыў керек баспа сөзде.Сонда ғана халықтың исенимине ерисесиз. (22бет)

Әсиресе жазыўшы мектеп директоры Тилепбай Досымовтың оброзы мысалында бүгинги күнде жәмийетимизде хәўиж алып атырған репетиторлық мәселесин көтерген. Жас аўлад мәселеси хеш қашан жәмийетимизде гөнермеген. Баслы мәселе болып қала береді. Мектеп директоры Тилепбай Досымовтың хәким менен сөйлесиуинен үзинди.

-Репетитор мәселесин де жөнге салыў керек. Кыйыншылық пенен иске асырылып атыр.Мектеп оқыўшыларын тәлли-пәлли оқытады. Ал бар күшин репетиторлыққа жумсайды. Мәйли ислесин бирақ оларға талап қойып атырман.Жеке исбилермен сыпатында дизимнен өтсин.Мектепке ижара ҳақы төле.Сөйтте ислей бер деймен.Олар бул пикирге тис-тырнағы менен қарсы.Соннан кейин мен жаман болмай ким жаман болсын.(24бет)

Жазыўшы Хәким Сапар Нурманов оброзы арқалы «Бүгинги заман хәкими халықтың арасында жумыс ислеў керек екенин, халықтың сүйенери беккем болса жәмийеттиң раўажланыўы жоқары боларын айтқысы келгендей.Повестти оқып отырып изи не болар екен деп қызығып оқысаң.Оқыўшыны жалықтырмайды. Себеби оброзлар заман характерикасынан алынған.Бул тапқырлық жазыўшының жетискенлиги.Әсиресе көшеде еки хаялдың ер адамлардай болып төбелесип атырған унамсыз оброз арқалы жәмийетимиздеги кемшиликлерди ашып берген.

Бәндиргиниң тусынан өтип баратырған хәким еки хаялдың тап ер адамлардай болып, төбелесип атырғанына көзи түсти де айдаўшыға «машинаны тоқтатың»деди.

Бағанадан бери хәдийсени хәкимниң қасында көрип киятырған ақ сақаллар кеңесиниң баслығы Пердебай Жубатов:

-Ара-тура ондай болып турады,-деди.

-Болып турадысы неси,-деп таңланды хәким.

-Әне милиция да келди ажыратып жиберди. Я шара кореди, нызамлы шеше берер. Оған итибар бермей-ақ қойың Сапар Назарович.

-Итибар бермейтуғын нәрсе ме сол.Масқарашылығын айтсаңо. Хаяллар көшеде жулысады деген сумлық ғой, масқарашылық.Адамларға не болған.Не қусап баратыр.Халкының мына хәрекетине иши уўдай ашыған хәким күйинип, ашыўын тилине урды.

-Олар алып сатарлар,-деди Пердебай Жубатов.-Қарапайым халық көшеде ондай етип урыспады.Ақшаның дәрти үстемлик кесели.

-Үстемлик кесели неси?...-Хәким таңланғанынан бирден сораў берди.

-Базарда үстемлигин жаздырғысы келмей атырған.

-Түсиндириңкиреп айтың, бәндиргиде не қылып жүрген базар.Үстемлиги? Сиз оны қалай билип отырсыз?

-Жулысып жүрген еки хаялды да танийман. Сүт, қатық алып сататуғын хаяллар.Саўыны барлар өзлеринен ауысқан сүт, қатығын базарға әкеледи.Оны жаңағылар өзлерине саттырмайды.Дийхан ширенип отырып, олардың қойған баҳасына сатып отыра алмайды.Оған ўақытлары да жоқ.Соннан кейин нәйилаж олардың қойған баҳасы менен берип кетеди.Хәзир ауылдан көлик келеди. Соларда келген сүт-қатықты басқаға саттырмай өзлери таласып атырғаны.(25бет)

-Еситпеген елде көп деген.Салық қаяққа қарап жүрипти.Бул базарда баҳаның көтерилюине де тәсирин тийгизеди ғәй.Биз базардағы баҳаны түсире алмай хәлек, булар болса өз билдигин ислеп жүр.

-Бул болғаны емес,Сапар Назарович.Хәр бир тараўды өзлери бөлисип алған.Оған сырттан адам кириўи қадаған,жазылмаған нызамлары бар.Бул қатық «мафиясы» қаўын-

ғарбыз «мафиясы» дегенлер бар.Хәттеки мал базарға шекем бийлеп кеткен.Олар сабак пенен есапласбайды, өзлери арзан бахада сатып алып, тап озлери жыл даўамында мийнет еткен адамлардай, аўзының толысын айтып базардағы баханы ушлап отырады. Басқа жерде болмағаннан кейин адамлар илажсыз айтқанына мәжбяр.

Сапар Назаров Пердебай Жубатовтың сөзлерин ақырына шекем тыңлап отырыўға шыдамы жетпеди.Хәкимияттағы нәўбетшиге қоңыраў етти.

-Ертең азанға салық хызметкерлерин базаркомды шақырып қой,-деп тапсырма берди.(26бет)

Шығармада ўақыялар бир-бири менен шийелесип гейде муңлы гейде күлкили, гейде оқыўшыны терең ойға батырады.Хәким оброзы арқалы жәмийеттиң характерин жаратқан.Буған мысал ретинде мына үзинди алсақ.

Аўқатланып болғаннан кейин есапласыўға келгенде хожайын келиншек «пул алмайман» деп турып алды. «Терменалың»бар шығар.Пул алмасаң пластик картадан-ақ төлеймиз,-деди Сапар Назаров бир жағы ҳезил бир жағы шынынан жарылып –Қәне қай жерде тур.Өзлеримиз-ақ төлеп кете бериңиз.

-Терминал жоқ еди,-деди қысынған келиншек.-Еле бизлерге жетиспей атыр.

-Жетиспей атыр.Нақ пул мәселени шешемиз деп жан кўйдиремиз терминал жетиспегени қалай.Пластиктен сол ушын қашады да адамлар.Аўқат жеп пластик картасынан пайдалана алмаса... Нақ пул тапсырып турсызлар ма?

-Аўа, аўа-деди келиншек оннан сайын қысынып.-Хәптеде бир реет келеди.

-Хәптеде бир ирет...Бир хәптеге шекем пулыңызды қысымлап отырасызлар ма?

-Хәким аз-кем ашыўланайын деди.Арқайынлыққа ызасы келди.Районлық салық инспекциясына хәм бәнкке сол ўақытта байланыс қылды.

-Үлкен жардағы «Толқын» асқанада турман.Я терминалы жоқ, я касса аппараты жоқ.Хәптеде бир инкассатор келеди екен.Енди санитариялық жағын айтпай-ақ қойайын. «Воздух базар» менен «валютчик» «хызмет лаўазымын»жоқ етип тәртипке келтирген сизлер едиңиз ғой. Енди мына аўхал не өзи.Соннан кейин салпаўсып қалдыңлар ма? Тезлик пенен район аймағын көзден өткерип, қатаң илаж көрин.Бүгиннен кешиктирмең.Пластик картадан пайдаланғысы келмейди дейсизлер. Жумысларыңыз босасып кеткен, қалтасындағы пластик картасынан барлық жерде пайдалана алмаса ким оны алыўға кумартады дейсең.(33бет)

Көп жазыўшылар шығарманың тәсирин арттырыў ушын көркемлеў куралларынан пайдаланады. Бекназар Ерназаровтың «Таң атқанда» повести көркемлеў куралларысыз оқыўшы тилинде жазылған. Бирақ қахарманларды, оброзларды бүгинги күннен таўып жаза билиўи оның тапқырлығы хәм шеберлиги.Бүгинги оқыўшының талабы шығармаларда түрли-түрли епитетлерди, теңеўлерди, метафораларды асыра қолланып артықша бояў бериудин зәрүрлиги жоқ.Жазыўшының миннети қахарманлар характерин, олардың руўхий дүниясын тереңлестирип, оброзларды реалистлик пенен жаратыў.Бекназар Ерназаров усындай талантлы жазыўшы. «Таң атқанда»повестиниң жаңашалығы, заманогейлиги артықша жасалмалардың жоқлығы менен басқа шығармалардан ажыралып турады.Бүгинги заман оброзын жаратыў ушын тек сырткы көринис пенен ўақыяны сўўретлеў, байытуў жеткиликсиз.Заманласлардың ишки-дүниясын сезине билиў, кеўил-кеширмелерин түсине билиў керек.Жуўмақлап айтқанда «Таң атқанда» повести тили таза шығарма.Бул шығарма тек Бекназар Ерназаровтың емес жәмийеттиң хәм оқыўшылардың мүлки. Себеби бул шығарма дәўир нәпеси.

Пайдаланған әдебиятлар:

Ерназаров Б «Таң атқанда» Н 2015

BADIIY SO'Z INSON PSIXOLOGIYASINI OCHUVCHI VOSITA SIFATIDA

Jonuzoqova Chaman Murodilla qizi
TOSHDO'TAU, Oliy adabiyot kursi 2-bosqich magistranti
Telefon: +998(94)426-83-11
chaman.jonuzoqova@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu tezisda badiiy so'zning inson psixologiyasini ochib beruvchi vosita ekanligi yoritilgan. Badiiy nutqning boshqa usulda bayon qilingan nutqqa qaraganda ta'sir etish kuchi ancha yuqoriligiga sabab uning kuchli ruhiy kechinma mevasi ekanligidadir.

Ijodkor badiiy so'z vositasida badiiy obrazni jonlantiradi va ushbu obrazga o'z psixologik holatini ifoda qilish vazifasini yuklaydi. Shu sababdan asar shunchaki axborot manbasi bo'lib qolmasdan his-tuyg'ularga ta'sir etuvchi vositaga aylanadi. Tezisda badiiy so'zning inson psixologiyasini ochib berishini nazmdan olingan misollar orqali ko'rishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: badiiy so'z, badiiy adabiyot, psixologiya, obraz, tasvir, ifoda

Insoniyat yillar davomida dunyoni anglash, uni kashf qilish borasida misli ko'rilmagan tadqiqotlarni amalga oshirmoqda. Shunga qaramasdan hamon to'la o'rganilmagan jumboqlar ichida eng murakkabi bu uning o'zi. Odamzot nafaqat biologik organizm sifatida, balki psixologik murakkab obyekt sifatida ham to'la tushunib, o'rganib chiqilganicha yo'q. Bu borada biz inson psixologiyasini ravshanroq ochib bera oladigan vositalarga tayanamiz. Badiiy adabiyot aynan shunday vositalardan biridir. Chunki badiiy so'zga tayanib yaratilgan har bir asar insonga faqat ma'lumot yetkazuvchi manba bo'lib qolmasdan, uning ruhiy holatiga faol ta'sir ko'rsatadi. Buning asosiy sababi asarning o'zi kuchli ruhiy holatning natijasida yaralganidir.

Badiiy so'zning kuchini ayniqsa nazmda yaqqol sezamiz. Quyosh bo'lmasa, yerda hayot bo'lishi mumkin emasligi haqidagi tushuncha tafakkuringizda tahlil qilinsada, hissiyot va tuyg'ularingizga deyarli ta'sir qilmaydi. Har tong quyosh chiqishini kuzatsakda ba'zan bu hodisadan deyarli hech narsa his qilmaymiz. Endi shoir Rauf Parfining quyidagi misralarini o'qib ko'raylik:

Tong otmoqda. Tong o'qlar otar,
Tong otmoqda, quyosh - zambarak.
Yaralangan Yer shari yotar,
Boshlarida yashil chambarak.

Endi biz oddiy hodisa sifatida qabul qiladigan quyosh chiqishi holatida har bir obraz jonlantirildi. Quyoshning zambarakka, yerning yaradorga o'xshatilishi shoirning kuchli psixologik holatini ifoda qilmoqda. Bu gal siz ushbu tabiat hodisasini shoirning ko'zi bilan ko'rishga urinasiz. O'z-o'zidan undagi ruhiy holat sizda qayta jonlanadi. Ana shu yo'sinda insonni harakatga keltiruvchi asosiy kuch bo'lgan uning psixologiyasiga ta'sir ko'rsatiladi. Shu o'rinda adabiyotning qudrati namoyon bo'ladi. U insonlarni boshqara olish, ularning harakatlariga ta'sir qilish xususiyatiga ega ekanligiga ishonch hosil qilasiz.

Ba'zida axborot to'g'ridan to'g'ri emas, his tuyg'ularni yetkazib berish orqali berilganda uning ta'sirchanligi anchagina yuqori bo'ladi. Cho'lponning "Buzilgan o'lkaga" she'ridan olingan quyidagi parchani olaylik:

Podachilar qaysi dorga osilg'on?
Ot kishnashi, qo'y ma'rashi o'rniga
Oh, yig'i. Bu nega?

She'rda erki toptalgan xalqning holati aks ettirilgan. Shoir psixologiyasidagi bu holatga achinish va savol nazari badiiy tasvir orqali berilishi she'rning ta'sirchanligi bilan birga uning mohiyatini ham boyitgan. Og'riqli savolning o'zida xalqni sergaklikka, uyg'onishga chaqirish, mamlakatning ertangi kuniga qayg'urish hissi aniq va ravshan ko'rinib turibdi. Qolaversa, shu qisqa psixologik holatning ifodasi anchagina axborotni ham yetkazib bermoqda: azaldan chorvachilik bilan gullab-yashnagan o'lkaning yig'i ovozi bilan to'lishi, mehnatkash podachilarining osilishi, otlarning kishnagan ovozlari tinishi.

Badiiy so'z fikrning ta'sir qilish kuchini oshirib beradi. Bu holatda asardagi fikr to'g'ri hissiyotlarimizga ta'sir qilib, shoirning ruhiy holatini tushunishga, his qilishga majbur qiladi. Shuning uchun ham badiiy asar ta'sirchan bo'ladi. Chinakam ijod na'munalari ijodkorlarning hissiyotlari ifodasidir. Adiblar doimo nimanidir yoqlashadi yoki inkor qilishadi. Bilish kerakki, badiiy adabiyotning asosiy belgisi va uning odamga chuqur ta'sir etishi boisi obrazli ekanidir. Badiiy obraz ijodkorning fikr, tuyg'u, hissiyot va kechinmalari singdirilgan manzara tasviridir. Demak, adabiyotga yaratuvchining his, tuyg'u va sezimlari ham aralashgani uchun boshqalarning ham uminsoniy hislariga, qarashlariga yaqin turadi. Biror joyda biror kishi bilan bo'lgan biror voqea shunchaki aytib berilsa, u jo'ngina axborot bo'lishi mumkin, lekin adabiyot bo'lolmaydi.

Ijodkor yaratgan asari orqali fikr aytish bilangina kifoyalanmay, o'z tuyg'u va hissiyotini ham aks ettiradi. Bunga to'laroq erishish uchun tasvirni, e'tiborni tortadigan ohangga bo'ysundirishga, kishiga ta'sir qiladigan qiziqarli shaklga solishga urinadi. Ya'ni badiiy so'zni qo'llaydi. Oddiy axborot berish yoki aytib qo'ya qolish bilan obrazlilikka erishish mumkin emas. So'zning timsoliyligini ta'minlash uchun tilning oddiy odamlar nazaridan yashirin imkoniyatlaridan foydalana bilish lozim.

Aytilganlardan xulosa qilish mumkinki, inson ilmiy adabiyot orqali dunyoni aql bilan tanisa, badiiy adabiyot orqali olamni aql va ko'ngil bilan taniydi. Ammo unutmash kerakki, adabiyot dunyoning suratga tushirilgan ayni nusxasi emas. Ulug' allomalar "Ta'sirli so'z hayotning jon bulog'idir. Fikrlayotgan odam yashashda davom etadi. Fikrlashdan to'xtagan odamning ma'naviy umri to'xtaydi, endi u faqat mavjud bo'lib qoladi", deya bejiz aytishmagan. Buning boisi fikr insonni harakatda, jamiyatni rivojlanish holatida ushlab turadi. Fikrlarimizga his-tuyg'ularimizni jamlab ifodalash esa, so'zning ta'sir kuchini oshiradi, ichki olamini boyitadi.

Adabiyotlar:

1. Adabiyot nazariyasi. 1-jild. Toshkent, 1978
2. O'zbek adabiyoti - Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 1997
3. Yashar Qosim. Yangi o'zbek lirikasida ramzlar. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 5/1998
4. Muhammadjon Xolbekov. XX asr modern adabiyoti manzaralari. Lotin Amerikasi "sehrli realizmi", 2018

KICHIK JANRDAGI KATTA FALSAFA HAQIDA

Madraximova Nazira Yaqubovna
Urganch davlat universiteti dotsenti
Telefon: +998995406742
e-mail: madrximova67@inbox.ru

Annotatsiya: Bu maqolada mutafakkir shoir Alisher Navoiyning fard janrida yaratgan asarlarida hayotning falsafiy in'ikosi yuksak badiiy mahorat bilan bilan qalamga olinganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kichik janr, fard, navoiyyona mahorat, gumanist ijodkor.

Mavlono Mashrab iborasi bilan aytganda, fard yozish "Ming ma'nini bir nuqta bilan muxtasar etish" demakdir. Bu mahoratga erishmoq uchun tinimsiz izlanish, chuqur adabiy-hayotiy ilmlar talab etiladi.

Mutafakkir shoir Alisher Navoiy "Badoye'ul- bidoya" devoni debochasida bu janrdagi asarlarini "Benazir fardlar"(1, b. 22) deb baholaydi. Bu devonda 53 ta fard mavjud bo'lib, bu fardlarda shoir xalq hayoti, kishilarning ma'naviyatiga doir ayrim mavzular, shuningdek, ishq-muhabbat mavzusini qalamga oladi. Devondan o'rin olgan dastlabki fard quyidagicha:

Ulki, haq borinda maqsud istag'ay har zotdin,
Mehr borinda yorug'lik ko'z tutar zarrotdin. (1, b.685)

Bu fard zamiridagi ma'no, bizningcha, shunday:

Oллоhdan tilamasdan bandadan tilovchi kishilar quyosh charaqlab turganida yilt etgan shu'ladan yorug'lik, nur kutuvchi insonlarga o'xshatilyapti. Agar dilingda haq yodi bo'lsa, e'tiqoding butun bo'lsa, nimaiki istarsan, faqat yaratganning o'zidan so'ra. Axir quyosh yog'dusi oldida zarralar hech gap emas. Xuddi shu mavzu ushbu fardda boshqacha ifodalanadi:

Tama etma ko'p o'lsa el moli,
Ko'rmayin haq xazinasin xoli. (1, b.685)

Navoiy ijodiga xos xalqchilik, ya'ni xalqchil dard hasrat motivlari uning yakka baytlarida ham qalamga olinadi:

Qotil el jismidin anburalar olmay naqd emas vosil,
Ki tog'ni pora-pora qilmayin, la'l o'lmadi hosil. (1, b.686)

Tarixdan bilamizki, Navoiy yashagan davrlarda turli nizolar, taxt talashuvlar natijasida shohlar xazinasini birda to'la bo'lsa, birda bo'shab qolgan. Bo'sh qolgan xazinaning o'rnini to'ldirish maqsadida yaqindagina turli o'lponlar, soliq olingan xalq rizqini tortib olishga to'g'ri keladi. Bu manzara Navoiydek gumanist ijodkor uchun hayotning eng og'ir ko'rinishlaridan biri bo'lgan. Tog'lar qazilmas ekan, tog' toshlari parchalanmas ekan, uning qa'ridagi qimmatbaho ashyolarga yetishib bo'lmaydi. Xuddi shuning singari mushkul ahvolda qolgan xalqning so'nggi rizqini tortib olish va shu zaylda xazinani boylikka to'ldirish inson qalbini pora-pora qilish bilan barobar emasmi?!

Haliq o'lg'on saxiydin elga bo'ldi ikki baxshoyish,
Ham ehsonidin oroyish, ham axloqdin osoyish. (1, b.687)

Keltirilgan fardda Navoiy xushaxloqli saxiy kishilarning ehsoni qanday ezguliklarni yuzaga chiqarishi mumkinligi to'g'risida mulohazalar bildiradi. Ya'ni xushaxloq saxiy inson elga, elning nochor yashovchi kishilariga saxovat ko'rsatar ekan, bu bilan u ikki narsani hadya qiladi: avvalo ehson - mol-mulkidan ulush bersa, qolaversa, o'zining yuksak ma'naviyatidan elni yana bir bor voqif qiladi. Buni bilgan eldoshlar "Shunday elparvar, yurtparvar saxiy kishilarimiz ham bor-ku" deb xotirjam yashaydilar.

Navoiyning qalb daftarini varaqlar ekanmiz, uning ijodidagi bu qadar xalqchil ruh sabablari haqida fikrlamaslik mumkin emas.

Yaxshi bilamizki, Navoiy o'z zamonasining badavlat kishilaridan biri edi. Aksariyat davlatmand kishilar singari u ham bor-yo'g'iga e'tibor bermay yashashi mumkin edi-ku? Shu narsa haqiqatki, hazrat Navoiyga buyuk iste'dod bilan birga buyuk qalb ham berilgan, ato qilingan ediki, u xalq oh-u zoriga quloq osmasdan yashay olmasdi. Ko'z o'nggida ochlikdan burishgan kimsa eng yaqin kishisi singari unga dildan achingan. Qish chillasida diydiragan go'daklar uning o'z farzandlari kabi tuyulganligiga biz aslo shubha qila olmaymiz. Chunki uning qalb daftarida buyuk daholarga xos butun go'zalliklar o'z mujassamini topgan.

Ishq-muhabbat mavusidagi fardlarda ham navoiyona mahorat she'rxon qalbini zavqlarga to'ldiradi.

Bel-u og'zidin, dedilarkim, degil afsonaye,
Boshladim filholkim: "Bir bor edi, bir yo'q edi" (1, b.692)

Oshiqqa "ma'shuqangning bel-u og'zini ta'rifla", desalar, u yuqoridagi kabi go'zal mubolag'a keltiradi.

Netay elning bahorinkim, manga oshubi hijrondur,

Ko'zumga sarv o'qdur, ko'nglum ichra g'uncha paykondur. (1, b.691)

Yor hijronida o'rtangan oshiq uchun sevgi va yashash-yasharish fasli sanalmish bahor tashrifi ham farqsizdir. Visol onlarida yorini "sarvqad, lablaring g'unchadek" deya maqtaguvchi oshiqning ko'ziga sarv shunachaki kamon o'qi, g'uncha - tikan bo'lib ko'rinyapti. Shu ikki misrada hajr o'tida yonib kul bo'layotgan qalb iztiroblari yorqin namoyondir.

Devondagi 39, 44-fardlar 284 va 682-g'azallarning matla'lari bo'lib kelgan. Matnni tuzuvchi Sharofiddin Sharirov shunday izohlaydi: "... ular qo'lyozmalarning fardiyot qismidaham mavjud bo'lganligi sababli ularni istisno tariqasida keltirdik". (1, b.690)

Navoiy butun ijodiy faoliyati davomida fard janriga murojaat qilib turgan va bu janrda ham o'z san'atkorligini namoyish qila olgan.

Adabiyot:

1.Alisher Navoiy "Badoye ul-bidoya". Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 1-jild. T., "FAN".1987.

ОНА ТИЛИ ДАРSLARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL ETISH.

Mahmudova O'Imasxon Nabijonovna
Namangan viloyati Norin tumani 11-sonli umumiy
O'rta ta'lim maktabi oliy toifali ona tili va adabiyot fani
o'qituvchisi .Telefon:+998996335279.

Annotatsiya.Maqolada darslarni innovatsion yondashuv asosida tashkil etish, noan'anaviy usullardan foydalanish haqida so'z yuritiladi. Mavzu o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni aniqlash asosida 6-sinflarda fe'l so'z turkumini mustahkamlash mavzusi misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar:fe'l,zamon,nisbat shakllari,noanaviy usullar.

Ona tili muqaddas milliy qadriyat sifatida millat ma'naviy qiyofasining ko'zgasidir.U to'g'ridan-to'g'ri xalqning o'zini ifoda etadi.Tilsiz millat, millatsiz til bo'lmaydi.

Bugungi kunda noan'anaviy dars, innovatsion usullar degan iboralar tez- tez qollanib turadi.Innovatsion usullarda o'tilgan darslar shunday darslarki, unda o'qituvchi oquvchining mavjud imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanib ,uning aqliy qobiliyatini ishga solib rivojlanishini ta'minlaydi.

Ma'lumki,ona tili darslarida o'qituvchi o'quvchilarning iqtidorini aniqlab,unga to'g'ri yo'llanma berishi,undagi ijodkorlik xususiyatlaridan innovatsion ta'lim imkoniyatlaridan unumli foydalana olishga o'rgatishi ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.Ona tili ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z fikrini har qanday sharoitda xoh og'zaki, xoh yozma shakllarda to'g'ri ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Buning uchun esa noan'anaviy innovatsion yondashuv talab qilinadi.Ona tili darslarida ko'zlangan maqsadga yetish uchun innovatsion usullarni joriy etish o'quvchilar bilimini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda oquvchilar o'rtasida tartibi o'zgartirilgan gaplarni tahlil qilishda bir qator chalkashliklarga duch kelish,fe'lning vazifa shakllari,harakat va holat fe'llari,ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi va qo'shma fe'lni ajratish, tovushlarning ma'no farqlash xususiyatlari, tovush tushishi va tovush alma-shishi hodisalari,shuningdek, egalik shakllari bilan fe'lning shaxs-son shakllariga doir qo'shimchalarni farqlay olmaslik ,fe'l nisbatlarini ajratishdagi xatoliklarga yo'l qo'yish kabi muammolarning yechimi ham innovatsion usullardan foydalanishni talab qiladi.Innovatsion usullarga tayangan holda o'qituvchi o'z ijodkorligini muayyan nazariy bilimni o'quvchi ongiga yaxshiroq singdirishga qaratishi lozim.

Innovatsion usullarni tanlash dars va mashg'ulotlarda qaysi darajadagi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni nazarda tutilganiga bog'liqdir.Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay ,qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Masalan, 6-sinfda "Fe'l so'z turkumi yuzasidan mustahkamlash" darsida ham ana shunday usullardan foydalanish yaxshi samara beradi.Sinf o'quvchilari uch guruhga ajratilib "Koptok" o'yinini tashkil etish mumkin.Bunda o'quvchilar doira shaklida turib o'z ismini va ismining bosh harfi bilan boshlanuvchi o'tgan zamon fe'lini aytib koptokni keyingi o'quvchiga uzatishi kerak boladi. Keyingi ikki guruh ham hozirgi va kelasi zamon fe'llariga xuddi shunday so'zlar aytishi kerak bo'ladi.O'yin qoidasiga ko'ra har bir ishtirokchi o'zidan oldin turgan uch ishtirokchi aytdan so'zlarni qo'shib aytishi kerak bo'ladi. Masalan:Yusuf- yugurdi,Salima-so'zladi,Komila-ketdi.

Guruhlar o'rtasidagi musobaqani "Rolli o'yin" tashkil qilish orqali davom ettirish mumkin.Bunda guruh oquvchilaridan ko'proq ijodkorlik talab qilinadi.

Har bir guruh o'quvchisi rolini bajarib o'z guruhiga qaytadi.

- 1- o'quvchi:Fe'lman men,ish-harakatni
Bildiraman har zamon.
Nisbat, mayl va shaxs- son
Yo'ldoshdir menga har on.
Bo'lishli va bo'lishsizlik,
"-ni" ni olgan so'z bilan
Bog'lanib ham o'taman.
Shuni bilsang sen agar,

- Men hammadan kattaman.
- 2- o'quvchi: Men zamonman ,zamonman,
Men siz bilan omonman.
-di, -gan edi qoshimcham,
O'tgandir mening otim.
-yapti, -yotir , -moqdada
Hozirman ishga bardam.
-moqchi, -ajak, -ar ni ham
Olarman kelgusi dam.
- 3-o'quvch: Nisbatdir mening otim
Fe'ldir mening asl zotim.
Aniq, o'zlik, majhulda
Birgalik ham orttirma.

Yana "Maqolni davom ettiring" usulidan ham foydalanish mumkin. Har bir guruhga uchtadan maqola aytiladi. Masalan: Boshing qilich kelsa ham to'g'ri

.....(gapir). "To'g'ri o'zadi, egri... (to'zadi)". "Dost kulfatda ... (sinaladi)". "Odob bozorda ... (sotilmas)". "Jo'jani kuzda ... (sanaladi)". "Aybsiz dost qidirgan dostsiz ... (qolar)". "Mehnat baxt ... (keltirar)".

"Zinama-zina" usuli orqali guruh sardorlarining bilimlarini sinash mumkin. Har bir guruh sardori sinf orqasiga borib turadi. O'qituvchi tomonidan ularga savollar beriladi. Birinchi va to'g'ri javob bergan o'quvchi

Bir qadam oldinga yuradi.

Masalan: 1. Ish- harakat va holatni bildiruvchi mustaqil so'z?
(fe'l)

2. Yuvildi fe'li qaysi nisbatda?
(majhul nisbatda)

3. Sening, noning, quvoning-
Shu so'zlar orasidan
Bizlarga fe'lni toping.
(quvoning)

Xulosa qilib aytganda, innovatsion usullar asosida tashkil etilgan darslar kelajak vorislari-o'g'il-qizlarimizni chuqur bilim va salohiyat sohiblari sifatida ulg'ayishlari uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ona tili: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun/N. Mahmudov, A. Sobirov, D. Nabiyeva.- Tasvir" nashriyot uyi Toshkent 2017
2. Shoabdurahmonov SH, Asqarova M, Hojiyev A, Rasulov I
Hozirgi o'zbek adabiy tili I qism .- Toshkent : O'qituvchi, 1980
3. www.til va adabiyot.uz

QO'QON ADABIY MUHITIDA XON IJODINING TUTGAN O'RNI

Mamadiyeva Yulduz
Termiz davlat universiteti talabasi
Tel: 99. 679-66-54

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xon adabiy taxallusi bilan ijod qilgan Qo'qon xoni Muhammad Alixon adabiy faoliyati haqida mulohazalar yuritilgan. Qo'qon adabiy muhiti va bu muhitda Muhammad Alixon - Xonning tutgan o'rni bo'yicha mavjud adabiyotlar hamda mumtoz adabiyotdagi tazkiralalar asosida Xon adabiy faoliyatining yoritilishi tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: adabiy muhit, tazkira, taxallus, Fuzuliy, Xon

O'zbek mumtoz adabiyoti tarixiga nazar tashlar ekanmiz ko'pgina davlat boshliqlari ayni paytda o'z davrining yetuk ijodkorlari ham bo'lishgan. Bunday ijodkorlar sirasiga Zahiriddin Muhammad Bobur, Abulg'azi Bahodirxon, Ubaydullaxon II, Umarxon kabilarni kiritishimiz mumkin.

XVIII asr boshlarida Buxoro xonligida boshlangan siyosiy parokandalik natijasida Qo'qon mustaqil xonlik sifatida ajralib chiqadi. Qisqa fursatlarda o'z xududini kengaytirib yirik davlatga aylandi. XVIII asrning birinchi yarmida Qo'qon adabiy muhiti shakllana boshlagan. Qo'qon xonligining eng taraqqiy etgan davri Amir Umarxon davridan boshlangan. Ma'rifatli hamda nozikta'b ijodkor bo'lgan Amiriy o'z saroyida katta ijod ahlini bir joyga joylay olgan. Uning umr yo'ldoshi Mohlaroyim Nodira hamda Jahon Otin Uvaysiy o'z davrining eng zabardast ijodkorlaridan bo'lgan. Miyon Buzrukning 1930-yilda Tohkentda chop etilgan "O'zbek adabiyoti tarixiga umumiy qarash" kitobida bu davr Qo'qon adabiy muhitini "Oltin beshik davri adabiyoti" deb ataydi. Ana shu davr adabiyotida Xon adabiy taxallusida ijod qilgan Muhammad Alixon ham munosib o'rinni egallaydi.

1822-yil Umarxonning fojiali vafotidan so'ng o'g'li Ma'dalixon Qo'qon xonligini boshqaradi. U 14 yoshda taxtga o'tiradi. O'z hukmronligi davrida madrasa, masjid, karvonsaroylar qurdiradi. Ilm ahliga rahnamolik qiladi. Uning adabiy faoliyatiga haqida "Tazkirai Qayumiy" da to'xtalib o'tiladi: " Bu shoir Shohruhiylar sulolasidan bo'lib, Xo'qand shahrida tug'ilmishdur. 1842-yilda o'ldiriladi" .

Muhammad Alixon ijodi o'zbek adabiyotida alohida mononografik jihatdan kam o'rganilgan. Uning she'rlari mavzui jihatdan ishq talqiniga bag'ishlanadi. Uning she'riyatda Fuzuliy an'analari davomchisi deb atasak adashmagan bo'lamiz. Uning Fuzuliyga ergashib yozishini P. Qayumov ta'kidlar ekan, o'z tazkirasida bir g'azalni keltirib o'tadi:

Matla: Yuzi qaddingga ermas bu chamanning savr ra'nosi
Suv hayvon chashmasiga bo'lsa bil Isoning anfosi□
Maqta: Manga kim har zamon yuz qatla javringni ravo ko'rma
Surayyodan oshar Xoningni ohi charh paymosi.

Bu misralardan ham anglashimiz mumkinki, ohangda, vaznda Fuzuliyga ergashish Xon ijodida kuchli bo'lgan. Xon mumtoz adabiyotimizning muxammas janrida ham Fuzuliyga ergashib, o'xshatma tarzida muxammas yozgan:

Inju dishi jon qulzumi ichra guharimdur
Ikki labi dil mahzanida la'llarimdur
Bul juzvaya mahrum alardin nazarimdur
Namlu edajak domanimni chashmi tarimdur
Pur la'l edan chashmai xuni jigarimdur.

Ushbu muxammas tili va uslubi jihatidan ham Fuzuliyga ijodiga o'xshatma ekanli sezilib turibdi. Umuman olganda, Qo'qon adabiy muhitida Fuzuliyga izdoshlik kuchli bo'lgan, nihoyatda ko'p ijodkorlar uning g'azaliga o'xshatma yozgan. 1836-1837 yillarda Muhammadalixon buyrug'iga binoan xattot Dabir tomonidan Fuzuliy devoni ko'chiriladi.

Muhammad Alixon haqida Uvaysiyning "Voqeoti Muhammad Alixon" nomli she'riy manzumasini yozadi. Unda Muhammad Alixonning tug'ilishi hamda taxtga o'tirishi, Qashqarga yurishi voqealari tasvirlanadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Muhammad Alixon ikki shoir insonning taxt davomchisi bo'lishi bilan poetik badiiy hjiatdan ko'plab ijod namunalari bilan boyitgan ijodkordir. Uning asarlarini taqiq etish, ijod namunalari badiiyatini o'rganish adabiyot tarixi uchun ham muhim ishlardan biri bo'ladi, desak bizningcha adashmagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qayumov Po'latjon. Tazkirai Qayumiy. - Toshkent: O'zRFA Qo'lyozmalar institute tahririy nashriyot bo'limi, IV jildlik. I, II, III, IV jild. 1998, - 750 b.
2. Abdullayev V. O'zbek adabiyoti tarixi. II kitob. - Toshkent: O'qituvchi, 1964. - 348 b.
3. Adizova I. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (XV- XIX asr birinchi yarmi). O'quv qo'llanma. II nashr. - Toshkent: Fan, 2009. - 248 b.

ХАЛҚ КИТОБЛАРИНИНГ ТИЛИ ҲАҚИДА

**Камолдин Марасулов Комиљонович,
Фарғона вилояти 1- ИДУМИ, олий тоифали ўқитувчи,
Телефон: +998(91) 124 52 10
Kamoldin01987@gmail.com**

Аннотация. Халқ тарихини тадқиқ этмай туриб, тил материалларини ўрганишга киришиб бўлмаслиги маълум. Ўзбек тилишунослигида халқ китоблари тили, лексик-семантик хусусиятларига етарли эътибор қаратилмаган бўлиб, шу жиҳатдан ушбу материал аҳамиятлидир. Қолаверса, мумтоз адабиёт намуналарини осон ўзлаштиришда ҳамда тушуниб олишда ушбу иш долзарб аҳамият касб этади. Мақолада халқ китоблари сирасига кирган "Қиссаи Машраб" тили имкон қадар таҳлил қилинди ва ҳозирги ўзбек адабий тили билан қиёсланди.

Калит сўзлар. Халқ китоблари, "Қиссаи Машраб", қиёсий метод, бадиий асар тили, халқ китоблари тили, ҳозирги ўзбек адабий тили, ўз ва ўзлашган қатламга оид лексемалар.

Бу давр тили ҳақида фикр юритишдан олдин шуни таъкидлаш жоизки, XVI аср охири XIX аср бошларида Ўрта Осиё сиёсий ҳаёти парокандаликка юз тутган эди. Ушбу ҳолат, табиийки, маънавий, маданий ҳаётга ҳам таъсир этиб, кучли тушқунлик ҳолатини юзага келтирди.

Барчамизга маълумки, сиртдан қараганда халқ дostonларини эслатувчи халқ китоблари халқимизнинг бетакрор ёдгорлиги саналади. Бундай китоблар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин: "Ҳазрат Али ҳақида қиссалар", "Абу Муслим жангномаси", "Иброҳим Адҳам қиссаси", "Қиссаи Машраб" кабилар. Ҳозир биргина "Қиссаи Машраб" асарининг тили ва услубий хусусиятларига имкон қадар тўхталмоқчимиз.

Асарда ҳурмат маъносида бирлик ўрнида кўплик (асосан учинчи шахсда) қўлланган: "Алқисса, сўрадиларки: "Ўғлунгни оти нима?" - деб. Айдилар: "Раҳимбобо девонадурки, ўн беш ёшга борубдур... " Ўша давр (ўрта асрлар) тили аниқ акс этиб туради. Масалан, "и" унлиси ўрнида "у" унлисини қўллаш, умуман, "у" товушини ишлатишга интилиш кучли: "Эй хотун, бу ўғлунгни девонае барҳақ дерсан, лекин бу шаҳарда юргудек бўлмадим..."

Асарда форсий изофалар кўплаб қўлланган. Биргина асар номининг ўзи ҳам форсий изофанинг ёрқин мисолидир: "Қиссаи Машраб". Бу форсий изофалар ўша давр халқ тилида жуда кўп қўлланган. Умуман олганда ҳам асар халқ тилига, жонли сўзлашув тилига жуда яқинлиги билан характерланади.

"Қиссаи Машраб"га хос яна қатор жиҳатларни келтириб ўтишимиз мумкин:

*Форсий, арабий изофалар кўплаб қўлланган.

*Бутун асар бошдан оёқ баёнчилик асосига қурилган.

*Асарда монологлар ва диалоглардан кўп фойдаланилган.

*Чиқиш келишиги "дин" тарзида қўлланган:

Алифни дилга жо қилмоқни бисмиллодин ўргандим,

Шаҳид қонини тўкмакни каломуллодин ўргандим .

*Кўрсатиш олмошларининг қўлланишида эски ўзбек адабий тилининг белгилари яққол намоён бўлади:

Ўшал кун ҳашт дари жаннатни бир буғдойга сотмоқни,

Тариқи бандаликни Одами Ҳавводин ўргандим .

Ёки:

Муҳаббат мубтало ҳукмида ул нури илоҳидин,

Кўнгул аррасини зикрини Закариёдин ўргандим .

*Кесимлик шакли "дир" кўрсаткичи "дур" шаклида берилади:

Сабо маҳшар кунда оси-жофиларга ҳомидур,

Ҳақиқат сиррини руҳи расуллулоҳдин ўргандим .

Ёки:

Абубакру Умар, Усмон иймоним гувоҳидур,

Азални ҳимматини Ҳайдари аълодин ўргандим .

*Эғалик аффикси "ум" тарзида қўлланишини кўриш мумкин:

"Тақсир Охунум, Машраб ялғон айтадур "

*Замон, шахс-сон аффикслари қўлланилишида ҳам сингормонизм ҳодисасини кўриш мумкин:

Кийибон салтанат фақрин танимга мосиво бўлдум,

Фақирликни Муҳаммад ибни Абдуллодин ўргандим .

*Келаси замон аффикси "ар" шакли "ур" тарзида қўлланилади:

Ҳама айтурки, Машраб мунча илмни кимдин ўргандинг,

Худо лутф айлади, ман барчани Мавлодин ўргандим .

*Эски ўзбек тилидаги сонорларнинг бир-бирини талаб қилиши ҳолати учрайди:

Ҳама айтурки, Машраб мунча илмни кимдин ўргандинг,

Худо лутф айлади, ман барчани Мавлодин ўргандим.

"Қиссаи Машраб"нинг насрий қисмида ундов сўзлардан кўплаб фойдаланиш ҳолатлари учрайди:

"Эй ано, Худодин кўрқмай ва махлуқдин уёлмай кишини ҳақини единг..."

*Жўналиш келишиги кўшимчаси "га" шаклида учрайди: Алқисса, шоҳ Машраб Лангар мазоридин чиқиб, ўз ҳасби ҳолларига бу газални ўқудилар

*Буйруқ-истак майли "гин" кўшимчаси "гил" тарзида қўлланган:

Йўқ эса ушбу итингни бергил...

*"ган" сифатдоши "гон" тарзида қўлланган:

Шул важҳдин айтгон байтлари ошиқонадур

*Рашиддошнинг "иб" шакли "уб" аффикси тарзида келтирилади:

"Ул ерда бир баққол узум сотиб туруб эрди "

Халқ китоблари ёзилган адабий тил, асосан маҳаллий шеваларга таянган ҳолда ривожланди.

Халқ китобларига хос услублардан яна бири "ҳикоя ичида ҳикоя" услубини қўллашдир.

XVII-XIX аср ижодкорларининг асарлари тилида Навоий даври анъаналари билан бирга, гарбий адабий тил шакллари ҳам учрайди. Бу ҳодиса Фузулий поезияси тилининг таъсири натижасида пайдо бўлди.

"Қиссаи Машраб"да форс-тожик ҳамда араб тилларининг таъсири яққол сезилиб туради. Бунини форсий изофаларнинг кўплаб қўлланганидан ҳам билиш мумкин. Ушбу асарда халқ жонли тилининг унсурлари фаол қўлланган.

"Қиссаи Машраб"даги сўзларнинг тиллар бўйича нисбати

1. Алҳамду- арабча	32. Модарзод - форс-тожик
2. Лиллаҳи -арабча	33. Эрди (эди) - туркий
3. Раббил -арабча	34. Аммо - арабча
4. Оламин- арабча	35. Наманган - форс-тожик
5. Вал - арабча	36. Шаҳри - форс-тожик
6. Оқибат - арабча	37. Худо - форс-тожик
7. Лил -арабча	38. Таборак - арабча
8. Муттақин-арабча	39. Ва - арабча
9. Вассалот- арабча	40. Таоло - арабча
10. Вассалом - арабча	41. Азал - арабча
11. Ало -арабча	42. Кун - туркий
12. Расули- арабча	43. Рух - арабча
13. Муҳаммадин -арабча	44. Ошиқ - арабча
14. Ва -арабча	45. Ярат - туркий
15. Олиҳи -арабча	46. Шул (шу) - туркий
16. Ашобиҳи-арабча	47. Важҳ - арабча
17. Ажмаин -арабча	48. Айт - туркий
18. Ноқилони -арабча	49. Байт - арабча
19. Ахбор -арабча	50. Ошиқ - арабча
20. Андоғ -форс-тожик	51. Алқисса - арабча
21. Нақл -арабча	52. Шоҳ - арабча
22. Қил - туркий	53. Машраб - арабча
23. Шоҳ - форс-тожик	54. Ано (она) - туркий
24. Машраб- арабча	55. Қорин - туркий
25. Вақт - арабча	56. Етти - туркий
26. Ано (она)- туркий	57. Ой - туркий
27. Таваллуд - арабча	58. Ҳомила - арабча
28. Топ - туркий	59. Эрди (эди) - туркий
29. Вужуд - арабча	60. Ҳануз - форс-тожик
30. Кел - туркий	61. Ер - туркий
31. Валий - арабча	62. Юз - туркий

63. Кел - туркий	92. Турмоқ - туркий
64. Йўқ - туркий	93. Эрди (эди) - туркий
65. Эрди (эди) - туркий	94. Машраб - арабча
66. Бир - туркий	95. Ано (она)- туркий
67. Кун - туркий	96. Хануз - форс-тожик
68. Ано (она) - туркий	97. Икки - туркий
69. Икки - туркий	98. Қадам - арабча
70. Ип - туркий	99. Қўймоқ - туркий
71. Олмоқ - туркий	100. Йўқ - туркий
72. Нафақа - арабча	101. Қорин - туркий
73. Учун - туркий	102. Овоз - форс-тожик
74. Бозор - форс-тожик	103. Келмоқ - туркий
75. Бормоқ - туркий	104. Эй - туркий унд.
76. Кўрмоқ - туркий	105. Ано (она)- туркий
77. Икки - туркий	106. Худо - форс-тожик
78. Дона - форс-тожик	107. Қўрқмоқ - туркий
79. Узум - туркий	108. Махлуқ - арабча
80. Тушмоқ - туркий	109. Уёлмай (уялмоқ) - туркий
81. Ани (уни) - туркий к.олм.	110. Киши - туркий
82. Эр - туркий	111. Ҳақ - арабча
83. Олмоқ - туркий	112. Нима - туркий
84. Оғиз - туркий	113. Деб - туркий
85. Солмоқ - туркий	114. Емоқ - туркий
86. Ул (у) - туркий к.олм.	115. Агар - форс-тожик
87. Ер - туркий	116. Узум - туркий
88. Бир - туркий	117. Эга - туркий
89. Баққол - арабча	118. Рози - арабча
90. Узум - туркий	119. Қилмоқ - туркий
91. Сотмоқ - туркий	120. Қорин - туркий

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. "Қиссаи Машраб". Тошкент, "Ёзувчи" нашриёти, 1992 й.
2. "Абу Муслим жангномаси". Тошкент, "Ёзувчи" нашриёти, 1993 й.
3. Машраб Бобораҳим. "Меҳрибоним, қайдасан?" Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990 й.
4. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдли. Тошкент, "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006 й.
5. Навоий асарлари лугати. - Т.: Фафур Фулом номидаги "Адабиёт ва санъат" нашриёти, 1972.

HAKIM NAZIR HIKOYALARIDA FARZAND TARBIYASIGA DOIR MASALALAR TALQINI

Masharipova Paroxat Atabayevna

Xalq ta'limi a'lochisi

Xorazm viloyati Urganch shahar 6-son umumta'lim maktabining

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Telefon: +998(91) 436 77 28

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunning dolzarb vazifasi -yosh avlodning tarbiyasi masalasiga doir fikrlar badiiy so'z ustasi Hakim Nazir nasriga murojaat qilish orqali ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: ocherk, kechinma, reallik, mushohada, mufarrahlik, abgorlik, faromush, tarbiya ildizi.

O'zbekiston xalq yozuvchisi, iste'dodli adib, atoqli ijodkor Hakim Nazir o'tkir qalam ustasi. U o'nlab hikoyalar, qissalar, pyesalar, ocherklar muallifidir.

Yozuvchi badiiy asarlarida-ular xoh hikoya, xoh bolalar uchun qissalar bo'lsin, barcha-barchasida insonlardagi ma'naviy-axloqiy fazilatlarni ardoqlashga, ulug'lashga intilgan.

Hakim Nazir hikoyalarida turli xarakterdagi insonlarning taqdiri, kechinmalari, o'y-fikrlari, voqea-hodisalar o'ziga xos sa'natkorona tarzda hayotiy tasvirlangan.

Ayniqsa, adibning hayot- mamot masalasi bo'lmish farzand tarbiyasi ildizining tub asoslari zaminiga qurilgan sababiyatlarni tahlilga tortgan, realikka qorishgan, g'oyatda ta'sirli hikoyalari kitobxonni chuqur mushohada ummoniga g'arq qilishi tabiiy. Negaki, hamma zamonlarda ham odam bolasi o'zidan faqat yetuk zurriyodni voyaga yetkazishni, komil farzand oyoqqa qo'yishni maqsad qilib kelgan. Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich ham bejizga:

"Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab yurtimizda yoshlar haqida e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatishga davlat siyosatining eng asosiy va ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qarab kelinmoqda. Chunki yoshlar-bizning kelajagimiz", - deya ta'kidlab o'tmagan edilar.

Barchamizga kun yangligi ravshanki, kelajak avlodimizning kelgusida tafakkur dunyosi boyishida, chuqur mulohazalar dengizida erkin suza olishida, har qanday qiyinchilikni sabr-toqat ila yenga olishida adabiyot fanining o'rni havodan ham kerakli, suvdan ham zarur.

Adabiyot atalmish bu mard-u maydon shu davrga dovur bizga qanchadan qancha surati-yu siyrati ilal abadlikka daxldor, nodir meroslari bashariyatga mengzangulik siymolarni yetkazib bergan va hanuz bu karvonning manzili g'ubordan holi, hanuz bu manzil yo'lin yo'qotmay shuurimizga mufarrahlik baxsh etib kelmoqda.

Jumladan, 1-Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov quyidagilarni qayd etganlar: "Insonni, uning ma'naviy olamini kashf etadigan yana bir qudratli vosita borki, u ham bo'lsa, so'z san'ati, badiiy adabiyotdir. Adabiyotning insonshunoslik deb, shoir va yozuvchilarning esa inson ruhining muhandislari, deb ta'riflanishi bejiz emas, albatta".

Ana shunday "ruhiyat muhandislari"dan biri adabiyot maydonida o'z o'rnini topa olgan hassos ijodkorimiz Hakim Nazirdir. Biz adibning ayrim hikoyalaridagi tarbiya tartibidagi ba'zi qarama-qarshiliklarni talqin tarozisiga qo'ymoqni niyat qildikki, zora bu ishimiz kelgusi avlod qalbiga oz bo'lsa-da nurafsonlik baxsh etsa...

Hakim Nazirning "Ayb kimda" hikoyasi maktab direktori huzuriga militsiya xodimining tashrif buyurishi bilan boshlanadi. Maktab direktori Hamida Ubaydullayevaning militsiya uzatgan konvertni olgandagi ahvoli, ixcham yelkasining uchishi, ko'z qorachiq-lari kengayishi, peshonasining tirishishi uning hech bir narsaga loqayd qaramasligini isbot etsa, konvertning o'qigandan keyingi vujudini egallagan g'ashlik bolalarga dars o'tish jarayonida ham tarqamagani bu jonkuyar xodimning maktabdagi har bir o'quvchi uchun astoydil qayg'urishi, ularning har birini o'z farzandidek sevishini isbot etadi. Hikoyani o'qiyotgan kitobxonda to'qqizinchi sinf o'quvchisi Turg'unning bezoriligi maktab direktoriniki shu qadar qo'rquv-u hayajonga soldi, ota-onasi qay ahvolga tusharkin, degan ichki qiziqish paydo bo'ladi.

Maktab direktori darsdan chiqib o'qib sinf rahbarini chaqirishga qaror qilib, sinf rahbari Asror Yunusovich bilan batafsil gaplashib oladi. Direktorning bor pedagoglik mahorati, ishiga sidqidildan yondashishi, ko'pni ko'rganligi Asror Yunusovga aytgan quyidagi jumlalarida o'z isbotini topadi: "Sizga o'rgatguli bormi, tajribali pedagogsiz. Darrov og'riqni oldini olish kerak edi-da. Pasod boylamasdan. Muni kutmovdim, Asror Yunusovich. Agar turmushning achchiq-chuchugini totmagan yosh bir muallim shunday qilsa boshqa gap edi. Ochig'i, sovuqqonlik o'tgan sizdan, ha, beparvolik". Asror Yunusovichning direktorning xitoblariga

kuyunib aytgan so'zlari bu insonning ham o'qituvchilik kasbiga qalban yondashishini, jisman nogiron bo'lsa-da pedagoglik ishini nechog'lik ulug' martabalarga ko'tarishini asarni o'qish jarayonida seza boramiz. Lekin Asror domladan ham talabchan, o'z ishiga sidqidildan yondashuvchi direktor mahalla oqsoqoli bilan Turg'unning uyiga kirib boradi. Natijada biz tarbiyaning yemirilish ildizlari bo'lgan xonadon ahlari bilan ilk dafa tanishishga musharraf bo'lamiz.

Abdulla Avloniy ta'kidlab o'tgan hayot va mamot, saodat va falokat masalasi bo'lgan tarbiyaning nechog'lik abgorlikka burkanib ulgurganligini biz, kitobxon, ota-onaning har bir jumlasidan, o'zlarini qay tarzda tutishidan ilg'ab olishimiz mumkin. Beixtiyor bu tarbiya falokatini ko'rib, o'tkir qalam ustasi Abdulla Qahhorning aynan shu nom ostidagi hikoyasi, xuddi shu tarbiya inqirozi bo'lgan oila ko'z oldimizda gavdalanadi. Bejizga ota-bobolarimiz tarbiyaning tamal toshi oiladan boshlanishini aytib o'tmaganlar. Asarni o'qib tugatgach, ko'nglimizni bir savol jizg'anak qiladi. Direktor va mahalla oqsoqolining kirib borishi bilan o'zini bir zumda "bezantirgan" ayol beradimi bolaga tarbiyani yoki kunda-kunora "gap" qilib do'st-yoronlari bilan maishat qilishdan boshqani bilmaydigan, bolasiga ichkilik uchun pul berib, keyin butun aybni hech qanday istiholasiz zavjasiga ag'daradigan subutsiz, oriyatsiz erkakdan kutamizmi risoladagi tarbiyani?!

Tarbiya- behad ulkan mas'uliyat. Oldida oppoq qog'oz turgan har bir inson unga istaganini yozadi, kimdir qora chiziqlar bilan qog'ozni bulg'aydi, yana kimdir nafis naqshlar va beg'ubor so'zlar ila qog'ozga rozlarini yozadi. Tarbiya ham shunday, oppoq qog'oz shaklida in'om etilgan mittigina go'dak qalbiga biz kattalar istagan urug'imizni ekamiz va ba'zan "faqat ekkanimizni o'rishimiz" xotirimizdan faromush bo'ladi. Bola tarbiyasida ijtimoiy hayotning o'rni nechog'lik katta bo'lsa, oila tarbiyasi birinchi tarozi pallasining posangisini bosib ketishini hech kimsa e'tiroz eta olmaydi. Hikoyadagi maktab direktori Hamida opa bolalar uchun nechog'lik g'amxo'r, jonkuyar, fidoyi bo'lmasin, Polvon kabi otalar, uning rafiqasi yanglig' onalar bor ekan, biz ertangi kunimizning nurafshonlikka tomon yo'g'rilishidan umid qilmasak ham bo'laveradi. Hakim Nazir shu kichkinagina hikoyasida bizga shu oddiygina va lekin umrlarga daxldor haqiqatni eslatishga musharraf bo'lgan.

Farzand tarbiyasida xato qilish o'sib borayotgan daraxtni ildizi ila qo'porish bilan teng. Demak, tarbiya masalasi- bizning umr tartibimizdagi eng asosiy, eng dolzarb, eng zaruriy masalamizga aylanmog'i darkor.

Farzand atalmish bog'dan shirin mevalar iste'mol qilish har bir bog'bonning shijoatiga, mehnatiga bog'liq. Zero, yaxshi tarbiya bizning ertangi mufarrah kunimizning butun umrlik garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. III bob (Sh.Mirziyoyevning Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqidan parcha).

2.I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.-Toshkent:Ma'naviyat,2008. 136-b.

3. Hakim Nazir. Nomi chiqmagan xotin.Toshkent: O'zbekiston,2018. 166-b.

O'QUVCHILARGA MUMTOZ HIKOYALARNI O'RGATISHDA QIYOSIY METODDAN FOYDALANISH

Mirzayeva Dildora Onarboyevna
Buloqboshi tumani 26-umumiy o'rta ta'lim
maktabi ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi
Tel: 99. 906 - 18 -76

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab darsligiga kiritilgan mumtoz ijodkorlar Rabg'uziy, Xoja hikoyalari qiyoslash asosida o'quvchilarga o'rgatish borasida mulohaza yuritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning mumtoz hikoyalarni oson tahlil qila olish borasida tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: mumtoz hikoya, qiyosiy metod, Rabg'uziy, Xoja.

Mumtoz hikoya qadim o'zbek nasrining bir qismi hisoblanadi. Ko'pincha unda payg'ambarlar yarim tarixiy, yarim afsonaviy shaxslar, pir-murshidlar, hukmdorlar, fan madaniyat, san'at aboblari hayoti, ular bilan bog'liq turli xil hodisalar ixcham tarzda aks ettiriladi.

Sharq adabiyotida mumtoz hikoya janri qadimdan mavjud bo'lib rivojlanib kelgan. Muhammad Avfiyning "Ibratli hikoyatlar"i, Nizomulmulkning "Siyosatnoma"si, Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy", Fariddin Attorning "Ilohiynoma", Sadiy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston" Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston" kabi asarlari bunga yaqqol misoldir. Bu asarlarda axloqiy-didaktik xarakterga ega bo'lgan, hayotning turli tomonlari ochib berilgan hikoyatlar aks etgan. Ularda o'xshash syujetlar mavjud ekanligini ko'ramiz, lekin har bir ijodkorning ifoda uslubi bir - birlaridan ajralib turadi.

Umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilariga belgilangan darsliklarda taniqli mumtoz adabiyotimiz vakillari qatori Burhoniddin Rabg'uziy hamda Poshxoja binni Abduvahobxoja (Xoja) ijodi ham kiritilgan. Ularning asarlarida mumtoz adabiyotimiz nasrining nasriy hikoyalari ko'pchilikni tashlik qiladi. Nasriy hikoyani o'rganishda o'quvchilar ko'pgina qiyinchiliklarga duch keladi: nasriy asar tilining bugungi tildan farq qilishi, gap qurilish jihatidan farqliligi va boshqalar. Shu paytgacha maktab pedagogikasida asrni o'qib tushuntirish, lug'atlar yordamida tushuntir kabi usullar yetakchi bo'lib kelmoqda. Lekin, bu usullar faqatgina asarning mazmunini tushunishga, uning ichki tomoniga e'tibor berishga qaratilgandir. O'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda asarlarni qiyosiy o'rganish muhimdir. Unda o'quvchilar quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qiladi:

- 1) faqatgina bir asar bilan tanishib qolmaydi;
- 2) ularda keng dunyoqarash, taqqoslash asosida mantiqiylik kuchayadi;
- 3) badiiy asarni qiyosan talqin qilishga oid ilk tushunchalari shakllanadi;
- 4) qiyoslanayotgan asar asosida fikr bildirish asosida o'quvchida tanqidiy mushohada kuchayadi.

O'quvchilarga qiyosiy metod asosida darsni tashkillashtirishda asosan mumtoz hikoyalardan ya'ni Xoja va Rabg'uziy hikoyatlari qiyosidan boshlash ancha maqbul bo'ladi. Negaki, Xoja hikoyalari uslub jihatida sodda va tushunarli. Uning hikoyalari "Miftoh ul adl" va "Gulzor" asarlariga jamlangan. Qiyosiy metod asosida darsni tashkillashtirish o'qituvchidan hamda o'quvchidan birdek mas'uliyatni talab etadi. Negaki, qiyos manbalari bo'lgan asarlarni o'zlashtirmasdan turib yuqori natijaga erishib bo'lmaydi.

Adabiyotimizda sayyor syujetlar ko'p uchraydi. Yuzaki qaraganda ayrim mumtoz hikoyalardagi syujet bir xildek bo'lib ko'rinadi. Lekin bunda muallif badiiy mahorati hisobga olinishi kerak. Qiyosiy o'rgatishda o'quvchilarga avvalo berilgan mumtoz hikoyaning mazmuni va uni har bir ijodkor qanday ifoda etganini o'rgatish muhim. Fikrlarimizni Rabg'uziy va Xoja asarlarida o'xshash bo'lgan hikoyalar bilan davom ettiramiz.

Luqmoni hakim bilan bog'liq hikoyat "Qisasi Rabg'uziy"da ham "Miftoh ul adl"da ham mavjud. Jumladan, "Qisasi Rabg'uziy"da hikoyat shunday beriladi: "□bir kun xojasi Luqmonni bug'doy ekkali izdi. Luqmon borib arpa ekdi. Xojasi aydi: "Bug'doy ek tedim, ne uchun arpa ekting?" Luqmon aydi: "Arpa eksa bug'doy unmasmi?" Xojasi aydi: "Unmas". Luqmon aydi: "Andag' bo'lsa sen ham yomonliq ekib yaxshilik umid etmagil" [2, b.74]. Ushbu hikoyat Xoja asarlarida o'zgargan versiyada uchraydi va bir qator o'ziga xosliklarni namoyon qiladi. Bular:

- 1) muallif hikoya voqeyasini o'z tilidan bayon etadi; Rabg'uziyda dialoglar shaklida berilgan;
- 2) personajlarning savol - javobi orqali voqea hodisalar aniqlasha boshlaydi;
- 5) hikoyat mashhur "Har kim ekanin o'rar" xalq maqoliga mutanosib ravishda, xulosaviy tarzda "Har kim bu dunyoda ne eksa, oni o'rar" tarzida yakunlanadi.

Umuman olganda, maktablarda mumtoz hikoyachilikni o'rgatishning amaliy ahamiyati shunda nomayon bo'ladiki, o'quvchilar ularni o'qish asosida keng hayotiy dunyoqarashga ega bo'lgan holda, insoniylik,

do'stlik tuyg'ularini qalblariga singdiradilar. Bu esa Vatanimizning ertasi bo'lgan yoshlarning kelajakda katta pog'onlarga ko'tarilishida asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Poshshoxoja "Miftoh ul adl" va "Gulzor" -T.: "Davlat badiiy adabiyot", 1962.
2. Rabg'uziy "Qisasi Rabg'uziy". T.: "Yozuvchi", 1990. 74-bet.
3. Yo'ldoshev Q. va bosh. 9-sinf adabiyot darsligi. -T. 2014.

ULUG'DIR DUNYODA OTA DEGAN NOM

Z. Narziyeva

Buxoro viloyat Vobkent tumani 6-IDUMI

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

Telefon +998914152280

illidan.uz@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o'zbek adabiyotining oltin fondiga kirgan asarlarda ota timsolining aks etganligi, otaning oiladagi, jamiyatdagi o'rni naqadar ulug' ekanligi badiiy lavhalar bilan asoslab berilgan. Keltirilgan asarlar davriy ketma-ketlikka ham ega, ularda xalq og'zaki ijodi, xonlik davri, qatag'on yillari, II Jahon urushu yillari va mustaqillik yillari davrida yaratilgan asarlar misolida muxtasar maqolada Sharqona tarbiya, umuminsoniy qadriyatlar bilan hamohang ekanligi ko'rsatiladi. Chunki ota timsoli, ota qadri chegara bilmaydi. Maqola barcha adabiyot ixlosmandlari uchun foydali va e'tiborga olinadi, deb umid qilamiz.

Kalit so'zlar: otaning mavqei, oiladagi o'rni, oila byudjeti, etalon-tarbiya namunasi, buyuklik timsoli, mehr ummoni,

Oila va uning jamiyat hayotidagi o'rni beqiyos bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 14-bobi oilaga bag'ishlangan. Oilaning to'liq bo'lishi, budjeti, farzandlar tarbiyasida otaning o'rni beqiyos. Xalqimizda azal-azaldan "Mehmon otangday ulug", "Ustoz otanday ulug" deganda otaning mavqei oilada baland ekanligiga ishora qilingan. Hatto o'g'il bolaga "otam", qiz bolaga "onam" deb erkalab murojaat qilishlarida ham bir olam mazmun bor: bu bolaga ulug'vorlik, bobo-buvilariga nisbatan faxr-iftixor, ota-onaga mehr, ajdodlarga munosib vorislik tuyg'ularini tarbiyalaydi. Qaysi oilada ona turmush o'rtog'ini qadrlasa, o'sha oilada farzandlar ham otasiga hurmat- e'tiborli bo'ladi. Bizga onalarimiz yoshligimizdan "Uylarni ozoda saqlang, dadang kelyaptilar", "Shovqin qilmang, dadang dam olyaptilar"..deb o'zimiz bilmagan holda bizga otaning salobati-yu saxovatiga munosib e'tiborni o'rgatganlar. O'zbek oilalarida o'g'il farzandlar bobo-buvilar o'giti-yu ota-onalar namunasi bilan ulg'ayadi. O'g'il bolani kichikligidan mozar ziyoratiga, qutlug' qadamjolarga olib borib, ziyorat odobini, jamoat joylarida yurish-turish, ozini tutishni, muomala odobini otalar yoki bobolar o'rgatishadi. Otalar, odatda, ko'p gapirib, farzandga mehrini ochiq-oshkora ko'rsatavermaydilar, ammo farzand mehri ularning qoniga, joniga singib ketgan bo'ladi.

"Uch og'a-ini botirlar" ertagidagi otaning farzandlariga nasihatini eslang: "□Ozimdan keyin baxtsiz bo'lib qolmang deb, sizlarni o'qitdim. Yaxshi ot qo'ydim. To'y qildim, voyaga yetkazdim. Buning ustiga sizlarni yana 3 narsa bilan tarbiya qildim: Birinchidan, sog'lom vujudli qilib o'stirdim-quvvatli bo'ldingiz. Ikkinchidan, yarog' bilan tanishtirdim-yarog' ishlatishga usta bo'ldingiz. Uchinchidan, qo'rqitmay o'stirdim-qo'rqqoq bo'lmay, botir bo'ldingiz, yana 3 ta narsani aytaman, quloqlaringizga olib, eslaringizdan chiqarmanglar. To'g'ri bo'ling-bexavotir bo'lasiz. Maqtanchoq bo'lmang-xijolat tortmaysiz. Dangasalik qilmang-baxtsiz bo'lmaysiz. Bundan boshqasini o'zingiz biling". Bu oddiy xalqona so'zlar xuddi otalarning farzandlari oldidagi burchi, belgilab berilgan dasturga o'xshaydi. Shu o'rinda sharqona ota-bola munosabatlarini yaqqol kuzatishimiz mumkin. Darhaqiqat, o'g'il bolaning tarbiyasida, unda iroda sifatlarining tarbiyalanishida hayot sinovlaridan o'tgan, tajribali ota-bobolarning o'rni beqiyos ekanligi bugungi kunda ham dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda.

Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyotida milliy romanning ilk go'zal namunasi yaratgan ijodkor bo'libgina qolmay, ota obrazining ham eng yuksak namunasi yaratgan adibdir, Uning "O'tkan kunlar" romanidagi Yusufbek hoji oilaparvar, elparvar, yurtparvar ota timsolidir. Otalarga xos jiddiylik, mulohazakorlik, donolik uning tabiatiga singib ketgan." Yusufbek hojining qiziq bir odati bor: xotin bilangina emas, umuman uy ichi bilan har qanday masala ustida bo'lsa bo'lsin uzoq so'zlashib o'lturmaydir. Otabekmi, onasimi, Hasanalimi, ishqilib uy ichidan birartasining so'zlari va yo kengashlari bo'lsa, kelib hojining yuziga qaraydurlar. Hoji bir necha vaqt so'zlaguvchini o'z og'ziga tikiltirib o'lturg'andan so'ng, agar ma'qul tushsa, "xo'b" deydir, gapka tushunmagan bo'lsa "xo'sh" deydir, noqa'qul bo'lsa "durust emas" deydir va juda ham o'ziga noma'qul gap bo'lsa bir iljayib qo'yish bilan kifoyalani, bundan boshqa so'z aytmaydir va aytsa ham uch-to'rt kalimadan nariga oshmaydir. Uy ichi uning bu fe'liga juda yaxshi tushunganliklaridan ko'pinch bir javob olish bilan kifoyaladirlar. Ammo Otabek bilan birar to'g'rida so'zlashmakchi bo'lsa, uni aksar mehmonxonaga chaqirib yoki chaqirtirib oladir". Yusufbek hojining Rajabbeknikida bo'lgan kengash haqidagi yuragi yonib so'zlagan so'zlari nafaqat oilaparvar, fidoyi otaning, balki yurtparvar, elparvar otaning, yurt otasining fikri bo'lib yangraydi: "Men ko'b umrimni shu yurtning tinchlig'i va fuqaroning osoyishi uchun sarf qilib, o'zimga azobdan boshqa hech

qanoat hosil qilolmadim. Ittifoqni ne el ekanini bilmagan, yolg'iz o'z manfaati shaxsiyasi yo'lida bir-birini yeb-ichkan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizg'a aqlim yetmay qoldi..". Yusufbek hoji timsolida Vatan taqdiri, kelajagi uchun qayg'urgan sheryurak, bahodir otalarimizni ko'ramiz.

Otaning farzandga mehri beqiyos. Akademik shoir Gafur G'ulomning

"Sog'inish"l she'ri otaning farzandi yo'lida sog'inchiga qo'yilgan haykal, desak yanglishmaymiz. She'rdagi o'g'lini jangga kuzatib, yo'lida ko'zlari nigoron otaning qalb kechinmalari o'z ifodasini topgan:

Zo'r karvon yo'lida yetim bo'tadek,
Intizor ko'zlarda halqa- halqa yosh.
Eng kichik zarradan Yupitergacha
O'zing murabbiysan, xabar ber, Quyosh!

Bunda "zo'r karvon"- jangga ketgan o'zbek yigitlari karvoni, "yetim bo'ta"- o'g'lining firog'ida qovrilgan ota timsoli. Farzand uchun ota qanchalik katta ruhiy madad, quvvat bo'lsa, ota uchun farzand ham shunday ko'ngil xotirjamligi, quvonchi, tayanchi, suyanchidir. Otaning "yetim bo'tadek" termulishi shundan,

"eng kichik zarradan Yupitergacha"- barchasining ijodkori, Yaratganga iltijo qilishi shundan.

O'g'lini jangga kuzatayotgan ota farzandining nafaqat qaddi-qomati bilan, balki jismoniy va ma'naviy yetukligi, mardligi, milliy g'urur, iftixor, mehr-oqibat tuyg'ularining dilbandida aks etib turganidan ko'ngli to'ladi:

Unda yetuk edi meros mard g'urur,
Ostonani o'pib, qasamyod qildi.
Ukalarin erkalab, o'zimday mag'rur,
Ya'ni obod uyimni u dilshod qildi□

O'zbek xonadonlarida kechki ovqat mahalida oila jamlanishhi milliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan. Butun oila a'zolari oila boshlig'ini, xonadon ahli to'liq bo'lishini kutadi, kimdir yetishmasa- armiyaga, o'qishga...ketgan bo'lsa, ko'ngil buzilib, ko'zlarga yosh olinadi. Bu holatni dildan his etgan shoirning so'zlariga e'tibor bering:

...Kechqurun osh suzsak, bir nasiba kam,
Qo'msayman birovn, allakimimni,
Doimo umidim bardam bo'lsa ham,
Ba'zan vasvasalar bosar dilimni.

O'g'lini jangga kuzatgan ota unga daydi o'q tegishidan xavfsiraydi, bu o'ydan joni titraydi:

Balki bir g'alat o'q yo xavf-u xatar
Xazinai umrimdan yo'qotdi olmos...

Bu yomon xayollardan xalos bo'lish uchun ota Bedilni o'qiydi. Bu- ziyoli xalqimizga xos xususiyat, har qanday qiyinchilikni ilm bilan, chiroyli sabr bilan, mehnat bilan yengishgan. Shu sabab "o'rog'-u gulqaychi, istak ko'tarib bog'ga chiqadi, ammo u yerda o'g'lining sevgani- qo'shni qizni ko'rib otaning yana ko'ngli allanechuk bo'lib ketadi. Ammo mardona umid bilan deydi:

...Dur bo'lib taqilar yoring bo'yniga,
Sadafday ko'zimda behuda bu yosh.
Ikkoving ikki yosh, labing labiga
Qo'yar, vasvasamdan kuladi quyosh.

Sog'inch alamini mehnatdan olayotgan ota shu mehnati samarasi-savat to'la shaftolilar bilan o'g'lini kutib olmoqchi. Shuningdek, avlodning davomiyliigi, bog'- Vatanni farzandiga topshirib ko'ngli tinchishini xohlaydi, shundan umidvor:

Ye o'g'lim, jonginang salomat bo'lsin,
O'z bog'ing, o'z mevang danagin saqla.
Shu meros bog'ingni o'z qo'lingga ol,
Menga topshirilgan merosiy haq-la.

Ota timsoli Said Ahmadning "Ufq" romanida ham oziga xos tarzda aks etgan. Asardagi Ikromjon - qahramon, fidoyi, mehnatkash, vatanparvar ota. U jangdan qochgan o'g'li haqida eshitib: "Qani endi, u yaramas shu topda oldimda bo'lsa, tilka-tilka qilsam. Bo'g'ib o'ldirsam"-deydi, ammo bunga botina olarmikan? Yo'q, chakalakzorda uni uchratib qolganda g'azab bilan o'q uzdi-yu, ammo "xayriyat tegmadi", deydi. Chunki o'gil noqobil bo'lsa-da, jigargo'shasi, qalbining bir parchasi. Hech kim bunday holatga tushmasin!

Odil Yoqubovning "Muzqaymoq" hikoyasini eslang. Qatag'on dahshatlaridan azob chekkan ota qancha ruhiy izzatlarini boshidan kechirmasin, farzandga bo'lgan mehri qish chillasidagi quyoshday yarq etib ko'rinib, qalbiga yorug'lik baxsh etadi. Qatag'on tufayli ruhiy azoblarga duchor otaning izzatlaridan bexabar holatda "Otam qattiqqo'l, badjah!" deb o'ylagan bola qamoqdagi so'nggi uchrashuvda otasining "Senga muzqaymoq

olib berolmadim" degan armonli so'zini eshitib, "Endi menga pulning keragi yoq" deb o'ziga berilgan puldan otasi 5 so'mini unga berganini ko'rib, irodasi qancha kuchli bo'lmasin, "Otajon!" deb yig'lab yuboradi. Shu o'rinda sevimli shoirimiz Yahyo Tog'aning yuraklarni yunbushga keltiruvchi misralari yodimizga keladi:

Goh jahlg'a minsam-da sal,
Ichim to'la mehr, qizim.
Goh sal qo'pol, goh sal dag'al
Dadajoning kechir, qizim.

Ha, otalik tuyg'usi shunday ulug'vor va hurmatga sazovor. Bu tuyg'u umuminsoniy xarakterga ega. Inson borki bolam, oilam, elim, yurtim deydi, ammo o'zbek otalarining mehrida milliy o'ziga xoslik bor, ulug'vorlik bor. Bugungi kunda oxiri yo'q hoy-u havas, boylikka hirs qo'yish natijasida ba'zi oilalarda ajrimlar yoki otaning oiladagi o'rni, nufuzining tushib ketganligini ko'ramiz. Bunday holatlar ayolning turmush o'rtog'ini hurmat qilmasligi, farzandlar tarbiyasi buzilishi, oilada yetishib kelayotgan o'g'ilning, qizning kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Demak, oilada otaning o'rni jamiyat uchun ham ma'naviyat tarozisi bo'lib xizmat qilar ekan. Shu mezonni buzmaylik, azizlar, oila jamiyatning muhim qismi. Oilada ma'naviy muhit sog'lom bo'lsa, jamiyat taraqqiyoti ham ildam yuksaladi. O'zbek oilalarida ota-oila tayanchi, suyanchi, sardori -eng hurmatli zot. Uning o'rni hamisha to'rda. Ota-ulug' inson! "Ota duosi-o'q", "Ota rozi-Xudo rozi" degan maqollar ana shu jiddiy va mehridaryo otalar haqida. Bobolarimiz-faxrimiz, otalarimiz-oila ustunlarimiz, turmush o'rtog'larimiz-tayanchimiz, akalarimiz-suyanchimiz, farzandlarimiz-kelajagimiz doim omon bo'lsinlar. Aka, o'g'il, ota, bobo- barchalari Vatan himoyachilari. Ular haqida hassos shoir G'afur G'ulom shunday o'tli misralarni bitgan:

Yigitlar xalqlarning maqtovi-ko'rki,
Naslning javhari, davlat tayanchi,
Yurtning obodligi, to'ylar sababi,
Elning gurkirashi, fayzi, quvonchi...
Yigit omon bo'lsa, xavf-u xatar yo'q,
Qalqon bor: qal'a but, qo'rg'on salomat,
Qizlar kulgisida avji daromad,
Chollar uyqusida jannat, farog'at.

1Bu she'r G'. G'ulomning Ikkinchi jahon urushiga ketib, qaytmagan o'g'li Jo'raxonga bag'ishlangan

Adabiyotlar ro'yxati

1. G'. B. Shoumarov, I.O. Haydarov, N.A.Sog'inov. Oila psixologiyasi. Toshkent-2011. 14-bet
2. S.Ahmedov, B. Qosimov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev. 5-sinf Adabiyot I qism. Toshkent- 2015, 47-bet.
3. B. To'xliyev, B. Karimov, K. Usmonova. 10-sinf. Adabiyot. Toshkent-2017, 26-bet
4. O. Sultonov va boshqalar 8-sinf Adabiyot. Toshkent- 2019, 108-bet, 207-209 betlar
5. S.Ahmedov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev. 6-sinf Adabiyot I qism. Toshkent-2017, 132-bet.
6. N. Mahmudov va boshqalar 7-sinf Ona tili. Toshkent-2017, 73-bet.

ALISHER NAVOIY IJODIDA TAMSIL SAN'ATI

Gulnora Sattibayeva
Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani
8-umumiy o'rta ta'lim maktabining oliy
toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: +998934921482

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutafakkir, so'z mulkining sulтони Alisher Navoiy ijodiga yana bir bor nazar tashlab, shoir ijodida qo'llangan tamsil san'ati haqida o'xtaldik. Shoir ijodida keltirilgan tamsil san'atiga misollar keltirildi.

Kalit so'zlar: tamsil, badiiyat, bayt, mumtoz adabiyot

Abstract. In this article, we take another look at the work of the great thinker, the sultan of the word, Alisher Navoi, and talk about the art of fables used in the work of the poet. Examples of parable art are given in the poet's work.

Аннотация. В этой статье мы еще раз обратились к творчеству великого мыслителя и великого мастера А.Навои и остановились на его творчестве на искусстве "тамся" (басня), рассмотрели примеры на этот вид искусства.

Buyuk so'z ustasi, shoir, mutafakkir, davlat arbobi Alisher Navoiyning o'zbek adabiy tili va adabiyotining rivoj topishi uchun qilgan xizmatlari madaniyatimiz tarixida muhim o'rin tutadi. U chinakam vatanparvar shoir va olim sifatida xalq tilining bitmas-tuganmas manbalaridan foydalanish, uning boyligi va nafisligini namoyish etish bilan faqat o'z zamondoshlariga emas, balki undan keyingi butun avlodlarga ham o'rnak ko'rsatdi. O'zining mashhur asarlari bilan adabiyotimiz xazinasiga bebaho hissa qo'shdi. Alisher Navoiy lirikasi o'zining jozibadorligi, o'ynoqiligi, ravonligi, serjiloligi va albatta, mazmundorligi bilan har bir she'riyat muhlisini lol qoldiradi. Bunday shuhratga sabab badiiy san'atlardan mohirona foydalanganligida bo'lsa ne ajab. Navoiy so'zlardan shunday bir ustalik bilan foydalanganiki, hayratlanmay ilojingiz yo'q. Shu o'rinda bir so'z degimiz keladi: Navoiy so'zlarni emas, so'zlar Navoiyni tanlagan.

Ming yillik tarixga ega bo'lgan mumtoz adabiyotimizda badiiyat masalasi hamisha she'r ahlining diqqat markazida bo'lib kelgan. U yoki bu ijodkor salohiyati haqida so'z borganda uning nimalarni tasvirlagani emas, asosan, qanday tasvirlaganiga e'tibor qaratilgan. A.Navoiy ijodida ham she'riy san'atlarga ko'plab namunalar keltirish mumkin. Quyida shoir ijodida uchraydigan tamsil san'ati haqida to'xtalmoqchimiz. Tamsil "misol keltirish" ma'nosini bildirib, she'r baytining birinchi misrasida ifodalangan fikrga dalil sifatida ikkinchi misrada hayotiy bir hodisani misol qilib keltirishga asoslangan san'atdir. Birinchi misradagi fikr bilan keltirilgan misol o'rtasidagi munosabat - mantiqiy aloqa ko'pincha qiyosiy yo'nalishda bo'lib, ijodkor diqqati ham badiiy tafakkur bilan hayotiy voqelik orasidagi o'xshashlikka qaratilgan bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, birinchi misrada bayon qilingan fikr hayotiy hodisaga o'xshatiladi, shoir ifodalayotgan obrazlar hayotiy misoldagi narsa yoki tushunchalarga g'oyatda mos bo'lib tushadi. Jumladan, Alisher Navoiyning mashhur

Orazin yopqoch ko'zimdin sochilur har lahza yosh,

Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz nihon bo'lg'och quyosh.

Baytida qo'llangan tamsil san'ati yulduzlar paydo bo'lganidan so'ng quyosh ko'rinmay qolish hodisasi bilan 1-misrada ifodalangan obrazli ifoda mahbuba yuzini berkitgach, oshiq ko'zidan yosh to'kilishi hodisasi o'rtasidagi o'xshashlikka asoslangan. Yor orazi bilan quyosh, oshiq ko'z yoshi bilan yulduz qiyoslanib, 1-misradagi fikrning yorqin badiiy tasviriga erishilgan. Shoir ijodida bunday misollarni ko'plab uchratish mumkin. Masalan,

1. Aqlu sabru hush ketib, ko'nglumda qoldi dog'lar,

Karvon ko'chsa, qolur o'tlar yeri manzil aro.

Ushbu baytdagi oshiqning aqli va sabri yo'qolib, o'rnida dog'lar qolgani, karvon ketsa ham, o'tlar o'z o'rnida qolishiga o'xshatiladi.

2. Sovuq ohimdin yorug'luq, oz vale ko'p tiyralik,

Qishda ul yanglig'ki, tun bolg'ay, uzun, kun qisqarib.

Baytda shunday mazmun ilgari suriladi: "Sovuq ohimdan yorug'lik oz, lekin qorong'ulik ko'pdir. Qish kunlari tun uzun, kun qisqa bo'lgani kabi."

3. Vodiyi ishqing makon qildi ko'ngul ko'rgach yuzung,

El biyobon ichra manzil aylagandek su ko'rib.

Ya'ni:"Yuzingni ko'rgach,ishqing ko'ngulni makon qildi,xuddi insonlar biyobonda suvni ko'rib,manzil aylagandek."

4. Jonga qo'yg'och naqdi ishqing qildi ko'nglumni halok,
O'lturur mahramni Sulton ganj pinhon aylagach.

Baytda "Ishq xazinasini jonimga qo'ygandan keyin ko'nglumni halok ayladi.Sulton xazinasini yashirgach sirdan voqif kishini o'ldirganidek.

5. Kimki bir ko'ngli bo'zug'ning xotirin shod aylagay,
Ancha borkim,Ka'ba vayron bo'lsa obod aylagay.

Ya'ni : "Kimki bir ko'ngli vayron kishining dilini shod aylasa, Kabani vayron bo'lsa obod qilgan bilan barobardir.

6. Chun ulusqa ishqi o't soldi,ajab yo'q kuymakim ,
Beshag'a chun tushdi har yon shu'la,xas ham o'rtanur.

Baytda: "Butun ulusga uning ishqi o't soldi,kuymaslikka ilj yo'q.To'qayga har yon shu'la tushsa hatto has ham o'rtanadi"deyladi.

7. Navoiy tark ishq ettim desa,butmangki butmaslar,
Kishi har so'z eshitsa usruqu devonadin dog'i.

Ya'ni:"Agar Navoiy ishqni tark etdim desa ishonmang,mastdevonadan biror so'z eshitgan kishi hech ishonmaganidek."

8. O'qlaring ko'nglumga tushgach,kuydi ham ko'z,ham badan,
Kim kuyar o'lu quruq chun nayistong'a tushti o't.

Ya'ni: " Qamishzorga o't tushsa,ho'l-u quruq barobar yonganidek,o'qlaring ko'nglumga tushgach,ko'z ham,badan ham kuydi."

A.Navoiy ijodida boshqa she'riy san'atlar qatorida tamsil san'ati ham o'z o'rniga ega.Navoiy ijodida uning yuksak namunalari kuzatish mumkin. Tamsil san'ati baytlar ,misralar,bandlarning hayotiyiligini oshirishga xizmat qiladi. She'rni o'qiyotgan kishida esa qiziqish uyg'otadi. Tamsil san'ati lirika bilan hayotni bog'lab turadi, majozga emas, haqiqatga yo'naltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.A.Navoiy "Xazoyin-ul maoniy" "G`aroyib-us sig'ar" Toshkent,1959.

2.A.Hojiahmedov. "She'riy san'atlarni bilasizmi?" - Toshkent,1999.

3.A.Hojiahmedov. "Mumtoz badiiyat malohati" - Toshkent, 1998

YANGI DAVR HIKOYACHILIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shukurova Bahor Boltayevna
I.A.Karimov nomidagi Toshkent
Davlat texnika universiteti Termiz filiali o'qituvchisi
+998907474098
bahorshukurova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada, avvalo, istiqloq davri, yangi davr nasriga xos bo'lgan xususiyatlar, undagi shakliy va mazmuniy yangiliklar, hikoya janridagi o'zgarishlar atroflicha yoritildi. Yangi davr hikoyanavisligida Nazar Eshonqulning o'ziga xos bo'lgan jihatlari, qalamga olingan dolzarb muammolar, ijodkor tomonidan ana shu mavzularni yoritib berish uchun qo'llagan kontrast usuli va undan foydalanishdagi yangicha uslub, betakror holatlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Badiiy usullar, poetik obrazlar, she'riy va nasriy shakllar, kontrast usuli, shaxs ruhiyati, modern asarlar, "Bemor", "O'g'ri", "Anor", "Istilo", "Tobut", "Bevaqt chalingan bong" "Maymun yetaklagan odam" "Shamolni tutib bo'lmaydi"

Asrlar osha, o'qish-o'rganish, jahon va turli xalqlar adabiyotidagi poetik janr imkoniyatlardan boxabarlik oqibatida o'zbek adabiyotida ham sifat o'zgarishlari yuz berdi. Adabiyotimizning xazinasi yangi badiiy usullar, poetik obrazlar va she'riy va nasriy shakllar bilan boyidi. Mazmun jihatdan esa har qanday insonning azaliy va abadiy orzusi bo'lgan ruh ozodligi, ijtimoiy erk his-tuyg'ulari san'atkor shoirlar ijodining tub mohiyatini tashkil qildi. Badiiy asarlarda shaxs ruhiyatini ochib berish, uning eng ichki qatlamlarigacha kirib borib, taftish qilish dolzarb bo'lib qoldi. Davr, ijtimoiy muhit o'zgarishga uchrar ekan, shubhasiz, bu holat hikoyachilikda ham aks etadi, yangilanishlar hosil qiladi. Shu nuqtayi nazardan olib qarasa, mustaqillik davri hikoyachiligida ham yangiliklar bisyor. Istiqloq davrida yuzaga kelgan badiiy tafakkurdagi yangilanish jarayonlari milliy nasrimiz o'zanlarini tubdan o'zgartirib yubordi.

"Har bir milliy adabiyotning o'ziga xos kundalik nafasi, qadam olishi, mavqeyi - pulsi hikoyada ko'proq namoyon bo'ladi".

Hikoya deyilganda, eng avvalo, ko'z oldimizga hikoya qilingan voqealar tizimi emas, balki shu voqealarni boshidan o'tkazgan xarakter keladi. Masalan, "Bemor" deyilsa, Sotiboldini, "O'g'ri" deyilsa, Qobil boboni, "Anor" deyilsa, Turobjonni eslab o'tamiz. Keyin esa shu xarakterlar boshidan kechirgan voqealar yodimizga tushadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, hikoyada bayon qilingan voqelik xarakter orqali ochib beriladi, ya'ni hikoyaning syujetni konflikt emas, xarakter harakatga keltiradi. Shu jihatlarga tayangan holda Yo'ldosh Solijonov hikoya janrining quyidagi uchta asosini ko'rsatib o'tadi:

1. Hikoya syujetiga xarakter asos bo'lishi kerak.
2. Hikoyada bayon qilinayotgan voqea, xarakter ochib berilishi kerak.
3. Asarda syujet, xarakter va voqea birligini ta'minlash yozuvchining tasvirlash mahoratiga bog'liq.

Yuqoridagi mezonlarga to'la amal qilingan holda yozilgan hikoya sara san'at asari bo'la oladi.

Istiqloq davrida yaratilgan hikoyalarga ham yuqoridagi mezonlar asosida yondashadigan bo'lsak, ular shu talablarga javob bera oladimi? Ularning shakliy tomonida qanday o'zgarishlar bor? Mazmun tomonidachi? Ularda qanday muammolar qanchalik ochib berilyapti?

Mustaqillik davri hikoyalari shu asosda tahlil qilinsa, unga xos yangi xususiyatlarni, tobora kengayib borayotgan imkoniyatlarni aniqlash mumkin. Darhaqiqat, bu davrda yaratilgan hikoyalarning g'oyaviy yuki, milliy o'ziga xosligi, badiiy saviyasi va mavzular ko'lami o'tgan davrlarga qaraganda bir qadar ortgani yaqqol sezilib turadi. Istiqloq davri nasrida shunday hikoya janri namunalari yaratildiki, ularning g'oyaviy yuki, makon-zamon omillari butun boshli bir romanga asos bo'la oladi. Shu o'rinda istiqloq davrida yaratilayotgan hikoyalarni shakl va mazmuniy tomonidan kengroq tahlil qilsak.

Yangi asrning boshiga kelib hikoya janri yana hajm jihatidan yana ixchamlikka intilmoqda. Bu davrga kelib hikoya janrida novellaga xos bo'lgan xususiyatlar qaytadan jonlandi. Bugungi kun hikoyalarda kuchli dramatik voqealar ketma-ket kuchayib boraveradi. Ulardagi makon va zamon omillari ham o'zgacha tus olmoqda. Natijada voqealar qisqa vaqt ichida bayon etiladi. Bunday yangiliklarni N.Eshonqul, U.Hamdani, I.Sulton, Z.Qurolboy qizi kabi ijodkorlarning hikoyalari uchratish mumkin.

Hozirgi davr hikoyalari xos bo'lgan yana bir xususiyat shuki, ularda lirizm bilan hajviy ohang, reallik bilan g'ayritabiiylik, fantastik elementlar o'zaro qorishiq holda kelmoqda. Keyingi yillarda yaratilgan hikoyalarning barchasi mohiyatan yangicha hikoyalardir.

Yangi davr hikoyalari yana bir yangi jihati shuki, ulardagi qahramon ko'proq o'zini taftish qilishga

urinadi. Bunday holat bilan yozuvchilar haqiqiy insonni, uning "men"ini ochib berishga harakat qilmoqdalar. Ma'lumki, "ongoqimi"ga asoslangan modern asarlarda insonning hayotidagi emas, balki uning qalbida yuz berayotgan ziddiyatli holatlarni butun murakkabligi bilan ochib berish eng asosiy o'rinda turadi. Bugungi kunda samarali ijod qilayotgan X. Do'stmuhammad, N.Eshonqul kabi adiblarning ijodiy yo'llari xuddi shunday. Bu ijodkorlar o'z asarlarida "Insonga xos tabiiy ong oqimining real yoki noreal, ongli yoki ongsiz, anglangan yoki anglanmagan, tekis yoki notekis, davomli yoki chegaralangan yohud had-hududsiz" harakatlarini ifodalash bilan hikoyalardagi har bitta qahramonning murakkab dunyosini mukammal ochishga urinmoqdalar. Bunday hikoyalarni o'qigan kitobxonning ko'z o'ngida insonning chegara bilmas ichki olami bo'ryo'g'i bilan gavdalanmoqda. Shuni ham ta'kidlashimiz joizki, ong oqimi asosida ijod qilayotgan adiblar butunlay g'arb adabiyotidan andozalanayotgani yo'q. Ularning asarlaridagi qahramonlar ham, qalamga olingan voqealar ham tom ma'noda milliylikka yo'g'rilgan.

Yangi davr hikoyachiligining o'ziga xos bo'lgan yana bir muhim xususiyati shuki, unda falsafiy mantiqning roli oshib bormoqda. Bu falsafiy mantiq esa odatiy obrazlar bilan emas, ko'proq ramziy timsollar, majoziy obrazlar vositasida ochib beriladi. Ularda hikoyaning bosh mazmunini ochish insonga emas, balki ana shunday ramziy timsollar, mayda detallar, turli-tuman belgilarning zimmasiga yuklangan. Masalan, Nazar Eshonqulning "Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasida muallif tasvirlamoqchi bo'lgan voqea va holatlar Bayna momo xaroba uyining eski ustunlari, Rajab polvon va uning o'g'liga tegishli bo'lgan polvonlik yaktaklari, Bayna momoning sep sandig'i kabi detallar vositasida ilgari suriladi. Ular voqelik bilan yonma-yon harakatlanib, mukammallik kasb etadi. Endilikda ularsiz hikoyaning mazmun-mohiyatini to'la idrok etib bo'lmay qoladi.

Istiqlol davri hikoyanavisligi vakillari badiiy adabiyotdagi qadimiy usul sanalgan kontrastlikdan ham an'anaviy va yangi asoslarda foydalanishga, buning natijasi o'laroq mavzuning tub mohiyatiga yana ham chuqur sho'ng'ishga harakat qilmoqdalar. Bu hikoyalarda azaldan qarama qarshi qo'yilgan narsa - hodisalar, voqea - holatlar, his - tuyg'ular bilan bir qatorda insonning o'zaro ziddikdagi ruhiy holatlari ham kontrastlikda berilyaptiki, bu holat hikoyada inson va uning ruhiy olamini yanada mukammal ochishga imkoniyatni oshirmoqda.

Bundan tashqari, yangi davr hikoyanavisligida xarakter yoki kompozitsiya sathidagi kontrastlikni kam uchratamiz. Ya'ni ularda qarama-qarshi xarakterlar deyarli yo'q, borlari ham odatiy yaxshi yoki yomon xislatga egaligi bilan emas, balki ruhiyatning boshqa qatlami yohud jihati bilan o'zaro ziddik kasb etadi. Avvalgi asarlar kabi hikoya boshidagi voqealar rivoji bilan oxirgi qism hodisalari ham bir-biriga qarama-qarshi harakatlanmaydi, ya'ni real hayotiy hodisalardan ko'ra ko'proq ruhiy evrilishlarni, ong osti jarayonlarini ifoda etadi. Bugungi adabiyotda inson ruhiy olami ziddiklari va uning oqibatlarini ochishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bu, albatta, modern adabiyot mahsulidir.

Hikoyalarda badiiy asardagi kontrastlikdan samarali foydalana olgan adiblardan biri Nazar Eshonquldir. Uning hikoyalarda kontrastlikning yangi adabiyotga xos ko'rinishlari ko'zga tashlanadi. Adib istiqol davri o'zbek nasriga, xususan, hikoyachiligiga yangicha ohang olib kirgan mohir yozuvchidir. U yaratgan hikoyalar biz shu kungacha bilgan, mutolaa qilgan hikoyalarga sira o'xshamaydi. Ularda odatiy voqealar emas, favqulodda hodisalar tilga olinadi. Bu hikoyalari dramatik ziddiyatlarga to'la. Yechim ham shungayarasha - kutilmagan. Yozuvchi hikoyalarda shafqatsiz hayotning achchiq haqiqati, insonning anglash mushkul bo'lgan ruhiy olami keng tahlil qilinadi.

Nazar Eshonqul hikoyalari o'zaro ruhan yaqinligi ma'naviy-axloqiy masalalar ustuvorligi bilan belgilanib, insonni badiiy tasvirlashdagi individual tafakkur tabiatining ijodiy yo'sini bilan xarakterlanadi. "Modernizmda insonning ichki dunyosini yangicha yo'llarda kashf etishni" (U.Hamdani) Ijodkorning "Istilo", "Tobut", "Bevaqt chalingan bong" kabi hikoyalari milliy adabiyotimizda yangi bir hodisa bo'ldi. Har bir kimsaning ruhi, qalbi bo'lgani kabi har bir asarning ham o'zigagina xos bo'lgan ma'naviy olami bo'ladi. Bu o'sha asar ijodkorining ma'naviy dunyosidan o'sib chiqadi, intellektual salohiyati zamirida yuzaga keladi. Nazar Eshonqul hikoyalarda ham uning o'zidagina mavjud bo'lgan dunyoni idrok etish tarzi yaqqol sezilib turadi. Adibning "Maymun yetaklagan odam" hikoyasi mustabid tuzum haqida. Hikoya qahramoni bor hayotini, aql-zakovatini butkul asrning "Ulug' ishlari"ga baxshida etgan shaxs. U bu ishlaridan o'zini, na o'zgalarni ayagan. Shu ishlarini deb barcha yaqinlaridan ham uzoqlashib ketgan. Hikoyada tagi puch tuzumga qattiq ishongan, uning uchun butun umrini behuda sarf etgan, oxir-oqibat adashganini anglab yetgan ana shunday odamning hayotiy fojiasi o'zgacha tarzda ifoda etilgan. Asar muhim bir detal asosiga qurilgan - suratlar. Darhaqiqat, adib asarining butun mazmuni ham, mohiyati ham ikki qarama-qarshi suratlar vositasida ifoda etiladi.

Adib butun bir hikoyadagi mazmunni ikki detal kontrastligidan foydalangan holda ifodalashga harakat qilib, buning uddasidan chiqadi. Shuni ta'kidlash joizki, suratlar faqat shu hikoya doirasidagina o'zaro kontrastlik holatida. Agar ularning faqat birinigina ko'rganda buni anglab bo'lmaydi, yonma-yon qo'yilganidagina ulardagi ziddik munosabati oydinlashadi. Bu o'rinda ham ijodkor kontrastlikni sun'iy ravishda keltirib chiqaradi. Chunki aslida ikkita surat bir-biriga keskin qarama-qarshi tura olmaydi. Muallif qahramonining o'tmishi va

buguni o'zaro zidligidan kelib chiqqan holda shu holatni ifodalash uchun ana shunday shartli kontrastlikni paydo qiladi.

Adibning "Shamolni tutib bo'lmaydi" hikoyasi uning ijodidagi yorqin nuqta hisoblanadi. Mazkur hikoyada jahon adabiyotiga xos bo'lgan syujet, inson ruhiyati tahlili yaqqol sezilib turadi. Hikoyada inson xotirasi - sha'ni masalasi yuksak insoniylik va ma'naviy tubanlik o'rtasidagi kurash jarayoni zamirida aks ettiriladi. Muallif hayotiy materialni yangicha talqinda idrok etadi va xuddi shu holda ifodalaydi. Asarda Baynamomo ruhiyatidagi ikki qarama-qarshi tomon - tiriklik va o'lim orasida o'tgan umri manzaralarini chizish, ichki kechinmalarini asl ranglarda ko'rsatish ustuvor yo'nalish kasb etadi.

"Bevaqt chalingan bong" hikoyasida kontrastlikdan boshqa bir maqsadda foydalanadi. Hikoyada kontrastlikni xuddi Abdulla Qodiriyga o'xshab qo'llaydi. Ustoz "O'tkan kunlar" romanida contrast holatlarni berar ekan, shu usul orqali qahramonlari (Otabek va Sodiq) shaxsiyatiga va ularning kelajagiga urg'u beradi. Nazar Eshonqul esa qahramoni (Qorovul)ning tashqi ko'rinishini chizish paytida shu yo'ldan borib, uning o'tmishiga ishora qiladi.

Muallif hikoya qahramonining portretini chizar ekan, unga bir vaqtning o'zida bir-birini rad etuvchi ikki xil ta'rif keltiradi. Bu ham o'z-o'zidan keltirilmaydi, yozuvchi shu orqali qahramonining ayni zamondagi holati va o'tmishiga xos chiziqqlar chizadi. Hikoyaning boshlanish qismi bilan yakunlanishi tamoman teskari. Ana shunday contrast voqealar tizimi orqali muallif inson hayotining anglash g'oyat mushkul bo'lgan uzoq, ko'z ilg'amas qirralarini ochib berishga intiladi va bunga erishadi.

Nazar Eshonqul ijodida, xususan, hikoyalarida contrast usulining yana ko'plab an'anaviy va zamonaviy ko'rinishlarini uchratishimiz mumkin. Adib kontrastdan foydalanishda hech cho'chimasdan yangiliklarga qo'l uradi va maqsadiga erishadi. Eng asosiysi, qo'llanilgan badiiy usul asardagi o'z vazifasini ortig'i bilan uddalaydi.

Umuman, badiiy adabiyotdagi zamonaviy usullar yangi davr ijodkorlari asarlarida yangicha qirralarda qo'llanilmoqda va ularning badiiy maqsadini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Do'stmuhammedov X. Yil hikoyalari: yutuqlar va izlanishlar // Til va adabiyot ta'limi. 2011. 7-son.
2. Jo'rayev T. Ong oqimi. Farg'ona. 2009.
3. Do'stmuhammedov X. Hozirgi o'zbek hikoyachiligida badiiy tafakkurning yangilanishi. NDA. Toshkent, 1995. 28-bet;
4. Akbarova M. Istiqlol davri hikoyalarida kontrast usulidan foydalanish

MUSLIHABEGIM MISKIN RUBOIYLARI XUSUSIDA

**Dilorom Soqiqova- BuxDU O'zbek adabiyoti
kafedrasida mustaqil izlanuvchisi, Buxoro shahar
6-IDUM ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
E-mail: erkdil2004@mail.ru
+998936226368**

Annotatsiya: maqolada buxorolik zullisonayn shoira Muslihabegim Miskin ijodining o'ziga xos xususiyatlari, ruboiylarining mavzular olami xususida so'z yuritiladi. Shu bilan birga, ilmning afzalliklari, undan bahramand bo'lgan inson hamisha izzatda bolishi hamda shoiraning ikki tilning nafosatidan foydalanish mahorati, badiiy san'atkorlik salohiyatining ruboiyda namoyon bo'lishi tahlillar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Muslihabegim Miskin, zullisonayn, she'r, g'azal, ruboiy, Qur'on, Hadisi sharif, islom dini, ibodat, ilm, diniy- ma'rifiy qarashlar, falsafiy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy qarashlar, g'oyaviy-badiiy talqin.

Ilm-fan shunday bir sohaki, uning chegarasi mavjud emas. Yuksak ilmiy salohiyat esa bu xalqning, Vatanning ulkan boyligi, kelajak poydevoridir.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan boshlab jamiyatimizning barcha sohalari qatori ilm-ma'rifat sohasida ham ulkan yangiliklar ro'y bermoqda. Jamiyat taraqqiyotining asosi, uni muqarrar halokatdan qutqarib qoladigan yagona kuch- ma'rifatdir.

Badiiy asar qaysi zamonda, qaysi makonda yaratilishidan qat'i nazar butun boshli bir insoniyatniki, bashariyatniki sanaladi. Jumladan, XIX asrda yashab, faoliyat yuritgan buxorolik zullisonayn shoira Muslihabegim Miskin ijodi ham adabiyot maydonida o'ziga xos mavqega egadir. Shoira she'riyatidagi falsafiy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy, diniy-ma'rifiy qarashlarni, mavzular olami, g'oyaviy-badiiy talqinini mufassal o'rganish Muslihabegim dunyoqarashiga birmuncha yaqinlashish imkonini beradi.

Miskinning fors-tojik tilida bitgan ruboiylarida mavzular ko'lami turli-tuman. U aksar she'r va g'azallarida Xudo, payg'ambar timsollarini sifatlab, tavsiflab insoniy fazilatlarini ham ziynatlashga alohida e'tibor qaratadi. Ruboiylarida qalamga olingan mavzular esa shaxsning faoliyatidan kelib chiqib, uning kamoloti uchun zarur bo'ladigan dolzarb masalalarga bag'ishlanadi:

Dar har jahon izzati shohon ilm ast,
Behtar az sultonat taxti Sulaymon ilm ast.
Har ki andar in jahon donad agar qadri ilm,
Izzati sultonat zi niyyati mardon ilm ast (1;182).

Ushbu ruboiyda shoira ilmning afzalliklari, undan bahramand bo'lgan inson hamisha izzatda bolishi, ilm Sulaymon taxtidan ham afzal ekanligini uqtiradi. Ruboiydan anglashiladiki, ilm va unga tashnalik barcha zamonlarda yuksak qadrlangan, uni o'rganish yoki egallash insonga xos xususiyatdir.

Shoiraning bu boradagi fikrlari, uning islomiy qarashlari natijasida shakllanganligini taxmin qilish qiyin emas. Islom olamining muqaddas kitobi bo'lgan "Qur'on"da ham ilmning, uning afzalliklarining bir necha marotaba bayon etilishi bugungi davrda, xususan, Islom dinining taraqqiy etib borayotgan zamonida hech kimga sir emas.

Agar inson ilm nuri bilan o'z yo'lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko'chasida qoladi. Kishi qalbining nuri ilm va ma'rifat bilan baquvvat bo'ladi. Insoniyatning qadri ilm bilan hosil bo'ladi. Ilmdan hali hech kim zarar ko'rgan emas. Ilmni egallab olish esa bir san'atdir. Dunyoda qanday yovuzlik sodir bo'lgan bo'lsa, ularning hammasi nodonlik orqali kelib chiqqan. Eng zo'r halokat nodonlik, insoniylikni bitiruvchi ham nodonlikdir [2;28].

Ayni paytda hukumatimiz tomonidan ham ilm-ma'rifat masalasi yuksak baholanib, uning jamiyat hayotida hal qiluvchi omil ekanligi inobatga olib, ilm va ma'rifatning rivoji natijasida boshqa sohalarning shakllanishi, ayniqsa, iqtisodning barqarorlashuvi uchun muhim ahamiyat kasb etishi qaror va farmonlarda belgilanmoqda. 2020-yilning yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilinishi buning o'ziga xos in'ikosidir. Hadisi sharifda ham ilm egallash xususida "Bir soatgina ilm o'rganish bir kechalik ibodatdan yaxshidir", "Ilm o'rganish har bir musulmon uchun farzdir" deyilgan.

Muslihabegim ruboiylari orasida "Dunyo" mavzusi ham bot-bot tilga olingan masalalardan biridir. Shoira bu mavzuga shunday tavsif beradi: bu o'tkinchi dunyoda odamlarning bir-biriga munosabati ham o'tkinchiligi, vafo qilgan inson vafo topmasligi, mazkur foniy dunyoda muttasil mehnat qilganlar, alaxusus, rohat topmoqliklari dushvor ekanligi juda oddiy, ammo ishonarli jumlar bilan bayon etiladi. Uning "Ey bevafo

ast dunyo hargiz vafo naboshad..." misralari bilan boshlanuvchi ruboiysi mazkur fikrlarni o`zida mujassam etadi:

Ey bevafo ast dunyo hargiz vafo naboshad,
Umri azizi moro hargiz baqo naboshad.
Pur jurm-u pur gunoham darmonda-yu asiram,
Holi hama xarob ast lutfi xudo naboshad (1;187)

Shoiraning qarashlariga ko`ra dunyo ahli gunohkor va chorasiz bo`lib, agar bizlarga parvardigorimiz lutf-u karam ko`rsatmasa, ya`ni nazar solmasa holimiz xarob ekanligi uqtiriladi.

Ey onki dar in jahon vafo hargiz nest,
Dar umri azizi mo baqo hargiz nest.
Forig` nashavad odami az mehnat-u g`am,
Juz kulfat-u g`am rohati mo hargiz nest (1;185).

Muslihabegim Miskinning ruboiylari ruboiy janriga xos bo`lgan qonuniyatlar asosida yaratilgan bo`lib, ular alohida tahlilni talab qiladi. Ruboiylarning qofiyalanishi, tartib berilishi Muslihabegimning adabiy janrlardan yetarlicha xabardor ekanligidan dalolat beradi.

Adabiy muhitimizda azaldan ilm va bilimning nodir xususiyatlari borasida qalam tebratgan ijodkorlar orasida Muslihabegim Miskinning ham nomi borligi bizni quvontiradi, albatta. Zero, adabiyotimizning xazinalar sandig`ida hali bu kabi ijodkorlar va ularning o`rganilmagan asarlari hanuz mavjud. Ularni o`rganish, tadqiq etish, jamoatchilikka e`lon qilish, qolaversa, xorijiy tillarga o`girib, jahon ahliga tanitish bizning birlamchi vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi qo`lyozmalar fondi. Inv.972.-219 b.
2. Mashriqzamin -hikmat bo`stoni. Toshkent: "Sharq", 1979. -391 b.

QARAQALPAQ ADEBIYATINDA HAYAL-QIZLAR POEZIYASININ IDEYALIQ- TEMATIKALIQ BAGITI. 60-70-JILLAR MISALINDA.

ALTINAY TILEGENOVA

QMU magistranti.

99.319-96-32.

Annotatsiya: Maqalada qaraqalpaq hayal-qizlar poeziyasini qaliplesiw basqishlaridagi shigarmalardin ideyalik-tematikaliq bagiti tuwrali soz etilgen. Bunda, 60-70-jillarda «Amiwdarya» jurnalida baspadan shiqqan lirikaliq shigarmalar ilimiy analizge tartilip, olardin ideyalik-tematikaliq bagiti uyrenilgen.

Gilt sozler: Lirikaliq. Hayal-qizlar poeziyasi. Janr. Ideyalik-tematikaliq bagdar.

Qaraqalpaq adabiyatini, asirese poeziyanin rawajlaniwinda hayal-qiz shayirlarimizdin belgili darejede ornı bar. Olar qaysı dawirde bolmasın jamiyettin bir agzası sıpatında zaman ruwxın, dawir napesin analıq jurek, hayal-qizlarğa tın nazik kewil menen seziniq, ozleriniq lirikaliq shigarmalarında sawlelendiriwge hareket etken.

50-jillardin aqırı 60-jillardin basında poeziya maydanına hayal-qiz doretiwshilerdin koplep kirip keliwi menen hayal-qizlar poeziyasi qaliplese baslaydı. Bul dawirde G.Shamuratova, G.Matyaqubova, G.Raximova, N.Toreshova, Sh.Atamuratova, Sh.Xalmuratova, Z.Eshmanova, R.Ernasheva, N.Atabaeva sıyaqlı talant iyeleri oz doretpeleri menen tanıla baslagan ham saykes dawirdegi poeziyanin rawajlanıwına oz uleslerin qosqan. Biz, bul maqalamızda mine usı dawirde doretılgen lirikaliq shigarmalardin ideyalik-tematikaliq bagiti tuwralı soz etemiz.

Hayal-qizlar doretiwshiliginiq qaliplesiw basqishlarında tuwılğan jer, Ana Watan temasın suwretlewde avtorlardin korkemlilikke umtilisleri menen birge sezilerli darejede birdeylikleri de kozge taslanadı. Shayır Gulchexra Raximovnin "Usı elde..." qosıgı birqansha satli doretılgen. Qosıqtaqi lirikaliq qaharman ozin tuwılğan ulkesi menen bir putin dep esaplaydı. Onin Ana Watanına muhabbatı "napesiniq jilli lebi" arqalı, sonday-aq jaratılıs inam etken talantı menen doregen qosıqları arqalı jetkeriledi. Eline bolğan suyispenshiligin bulbildin gulge bolğan ıshqısına teheydi ham bul sezimlerdi parallel qoyıw arqalı onin tasirshenligin tamiyınleydi. Misalı,

Usı jurta koke sozsam juldız qonar qolıma,
Hallaslawdı uyretedi dayalardin agısı.
Jaratılıs nurı singen ilham bagısh jolıma,
Tuygilardin qosıq bolıp qarań, qanat qağısın!
Gubelekke gul ishinen tur tańlayman bunda men,
Bulbil gulge ashıq bolsa, men ashıqpan bul elge...
Napesimniq jilli lebin buğan inam etemen,
Jirlanajaq dastanim da, aspanım da bul ulke... [1]

Lirikaliq qaharman tuwılğan jerinde bolsa, barlıq armanı orınlanadı, kewili jay tabadı, sonday-aq shayirdin ilham qusı usı jerde qanat qağıp, qosıq bolıp jirlanadı. Gozzal gullerdin ishinen gubelek ushin tur tańlawı, kopsilik qosıqlarda yar ıshqısın suwretlewde paydalanıwshı "bulbil yańlı gulge ashıq bolıw" frazasın el ıshqısın sawlelendiriwde qollanıwı salıstırmalı turde korkem soz saplawga bolğan umtiliwshılıq dep bahalay alamız.

Al, G.Shamuratova "Tuwğan jer" qosıgında:
Suyiklimsen, mehribansań, anamsań,
Tuwğan jerim altın uyam, besigim.
Erkelettin, er jettirdin panamsań,
Baxıt mağan ashıp qoydı esigin.[2]

- dep jazadı. Bul eki shuwmaqтан ibarat qosıqta G.Raximovnin qosıgına salıstırğanda korkemlilik sayız ekenligi seziledi. Sebebi, tuwılğan Watandı Ana, altın uya, besik dep ataw folklorlıq

shıǵarmalardan berli paydalanılıp kiyatırǵan sóz saplawlar esaplanadı.

R.Ernashevaniń "Bir gúl bolǵım keledi" qosıǵınıń lirikalıq qaharmanı pútkil álem sırların ashıwǵa, ondaǵı ájayıbatlardı kóriwge qushtar. Biraq, niyeti qanday karamatlı jerler bolsa da, óz Ana Watanına qayta aylanıp keliw:

Quslar pàrwaz etken bul keń aspanda,
Men de sayran etip júrgim keledi.
Àlemdi aynalıp qansha ushsam da,
Tuwǵan jerge qayta qongım keledi.
Bilgim keler jer jáhànde ne barın,
Seyil etkim keler ıǵbaldıń baǵın...

Qosıqtıń dáslepki qatarlarında lirikalıq qaharmanıń erkinlikke, jaratılıs sırların biliwge umtılısı baslı orında turadı. Ol gozzallıqlarǵa, jaqsılıqlarǵa tolı, eń jaqsı baǵ izleydi hám onı óz Watanı tábiyatınan tabadı:

O, qanshama sulıw bul Watan – Ana
Gozzal baǵ qulpırıp turǵan aynala.
Búlbiller sayrasa shámen baǵlarda,
Men de bir búlbil bolǵım keledi. [3]

Shıǵarmanıń bánt basarı xızmetin atqarıp turǵan sońǵı eki qatarda lirikalıq qaharmanıń Ana Watanın gúllentiwge, onıń ushın ómirinshe xızmet etiwge tayar insanlarıń biri bolıwı hám soǵan háreket etiwı obrazlı etip sáwlelendirilgen.

Hayal-qız dóretiwshiler shıǵarmalarında yosh-ilham izlew, onı xalıq shadlıǵınan, baxıtlı tumıstan tabıw, olardıń kewlinen shıǵıwshı shıǵarmalar dóretiwge bolǵan talpınıs mazmunında jazılǵan qosıqlar ushırasadı. Endi ǵana, ádebiyattıń poeziya maydanına aralasa baslaǵan N.Tóreshova hám R.Ernasheva shıǵarmaları buǵan mısal bola aladı.

N.Tóreshova «Búgingi kún sonshelli shadlı» qosıǵında:

Átirapım qulpı dónip tur,
Kewilim de qustay jelip tur,
Quwanışım kewlime sıymay,
Tinbay qosıq jazǵım kelip tur.

-dep jazadı. Bolajaq shayıranıń qosıq jazıwǵa bolǵan ıqlası onı qorshap turǵan ortalıǵı, sonday-aq, ruwxiy dúnyasınıń gozzallıǵı, jigerliliǵı arqalı ele de kúsheydi. Lirikalıq qaharman óz ómirinen, kelesheginen úmitleri kóp. Arzıwlarǵa tolı oyları, jaqsılıqlarǵa talpınıwshı kewiliniń shiyrin qıyalları oǵan uyqı bermeydi:

Búgin meniń uyqım kelmeydi,
Tatlı árman toqtaw bermeydi,
Ilhamımniń qarlıǵashı da,
Shıńǵa qaray qanat sermeydi. [4]

Sonday-aq, R.Ernashevaniń mına qosıǵında:

Men baxıtlı sezer edim ózimdi,
Báhár sayın gúldey jaynap, tazarsam,
Kewlimdegi barlıq sulıw sezimdi,
Jurt súygendey qosıq etip jaza alsam.
Men baxıtlı sezer edim ózimdi,
Aytqan sózim jurkewline jaǵa alsa,
Adamzattıń kewlindegi gúl bolıp,
Kewilleri onnan sayın aǵarsa. [5]

-dep, lirikalıq qaharman óz qosıqları arqalı insanlar kewiline jol izleydi. Sol arqalı shayırlıq baxıtqa erisiwdi qáleydi. Shıǵarmanıń dáslepki qatarınan-aq, onıń mazmunı, maqseti oqıwshıǵa seziledi. Keyingi shuwmaq arqalı adamlardıń ruwxiy dúnyasın jaqsılıqqa, páklikke iytermelewshı shıǵarmalar dóretiw baslı maqseti ekenligi júdá ayqınlasadı. Bunday mazmundaǵı shıǵarmalardıń dóretiliwi, sóz saplawdaǵı izlenisler dáwir poeziyasında júz bergen unamlı qubılıslardıń biri boldı.

Hayal-qizlar poeziyasini bul basqishlarida filosofiyaliq lirikani da ulgilerin koremiz. Maselen, Rano Ramanovani biz talqiga almaqshi bolgan qosigida lirikalik qaharman dunya jaqsi-jaman, oylı-balentli, quwanish-qaygidan ibarat ekenligin anlagan halda dunyani adamgershilik, insaniylik, tabiiylik siyaqli gozzal kartinada korgisi keledi:

Adamlar jasasa harne, halinsha,
Kozboyawshiliqqa bermese shidam.
Baxti ushin gures etse barinsha,
Tabiiylik bolsa dunyada mudam. [6]

Qosiq jariyalangan jillarda jamiyette jasalmalilik, sovet «qalibi»ne beyimlestirilgen siyasat hukim surer edi. [7] Soğan qaramastan avtor:

Adamgershilikke hawesim keter,
Tabiyatim qarsi jasalmaliliqqa,

-dep, ruwxiy ham jamiyetlik erkinlikni kuseydi.

Al, jas shayira Z.Eshmanova bolsa, «Qizlar» qosigida joqaridagi «qalip»ten shiga almağan. Qosiqta hayal-qizlarni ozine tan tabiyati, nazik sezimlari, gozzallilari yaki bolmasa lirikağa tan oy-pikirler, lirikalik qaharmani ruwxiy tolganlari, lirikalik kompoziciya kozge taslanbaydi:

Birin dala, qirlardi gezip,
Gullentini partaw, tinlardi.
Koteralmay turar tarezi,
Sizler tergen «aq altin»lardi. [8]

Bunda kobirek dawir kartinası ham ondagi hayal-qizlarni kelbeti qurgaq sozler menen publicistikaliq usilda apiwayı etip bayanlangan.

Demek, 60-70-jillardagi qaraqalpaq hayal-qiz shayirlar poeziyasini tiykargi ideyalik-tematikaliq bagiti Ana Watan, tuwlgan jer, alem jaratilisı ham hayal-qizlar turmısın hartarepleme suwretlewden ibarat boldi. Bul bagdarda jazilgan shigarmalarda misallar arqali korip otkenimizdey, korkemlik izlenisler menen qatar birqansha kemshilikler de kozge taslanadi.

Paydalanilgan adebiyatlar:

1. Рахимова Г. Усы елде... «Әмиўдәрья» журналы. 1976. №8. 33-бет.
2. Шамуратова Г. Туўылған жер. «Әмиўдәрья» журналы. 1976. №3. 11-бет.
3. Ернашева Р. Бир гүл болғым келеди. «Әмиўдәрья» журналы. 1972. №8. 24-бет.
4. Төрешова Н. Бүгинги күн соншелли шадлы. «Әмиўдәрья» журналы. 1976. №3. 23-бет.
5. Ернашева Р. Мен бахытлы сезер едим өзимди... «Әмиўдәрья» журналы. 1973. №6. 86-бет.
6. Раманова Р. «Әмиўдәрья» журналы. 1976. №3. 30-бет.
7. Абдуллаева Я. Қарақалпақстан хаял-қызлары: кеше хәм бугин. XIX әсирдиң ақыры хәм XX әсир.- Нөкис.:Қарақалпақстан. 2010.-В.94
8. Ешманова З. Қызлар. «Әмиўдәрья» журналы. 1976. №3. 30-бет.

ALISHER NAVOIYNING MAQOLLARDAN FOYDALANISH MAHORATI

Tuliyeva Sarvinoz Abdulla qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
I bosqich talabasi
Telefon: +998971331108
Tuliyevasarvinoz@yandex.com

Annotatsiya: ushbu maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning maqollardan mohirona foydalanganligi keltirib o'tilgan hamda ular misollarda aks etgan. Bundan tashqari irsoli masal san'atini san'atkorona qo'llaganligini, fikrni xalqona uslubda ifodalaganligini ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: maqol, irsoli masal, bayt, g'azal, fard, san'at.

Maqollar har bir ijodkor nutqiga badiiy sayqal beradi. Badiiy asar tilini boyitish, emotsional-ekspressivlikka erishish maqsadida ham maqollardan keng foydalaniladi [Yo'ldoshev, 2006:40]. She'riy nutqda qo'llangan maqollar so'zga badiiy jilo bag'ishlaydi, uning ta'sir kuchini oshiradi. Ushbu maqolada buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning mumtoz she'riyatimizdagi g'azal, fard singari lirik janrlarda maqollardan foydalanish uslubiyatini tahlil etishga harakat qilamiz. Ulug' shoir g'azallari va fardlarida maqollar fikrning o'tkir va ta'sirchan, sodda va ravon ifodalanihini ta'minlashga xizmat qilganini aniq misollar orqali ko'rib o'tamiz.

Ma'lumki, she'riy nutqda maqollardan foydalanish mumtoz adabiyot nazariyasiga doir manbalarda irsoli masal san'ati deb nomlanadi. "Irsoli masal gapda yoki she'rda maqol, metal va hikmatli so'zlarni muayyan maqsadda tamsil yo'li bilan ishlatish san'atidir" [Is'hoqov, 2014:47]. Navoiy lirikasida maqollar baytda ifoda etilgan ma'lum fikrni shu maqol bilan mazmunan qiyoslash uchun keltirilgan. She'rlarida maqollar baytning birinchi misrasida ham, ikkinchi misrasida ham keltirilib, mazmun va shaklning o'zaro bog'liqligini kuchaytiradi. Baytning har bir misrasi o'zaro qiyos, o'xshatish yoki sabab-natija munosabatlarini ifodalaydi. Masalan,

Yuqar yomonlig' angakim, kirar yomon el aro,

Ko'mur aro ilik urg'an qilar ilkini qaro. [Navoiy, 1990:531] - fardida yomon kishilar bilan birga yurgan kishiga ham yomonlik yuqishini xuddi ko'mirga qo'l yurgan kishi qo'lini qora qilganga o'xshatilgan. Bu baytdagi ikkinchi misra ma'nosi "Ko'mirga yaqin yursang qorasi yuqar" maqolining mazmunini badiiylashtirib, irsoli masal san'atini hosil qilgan.

O'qlaring ko'ngluma tushkach kuydi ham ko'z, ham badan -

Kim, kuyar o'lu quruq' chun nayistong'a tushti o't. [Navoiy, 1988:89] - baytida esa "Qamishzorga o't tushsa, ho'l-u quruq baravar yonadi" maqoli birinchi misradagi fikrni tasdiqlash, ifodaning emotsionalligini oshirish uchun san'atkorona qo'llangan.

"Yuzing qiyshiq bo'lsa oynadan o'pkalama" maqoli Navoiy ijodida quyidagi shaklda o'z ifodasini topgan:

Ko'ngilni tuz, tilosang foyiz o'lsa tuz ma'no,

Nedinki, egri esa egri ko'rguzur ko'zgu. [Navoiy, 1988:404].

Hazrat Alisher Navoiy g'azallarida bo'lgani singari fardlarida ham irsoli masal san'atini qo'llar ekan, birinchidan, fikrning xalqona uslubda ifoda etilishiga erishadi, ikkinchidan, So'zning ta'sir kuchini oshiradi, uchinchidan, badiiyat yuksak bo'lishini ta'minlaydi. Quyidagi baytda shoir, agar dushmaning fil bo'lsa-yu zarar topmay desang, dilozorlikdan saqlan, degan mazmunni o'quvchining aqliga ham, ko'ngliga ham kuchli ta'sir etadigan darajada ifodalangan. Bayt "Pashshaga ham ozor berma" mazmunidagi maqol bilan xulosalangan:

Pil o'lsa sening xasming, desangki zarar topmay,

Bir pashshag'a olamda yetkurma zarar hargiz. [Navoiy, 1988:178].

Shoir quyidagi baytda maqolni aynan qo'llamay, uning ma'nosiga biroq o'zgarish kiritgan. Bunda xalq maqolini kengroq ifodalab, bundan keyingi misradagi mazmunga o'xshatish asosida aniqroq ochish maqsadi ko'zlangan:

Oltun ezinib-erib kuygan "soyu" xolis bo'lur,

Ne ajab sarg'arsa yuz, yetgan soyu emgak manga. [Navoiy, 1988:33].

Ya'ni, "oltin erib kuygan sayin sof bo'ladi". Shoir yuqoridagi baytda, oltin o'tda bilinganidek, yuzi oltin kabi sarg'ayib, mashaqqat chekkan bo'lsagina oshiqning ishq haqiqiy yoki haqiqiy emasligi ayon bo'ladi, degan chuqur fikrni ta'sirchan ifodalash uchun irsoli masal san'atidan foydalangan.

Dunyovu uqbo ikkisi jam' o'lmas, ey rafiq,

Kimki ikki kema uchini tutsa, bo'lur g'arq. [Navoiy, 1990:532] - fardida "Ikki kemanding uchini ushlagan g'arq bo'ladi" maqoli teran mazmun va go'zal badiiy shakl uyg'unligida she'riy talqin etilgan. Ushbu fard

Alisher Navoiy she'rlarida hayot falsafasi nihoyatda ishonarli, chuqur mantiq asosida ifodalanishida xalq maqollarining tutgan o'rni nechog'lik katta ekanidan darak beradi.

Chun Navoiy ko'ngli sindi emdi lutfung ne osig' -

Kim, ushatsa shishani butmas yana payvand ila. [Navoiy,1988:417].

Yuqoridagi baytning ikkinchi satridagi fikrni ta'kidlash va tasdiqlash uchun "Singan shishani butlab bo'lmas" mazmunidagi maqol irsoli masalga aylantirilgan. Aslida baytning birinchi misrasida ham, Navoiy ko'nglini sindirding, endi lutfungga hojat bormi, deyilishi "Qolgan ko'ngil topilmas" maqolini esga soladi. Bir baytning har ikki satrida irsoli masal san'ati mahorat bilan qo'llangani Navoiy she'riyati adabiyotimizning eng nodir namunalari ekani haqidagi fikrni tasdiqlaydi.

Bazl hayvonvashlar ilgidin agar istar ko'ngul,

Uyladurkim, orzu qilg' ay bo'g'u shoxida gul. [Navoiy,1990:531].

Ushbu fardda ham birinchi misradagi hayvonga o'xshash kimsalardan in'om kutgan kishi holatini ta'sirchan ifodalash uchun shoir "Bug'u shoxida gul unishini orzu qilibdi" maqolidan san'atkorona foydalangan. Hozirgi kunda bu maqolning "Tuya hammomni orzu qilibdi" varianti faol qo'llanadi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodi bamisoli bir ummon bo'lib, undagi har bir so'z, ifoda vositasi bir durga o'xshaydi. Bu ummondan bu kabi dur va marjonlarni ajratib olish va uni xalqqa taqdim etish, ularning badiiy jilo hamda turlicha tovlanishlarini ko'rsatib berish adabiyotshunoslik oldida turgan dolzarb vazifalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Alisher Navoiy. G`aroyib us-sig`ar. / Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. Uchinchi tom. - T.:Fan, 1988.

2.Alisher Navoiy. Favoid ul-kibar. / Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. Uchinchi tom. - T.:Fan, 1990.

3.Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. - T.:O'zbekiston, 2014.

4.Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, Fan. 2006.

TARIXIY ROMANLAR USTASI

Ubaydullayeva Aziza
Namangan viloyati Kosonsoy tumani
42-umumiy o'rta ta'lim maktabi
ona tili va adabiyoti fan o'qituvchisi
Tel: 93 0538875

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi, asarlari haqida to'xtalib o'tilgan. Abdulla Qodiriy romonalari, ularda aks etgan voqealar adabiyotshunoslik yuzasidan tahlilga tortilgan. Maktab o'quvchilariga Qodiriy romanlarini o'rgatish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: istiqloq kuychisi, millatparvar, tarixiy romanlar, buyuk so'z ustasi.

Abdulla Qodiriy yangi davr o'zbek adabiyotining asoschilaridan biri, o'zbek milliy romanchilik maktabining tamal toshini qo'ygan buyuk adibdir. U 1894-yil 10-aprelda Toshkentda bog'bon oilasida tug'ilgan. 9-10 yoshlarida eski usul maktabda tahsil ko'radi. So'ng rus-tuzem maktabida o'qiydi. 17-18 yoshlarida bir savdogarga prikazchilikka yollanib, uch-to'rt yil ishlaydi. So'ng bog'bonlik bilan tirikchilik o'tkazadi. Abdulla Qodiriyning ijodi 1913-1914-yillarda boshlandi. U shu yillari barcha ilg'or fikrli yoshlar qatori jadidchilik harakatiga qo'shilgan va o'zining ilk asarlarida ma'rifat, millat taraqqiyoti va hurliigi g'oyalari targ'ib eta boshlagan. Qodiriy dastlab ma'rifiy she'rlar yozdi. "Ahvolimiz", "Millatimiz", "To'y" kabi she'rlari jadid matbuotida e'lon qilinadi. 1915-yili u Behbudiyning "Padarkush" fojiasi ta'sirida "Baxtsiz kuyov" pyesasini yozadi. So'ng o'zi "milliy ro'mon" deb atagan "Juvonboz" hikoyasini yaratadi. Bu asarlar ham avvalo ma'rifatparvarlik qarashlari mahsuli bo'lib, jamiyatdagi chirkin illatlar va qoloq urf-odatlarini keskin tanqid qilishga yo'naltirilgan. Abdulla Qodiriy (asosiy taxalluslari: Qodiriy, Julqunboy) (1894.4.10-Toshkent-1938.10.4) - 20-asr yangi o'zbek adabiyotining ulkan namoyandasi, o'zbek romanchiligining asoschisi; 20-yillardagi muhim ijtimoiy-madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisi. Otasi Qodirbobo (1820-1924) xon, beklar qo'lida sarobozlik qilgan, rus bosqini paytida (1865) Toshkent mudofaasida qatnashgan. Otasi boshidan o'tgan sarguzashtlar Abdulla Qodiriyning qator asarlari, xususan tarixiy romanlarining yuzaga kelishida muhim rol o'ynagan. Abdulla Qodiriy musulmon maktabida (1904-1906), rus-tuzem maktabida (1908-1912), Abulqosim shayx madrasasida (1916-17) ta'lim oldi. Moskvadagi adabiyot kursida (1925-26) o'qidi. Yoshligidanoq qadim Sharq madaniyati va adabiyoti ruhida tarbiya topgan. Arab, fors va rus tillarini o'rgangan. Jahon adabiyotini ixlos bilan mutolaa qilgan. Oilasi kambag'allashganligi sababli bolalikdan mustaqil mehnat qila boshladi, turli kasblarni egalladi, mahalliy savdogarlarga kotiblik va gumashtalik qildi (1907-1915). 1917- yil Oktabr davlat to'ntarishidan so'ng Eski shahar oziqa qo'mitasining sarkotibi (1918), "Oziq ishlari" gazetasining muharriri (1919), Kasabalar sho'rosining sarkotibi (1920), "Mushtum" jurnali tashkilotchilaridan va tahrir hay'ati a'zosi (1923-1926). Abdulla Qodiriy ijodiy faoliyatining boshlanishi 1910-yillarning o'rtalariga to'g'ri keladi. "Sadoi Turkiston" gazetasining 1914-yil 1-aprel sonida Abdulla Qodiriy imzosi bilan "Yangi masjid va maktab" sarlavhali xabar bosiladi. Bu bo'lajak adibning matbuotdagi dastlabki chiqishi edi. Oradan ko'p o'tmay, uning "To'y", "Ahvolimiz", "Millatimga", "Fikr aylagil" kabi she'rlari, "Baxtsiz kuyov" dramasi, "Juvonboz" hikoyasi chop etiladi (1914-1915). Abdulla Qodiriy ijodining dastlabki namunalari bo'lgan bu asarlar millatparvarlik, ma'rifatparvarlik ruhida yozilgan bo'lib, jadidchilik g'oyalari bilan sug'orilgandir. Muallif unda xalqning zabun holatidan kuyib so'zlaydi, millatni uyg'onishga da'vat etadi, fikrlashga chorlaydi. Abdulla Qodiriyning "Uloqda" hikoyasi (1916) avvalgi asarlari bilan tenglashtirib bo'lmaydigan darajada yuqori bo'lib, 20-asr tongidagi o'zbek realistik adabiyotining cho'qqisi, realistik hikoyaning eng yaxshi namunasi hisoblanadi. Abdulla Qodiriyning 1917-yil Oktabr to'ntarishidan keyingi faoliyati asosan matbuot bilan bog'langan. Uning 1919-1925 -yillar oralig'ida yozgan maqolalari soni 300 atrofida. Abdulla Qodiriyning publitsistik chiqishlari avvalo o'sha davrning tarixiy hujjati, zamonasining solnomasi. 20-yillar o'rtalarida yozilgan "Kalvak Mahzumning xotira daftaridan", "Toshpo'lat tajang nima deydir?" satirik hikoyalar turkumida yozuvchi kulgusi "xarakter kulgusi" darajasiga ko'tarildi. Muallif bunda hayotdagi, odamlar tabiatidagi muayyan salbiy hodisalarni sof mafkuraviy nuqtayi nazardan turib, nuqul biryozlama qoralash, fosh etish yo'lidan bormay, xarakter va hodisalarni xolis turib, murakkabligi, ziddiyatlari bilan ko'rsatishga jazm etadi.

Abdulla Qodiriy sho'ro hokimiyatining dastlabki yillarida qizg'in jurnalistik faoliyati bilan barobar o'zbek adabiyotidagi birinchi roman - "O'tkan kunlar"ni yaratdi (1919-1920). Romandan boblar 1922- yil "Inqilob" jurnalida e'lon etildi. 1924-1926 yillari har bir bo'limi alohida-alohida kitob holida bosildi. "O'tkan kunlar" yaratilgan davr o'zbek xalqi uchun millatning erki, ozodligi, mustaqilligi, jahondagi o'rni masalasi hayot-mamot ahamiyatiga molik edi. Abdulla Qodiriy mamlakatimiz taraqqiyparvar ziyolilari safida turib ona

yurtning, millatning taqdiri ustida astoydil qayg'urdi, o'zicha najot yo'lini izladi. Avvaliga u bolsheviklarning yolg'on va?dalariga ishondi, ammo adib bu va?dalar qog'ozda qolib ketayotganini, yovuz mustamlaka siyosati mohiyat-e?tibori bilan o'zgaray qolayotganini, munofiqona tus olayotganini, el orasida buzg'unchilik, fitna, sinfiy-mafkuraviy adovat avj oldirilib, birodarkushlik urushi boshlanib ketganligini, sho'rlik xalq bu qonli siyosatning qurboni bo'layotganini o'z ko'zi bilan ko'rdi. Ayniqsa, Qo'qon muxtoriyatining tor-mor etilishi ko'pgina hur fikrli ziyolilar qatori Abdulla Qodiriyning qalbini larzaga soldi. Adib "O'tkan kunlar" romani orqali xalqning milliy ongini uyg'otmoqchi bo'ldi, "tariximizning eng kir, qora kunlari" - yurtni mustamlaka balosiga giriftor etgan keyingi "xon zamonlari" - 19-asr o'rtasidagi mudhish tarixiy jarayonlar haqida so'z ochib, bu ayanchli haqiqatdan xalqqa saboq bermoqchi bo'ldi.

"O'tkan kunlar" romanining ma?no-mundarija doirasi nihoyatda keng. Unda xilma-xil insoniy taqdirar, ijtimoiy-siyosiy, ma?naviy-axloqiy, oilaviyishqiy muammolar qalamga olingan. Biroq ular orasida yurtning, millatning taqdiri, mustaqilligi masalasi alohida ajralib turadi. Binobarin, el-yurtning mustaqilligi, birligi masalasi romanning pafosini tashkil etadi. Asarning bosh qahramonlari Otabek va Yusufbek hojilar shu yurt istiqloli, faravonligi, osoyishtaligi yo'liga hayotini, jonini tikkan fidoyi kishilardir. "O'tkan kunlar" bamisoli ulkan va tiniq ko'zgu, unda o'zbek millatining muayyan tarixiy sharoit, vaziyatdagi turmushi, urf-odatlar, ruhiy-ma?naviy dunyosi, bo'y-basti, qiyofasi keng ko'lamda aniq-ravshan gavdalantirilgan. "O'tkan kunlar", bir qarashda, an?anaviy ishq dostonlarini ham eslatadi. Unda Otabek bilan Kumushning ishqiy sarguzashtlari, fojiasi juda katta mahorat bilan tasvir etilgan. Asardagi ishqiy sarguzashtlar kitobxonni hayajonga soladi, Otabek bilan Kumushning go'zal baxtini barbod etgan omillar kishini chuqur o'yga toldiradi. Muallif oshiqning ishqiy sarguzashtlari bahonasida muayyan tarixiy davrni - Turkistonning rus bosqini arafasidagi ahvoli, qora kunlarini ko'z oldimiza gavdalantiradi. Qodiriy ishqiy-sarguzashtlar ko'rinishida o'lkaning tutqunlikka tushishining bosh sababi jaholat, qoloqlik va o'zaro ichki nizolardir, degan fikrni g'oyat ustalik bilan aytadi. Garchi romanda adib shaxs harakteri va qismatini muhit, sharoit, ijtimoiy muammolar bilan chambarchas aloqadorlikda tasvir va tahlil etsada, inson shaxsining muhit va sharoitga bog'liq bo'lmagan tug'ma, sirli-sehrli g'aroyib shevalariga ham e?tiborni tortadi. Bu jihatdan bir oila, bir xil sharoitda tug'ilib voyaga yetgan sajiya-xarakter, surat va siymo vajidan ikki olam - egachi singil Zaynab va Xushro'ybibi obrazlarining talqini g'oyat ibratlidir. Biri mute, itoatkor, nuqul o'zgalar izni bilan ish ko'radi; ikkinchisi esa dadil, mustaqil, o'z baxti va taqdiri uchun faol kurash olib boradi. Yozuvchi bu ikki shaxs harakteriga xos tug'ma xususiyatlarni sharhlash bilangina cheklanmaydi, bunday xislatlarning o'sha kimsalar, qolaversa o'zgalar taqdiriga ko'rsatgan ta?siri, fojeali oqibatlarini ham ifoda etadi. O'zini boshqalar ixtiyoriga topshirib qo'ygan Zaynab shu o'zligi tufayli o'z baxtiga zomin bo'libgina qolmay, yana o'sha o'zligi tufayli o'zgalar qutqusi orqasida beixtiyor jinoyatga qo'l uradi - Kumushga zahar beradi. Mustaqillik, dadillik - yaxshi xislat, biroq unga xudbinlik aralashsa baloyi azimga aylinishi mumkin. Xushro'ybibi o'z baxti uchun kurashadi; shaxsiy manfaatlari yo'lida hech narsadan qaytmaydi, birovlarining ko'z yoshlari hisobiga, o'zgalarning baxtiqaroligi evaziga o'z baxtini tiklaydi. Romandagi O'zbek oyim obrazi ham nihoyatda tabiiy va go'zal siymolardan biridir. Dumbul tabiat bu ayol o'g'li Otabek, qolaversa kelinlari - Kumush, Zaynab taqdirarining chig'allashib ketishi, oxiri fojiga yuz tutishida bosh sababchi ekani ayon. Biroq har qancha gunohkor bo'lmasin, o'ta andishali __, adib uni keskin qoralashga tili bormaydi. Nima bo'lganda ham, O'zbek oyim, baribir ona... Ayni paytda rostgo'y, realist yozuvchi onaning pala-partish, dovdir xatti-harakatlaridan, tabiatidagi ayrim kamchiliklaridan ko'z yumib o'tolmaydi. Bu borada adibga xalqona yumor qo'l keladi. Bu obraz tasviri boshdan-oyoq ajib serjilo - ham kinoya-kesatiqlarga, ham ardoq-mehrga to'la yumor bilan yo'g'rilgan. Xullas, "O'tkan kunlar" romani to'qima qahramonlarning hayotiylik kasb etishi va tarixiy voqealarga uyg'unligi jihatidan ham, mujassam butunligi va tilidagi nafosati jihatidan ham o'zbek adabiyoti xazinasidagi durdonalar qatoridan o'rin olgandir. "O'tkan kunlar" o'zbek adabiyotida ilk roman bo'lishining o'ziyoq ilgari bosilgan katta qadam edi. Unda realizmning asosiy tamoyillari yuqori badiiy saviyada amalga oshirildi. Roman, umuman, o'zbek adabiyotida yetuk realizmga asos soluvchilik rolini o'ynadi.

Abdulla Qodiriy ikkinchi yirik asari "Mehrobdan chayon"ni 1928- yil fevralda yozib tugatdi. Roman 1929- yil Samarqandda bosilib chiqdi. Garchi bu roman mavzusi ham 19-asr hodisalari - "xon zamonlari" davridagi o'zboshimchaliklarni ko'rsatishga qaratilgan bo'lsada, unda roman yozilgan davr ruhi kuchli. Asarni "Mehrobdan chayon" deb atash, ziyoli ulamolarni qahramon qilib tanlashdan murod- muqaddas dargoh - sajdagohdan chiqqan, o'sha dargohga nomunosib munofiq, qallob, tuban kimsalarga, hasadgo'y, e?tiqodsiz kishilarga ishoradir. Romanda Anvar bilan Ra?noning sevgi sarguzashti, qalb nazokati shoirona tarannum etilgan. Maktabdor Solih mahdumning yumoristik obrazi adabiyotshunoslikda yozuvchining jiddiy yutug'i, kashfiyoti sifatida talqin qilingan. Garchi "Mehrobdan chayon"da davr zug'umi muayyan darajada sezilsa ham, adibda goho tarfkashlik mayllari ko'rinsada, amalda realizm mavqeida turgan, tarixiy haqiqatni mumkin qadar haqqoniy ifodalashga intilgan. Yozuvchining "Mehrobdan chayon"dagi realist mahorati Solih mahdum obrazida juda yorqin namoyon bo'lgan. Romanda muallif yengil hazil-mutoyiba, kulgi-yumor, piching,

kinoya-kesatiq, hajv orqali mahdum tabiatiga xos "maqtab bo'lmaydigan" xususiyatlarni batafsil ko'rsatadi. Bunday xususiyatlarning ichki va tashqi ijtimoiy ildizlarini ham ochadi. Ayni paytda mahdumning "hamma nuqsonlarini yuvib ketarlik" fazilatini ham ta'kidlaydi: "nima bo'lganda ham mahdum o'z zamonasining eng oldingi domlalaridan, Qo'qon aksariyatining savodxon bo'lishlariga sababchi ustozlardan". Romandagi Anvar bilan Ra'no obrazlari, bir qarashda, romantik qahramonlarday taassurot beradi. Barkamollik - aql-zakovat, do'stga, sevgiga sadoqat, erk, adolat yo'lidagi shijoat bobida ular afsona, doston qahramonlarini eslatadilar. Ishqiy mulohazalar bobida bu ikki yosh juda erkin, oralaridagi gap-so'zlar bir qadar kitobiy, shoirona... Masalaga sinchiklab qaralsa, Anvar va Ra'nodagi favqulodda, kitobiy tuyulgan xislatlar, ularning "g'ayritabiiy" xatti-harakatlari mantiqan va ruhiy jihatdan asoslangan. Ular maktab ko'rgan, yaxshi tarbiya, chuqur bilim olgan, sharqning yuksak madaniyati, gumanistik g'oyalarini o'zlari uchun chin e'tiqod, bosh maqsad qilib olgan odamlardir. Adib asar personajlari qismati bilan bog'liq holda muhim tarixiy hodisalar, shaxslar, sarguzashtlar haqida ham ma'lumot beradi. Solih mahdumning kechmishi, ota-bobolari qismati bahonasida keltirilgan Amir Umarxonning kanizi to'g'risidagi hikoya, haq ishlari uchun jabr korgan Sayidxon, mulla Siddiq va Mo'minjonlarning achchiq qismati, Xudoyorxon tarixi to'g'risidagi ma'lumotlar, Og'acha oyim sarguzashtlari, xon harami, xotinlari, o'rdadagi qullar haqidagi aniq ma'lumotlar asarda salmoqli o'rin tutadi. Ular bilan tanishganda hujjatli-tarixiy, publitsistik asar o'qiyotganday bo'lasiz. Yozuvchi ba'zan qahramonlari tabiatini, xususan, haramdagi qizlar fojiasini hazil-mutoyiba, o'yin-kulgi orqali ochib beradi. Ammo bu kulgili bo'lib tuyulgan hodisalar zamirida jiddiy insoniy drama va shafqatsiz haqiqat yotadi. Xullas, "Mehrobdan chayon" hayot haqiqatini "orttirmay va kamitmay" o'z holicha jamiki qirralari, tovlanishlari bilan gavdalantirgan, xarakterlar olamini, ruhiyatini o'ziga xos ohanglar, bo'yoqlar vositasida kashf etib bergan o'xshashi yo'q badiiy obidadir.

Abdulla Qodiriyning tarixiy romanlari 20-yillardagi yangi o'zbek adabiyoti oldida turgan murakkab g'oyaviy-badiiy muammolarning juda ko'pini yechib berib, adabiy taraqqiyotning tezlanishiga xizmat etdi. Keyinroq o'zbek adabiyotining atoqli vakillari qatoriga ko'tarilgan Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor Abdulla Qodiriy ijodining katta ta'siri ostida yetuk yozuvchi bo'lib yetishdilar. Abdulla Qodiriy ijodining milliy adabiyotlarga ta'sirini tojik, turkman, qozoq va qirg'iz adabiyotining S. Ayniy, M. Avezov, X. Deryayev, Ch.Aytmatov singari yirik vakillari ham qayta-qayta qayd etishgan. Nemis adabiyotshunoslari N.Tun, I. Baddauf, amerikalik tadqiqotchilar E. Olvort, Xristofor Murfi, asli eronlik amerika olimi Eden Nabi Abdulla Qodiriy ijodi bo'yicha jiddiy ishlar qilganlar. Abdulla Qodiriy ijodidagi chuqur mazmunni jozibador va ravshan shaklda ifoda eta olish, hayotdan yirik va sal-moqli voqealarni tasvir uchun tanlay olish, hayotdagi dramatik vaziyatlarga e'tibor, shaklning ixchamligi va katta prozada ortiqchaliklardan xoli ifodaning ustunligi, so'zning ma'noga mosligi va yorqinligi, hammadan ham muhimi - kishilar xarakteridagi muhim xususiyatlarni ko'ra olish va tasvir eta bilish yosh adabiy avlod uchun doimo ybrat namunasi bo'lib kelmoqda. Oybek aytganidek, "O'tkan kunlar" romanida yozuvchi til ustida katta mahorat ko'rsatadi. Romanning tili haqiqatan boy, bo'yoqli, sodda, ifoda kuchi zo'r, ommaga anglashilarlik bir tildir. O'zbek adabiy tilining shakllanishida bu asarning roli, shubhasiz, katta. Abdulla Qodiriy yosh adabiy avlodni doimo jahon realistik adabiyotidan o'rganishga chaqirar, o'zi ham jahon klassiklarini mutolaa etish va ularning asarlarini o'zbekchaga tarjima qilish jarayonida realizm ustalaridan o'qib-o'rganib borar edi. Adib o'z kasbi haqida to'xtalib shunday degan edi: "Yozuvchilikda bir qonun bor: hammadan ilgari ma'no, undan so'ng shu ma'noni ifoda qilish uchun so'z qurish, so'zgina emas, san'atkorona, ya'ni, shundog' so'zki, aytmoqchi bo'lgan fikringizning ifodasi uchungina maxsus yaratilgan bo'lib, yasama bo'lmasin. Mana shu shartni bajarib, bu jihatdan ta'min etilgach, boshqa masalalarga o'tishga haq olgan bo'lasan...".

Abdulla Qodiriy 30-yillardagi murakkab sharoitda ham ijodni davom ettirdi. 1934- yil qishloq hayotidan "Obid ketmon" qissasini yozdi. Asardagi Obid obrazi o'zbek adabiyotidagi noyob hodisa. Uni o'zbek xalqining mehnat, dehqonchilik madaniyati bobidagi yetukligi timsoli, deyish mumkin. Yozuvchi bu obraz tasvirida o'sha davrda odat tusiga kirgan tor "sinfilylik" doirasidan ancha chetga chiqib, umuminsoniy qadriyatlarni ardoklash yo'lidan boradi; xolis turib qahramonlarni jamoalashtirish harakatining bir qancha tomonlarini haqqoniy ko'rsatdi; ichki muammo - ziddiyatlarni ochib berdi, kolxozlashtirish tuzumi oxir-qibatda odamlardagi tashabbusni, shaxsiy egalik, manfaatdorlik tuyg'usini so'ndirishligini aytdi. Qodiriyning mazkur qissasini o'zbek adabiyotidagi birinchi "ishlab chiqarish" qissasi, Obidni esa birinchi ishbilarmon odam obrazi deyish mumkin. Abdulla Qodiriy bu o'rinda iqtisod, xo'jalik masalalarining bilimdoni, tadqiqotchisi sifatida ham ko'rinadi. Asar bosh qahramonining xarakteri, ruhiy olami asosan mehnatda, xo'jalik ishlarida ochiladi. Abdulla Qodiriy zukko tilshunos, zabardast tarjimon sifatida ham katta ishlar qildi. U tatar fizik olimi Abdulla Shunosiyning "Fizika" (1928), Gogolning "Uylanish" (1935), A.P. Chexovning "Olchazor" (1936) asarlarini o'zbekchaga tarjima qildi. Qozonda bosilgan "To'la ruscha-o'zbekcha lug'at"ni (1934) tuzishda ishtirok etgan.

Abdulla Qodiriy asarlari, ayniqsa romanlari, jahon miqyosida tez tarqaldi. "O'tgan kunlar" ozarbayjon

tilida 1928- yilda, "Mehrobdan chayon" tojik tilida 1935- yilda, "Obid ketmon" rus tilida 1935- yilda nashr etildi. Shundan buyon bu asarlar rus, qozoq, uyg'ur, tatar, arab, italyan, ingliz, nemis va boshqa tillarda qayta-qayta nashr etilib kelinayotir. Shuni ta'kidlash kerakki, "O'tkan kunlar" shu yil 2020-yil AQSHda ham ingliz tiliga tarjima qilindi.

Abdulla Qodiriy ning 44 yillik umri, 20 yillik ijtimoiy va ijodiy faoliyat davri keskin kurashlar, ta'qibu tahdidlar ichida o'tdi. Rostgo'y adib shoro davri haqidagi badiiy asarlarida, publitsistikasida sho'ro voqeligiga xos ziddiyatlarni, siyosatdagi xato va kamchiliklarni xolis turib ko'rsatishga jazm etdi. Ammo uning bu urinishlari birin-ketin zarbaga uchray boshladi. 1926-yil "Mushtum"da bosilgan "Yig'indi gaplar" hajviyasidagi tanqidiy mulohazalari uchun "aksilinqilobiy harakat qilganlik"da ayblanib qamoqqa olinadi, turli bo'htonlar bilan sudlanadi. Sudda u mardona turib o'z sha'nini himoya qiladi. "Obid ketmon" qissasi ham sho'ro mafkurachilariga ma'qul kelmaydi, keskin tanqidga uchraydi; "ideologik buzuqliklar va xatolar"ga to'la, "siyosiy tutruqsiz" asar sifatida baholanadi. Yozuvchining tarixiy romanlari esa asosiy pafosi - millat taqdiri, birligi, el-yurt qayg'usi, mustaqilligi, shaxs erki, ijtimoiy adolat uchun kurash g'oyalari bilan yo'g'rilganligi tufayli ham hukmron mafkuraga zid asarlar bo'lib chiqdi. Millat ruhini yorqin aks ettirgan, xalqning, o'zga millat kitobxonlarining sevimli asarlariga aylangan bu romanlar sho'ro davri siyosati uchun zararli kitoblar sifatida bot-bot qoralandi. 30-yillar o'rtalariga kelib, bu mash'um kampaniya avjiga chiqdi. Nihoyat, Abdulla Qodiriy 1937-yil 31-dekabr kuni hibsga olindi. 9 oylik qamoqdagi so'roq-tergov, qiynoq, xo'rlikdan so'ng Cho'lpon, Fitrat kabi maslakdoshlari bilan birga qatl etildi. Qodiriy hibsga olingach, asarlari "zararli" sanalib o'tda yoqildi, kutubxonalardan yo'qotildi, ularni o'qish taqiqlandi. Abdulla Qodiriy Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti (1991), "Mustaqillik" ordeni bilan taqdirlandi (1994). Abdulla Qodiriy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti ta'asis etilgan. Toshkent madaniyat institutiga, Toshkentdagi madaniyat va istirohat bog'iga, katta ko'chalardan biriga, respublikamizdagi ko'plab madaniyat muassasalariga uning nomi berilgan. "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari asosida kinofilmlar (1969, 1996, 1973) va ko'p seriyali telefilmlar yaratilgan. Yurtboshimiz ham Abdulla Qodiriy romanlarini qayta-qayta o'qish kerakligini bugungi avlodga uqtirmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar, Mehrobdan chayon. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 1992. 318-bet.
2. Habibulla Qodiriy .Otam haqida
3. Abdulla Qodiriy. To'la asarlar to'plami. Olti jildlik .She'rlar, hikoya va ocherklar, hajviyalar. T.: Fan. 1995.
4. www.ziyo.uz elektron axborot portali
5. Umumiy o'rta ta'lim maktabi darsliklari

ALISHER NAVOIY DINIY ILMLAR SOHIBI

Olimjon Xolmatov
Termiz davlat universiteti talabasi
Telefon: +998978749666
olimaxolmat7477@gmail.com

*Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning diniy ilmlarni o'rganishi, uztozlari, bu ilmlarga bag'ishlangan asarlari, "Hayrat ul-abror" imon maqolati tahlili haqida fikr yuritilgan.
Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Qur'oni karim, Hadisi sharif, fiqh, Hayrat ul-abror.*

Alisher Navoiy o'z zamonasining ta'bi nozik shoiri, yetuk va mohir davlat arbobi bo'lishi bilan birga yuksak diniy-tasavvufiy ilmlar sohibi ham edi. U islom ta'limoti hamda qonun-qoidalarini yoshligidan juda puxta o'rganadi. Muarrixlarning yozishicha, Navoiy boshlang'ich diniy ta'limni to'rt yoshga to'lganida ola boshlaydi, to'qqiz yoshida esa Qur'oni karimni to'la yod oladi. So'ng Abulqosim Bobur zamonida Mashhad madrasalarida o'qib, islom dini va falsafasi, mantiq, riyoziyot va boshqa ilmlardan tahsil oladi. Zamona zayli bilan shoir Xurosonni tark etadi va ilm tahsilini ko'zlab, Samarqand tomon yo'l oladi. U yerda ikki yil davomida mashhur olim Xo'ja Fazlulloh Abullays huzurida fiqh (musulmon huquqshunosligi) ilmidan saboq oladi. Bu xususida Navoiy o'zining "Majolis un-nafois" tazkirasida batafsil to'xtalgan. Samarqanddagi ilmiy muhit, yirik ulamolar davrasi Navoiyni Qur'on va hadis bo'yicha yetuk olim sifatida shakllantirdi. Professor Ismatulla Abdullayev shunday deydi: "Alisher Navoiy 28 yoshida Qur'on, hadis va boshqa diniy bilimlarni puxta o'rganib, arab, fors tillari va adabiyotini, Islom davlatlari tarixini mukammal egallagan". Bundan ko'rinib turibdiki, shoir 30 yoshga yetmay diniy ilmlarni eng nozik jihatlarigacha juda yaxshi bilgan.

Navoiy o'zi egallagan Qur'on Karim oyatlari va hadisi shariflarni har bir yozgan asarining qat-qatiga shu darajada singdirib yuboradiki, ular bilan bir butunlik yaxlitlikni tashkil etadi. Shoir ijodida Qur'on va hadis ilmlari qay darajada ifodalangani haqida kengroq tasavvur hosil qilish uchun uning "Nazm ul-javohir", "Majolis un-nafois", "Hayrat ul-abror", "Sittayi zaruriya", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Siroj ul-muslimin", "Xamsat ul-mutaxayyirin" kabi asarlarini ko'rib chiqishimiz kifoya.

Endi birgina "Hayrat ul-abror" dostonidagi imon sharhi maqolatiga e'tiborimizni qaratamiz. Navoiy mavzuning o'zidayoq Qur'oni Karimga murojaat qiladi: "Imon sharhidakim, "Al-imonu an tu'minu billahi va maloikatihi va kutubih va rusulih va bil-yavmil-oxiri va bil-qadari xayrihi va sharrihi" demakdin maqsud bu kalimot emas..."((Mazkur bob) imon sharxi(dan iborat) bo'lib, "Allohga, farishtalariga, kitoblariga va payg'ambarlariga imon keltirgan har bir kishi (dedi): (Har kimning) qilgan yaxshi amali o'zi uchundir va yomon amali ham o'zining bo'ynigadir" deyilishidan maqsad (imon shundagina iborat) degan gap emas□). Bu yerda Baqara surasining so'ngi 285-286-oyatlaridan parcha keltirilmoqda. Ya'ni:

۲۸۵. الرِّسُولُ يَمَّا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ الْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

285. Payg'ambar (Muhammad) o'ziga Parvardigoridan nozil qilingan narsaga (oyatlarga) imon keltirdi va mo'minlar ham. (Ularning) har biri Allohga, farishtalariga, kitoblariga va payg'ambarlariga birortasini ajratmasdan (hammasiga) imon keltirdi. "Eshitdik va itoat etdik. Ey, Rabbimiz, mag'firatingni (so'raymiz). Sengagina qaytish (bor)", - dedilar.

۲۸۶. يَكْفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا كَمَلَاتٌ وَعَلَيْهَا مَا كُنْتُمْ رَبَّنَا لَا تَوَاضَعُنَا لِإِن نَسِينَا أَوْ أخطأْنَا رَبَّنَا لَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الْبَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

286. Alloh hech bir jonga toqatidan tashqari narsani taklif etmaydi. Uning kasb etgani (yaxshiligi) - o'ziga, va orttirgani (yomon amali) ham o'zigadir. (Yana dedilarki:) "Ey, Rabbimiz, agar unutsak yoki xato qilsak, bizni koyima! Ey, Rabbimiz, bizdan ilgari o'tganlarning zimmasiga ortgan mashaqqatni bizning zimmamizga ortma! Ey, Rabbimiz, toqatimiz yetmaydigan narsani bizga yuklab tashlama! Bizlarni afv et va kechir hamda bizlarga rahm qil! Sen bizning xojamizsan. Bas, bizlarga kofirlar qavmi ustidan g'oliblik ato et!"

Xo'sh, Navoiy bu yerda nima uchun aynan mana shu oyatlarni keltirib o'tgan ekan? Bu boradagi savolimizga hadislardagina javob topishimiz mumkin:

Imom Ahmad rivoyat qilgan hadisda Payg'ambar (s.a.v): "Surayi Baqaraning ikki oyatini o'qi, ular menga arshning ostidagi xazinadan berilgan", deganlar. Boshqa bir hadisda: "Kim Baqara surasi oxiridagi ikki oyatni bir kechada o'qisa, kifoya qiladi", deganlar. Demak, Alisher Navoiy bu oyatlarning qanchalik fazli yuqori ekanligini his qilgan holda, barchamizga eslatma sifatida iqtibos keltirib o'tmoqda.

Shoir iymonni batafsil sharhlab o'tar ekan, fikrlarining isboti sifatida hadislardan foydalanadi:

Bas ani inson atag'il beriyo,
Kim ishidur sabr ila shukru hayo.
Bo?yla buyurdi nabiyyi Hoshimi,
Kim bu uch imonning erur lozimi.

ا عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ؓ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: اُ بِيضُ وَسَبْعُونَ اَوْ بِيضُ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً ، فَافْضَلُهَا قَوْلُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَادِّئِهَا اِمَامَةً الْاَدْوٰى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءِ شُعْبَةً مِّنَ الْاِٰعْيَانِ .

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sollallohu alayhi vasallam: "Iymon yetmish nechta yoki oltmish nechta shu'badan iboratdir. Uning eng afzali "Laa laha illalloh" demoq va eng kichigi, yo'ldagi ozor beradigan narsani olib tashlash. Hayo, iymonning shu'basidir", dedilar. Imom Ibn Hibbon Bustiy "Vasf ul-Iymon va shu'abihi" kitobida Qur'on va sunnat asosida bu shu'balarni sanab o'tadi va o'n sakkiz va yigirmanchi shu'balarga shukr va sabrni kiritadi. Demak, bu hadisdan ko'rishimiz mumkinki, Navoiy sanab o'tgan sabr, shukur, hayo ham iymondan ekan. Agar biz tahlilni davom ettirib, har bir maqolatni ko'rib chiqadigan bo'lsak, ularda juda ko'plab bunday namunalarni uchratishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish kerakki, Navoiy asarlarini teran anglamoq, unda yashiringan ma'nolar xazinasini tushunib yetmoq uchun biz, albatta, Qur'on va hadis ilmidan xabardor bo'lishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol.-Toshkent, 2013.
2. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va hayot.-Toshkent, 2011.
3. Alisher Navoiy., Hayrat ul-abror. Toshkent, "G'afur G'ulom nashriyoti", 2006.

O'ZBEK ROMANLARIDA TARIXIY INVERSIYANI BERISH USULLARI VA VOSITALARI

N.Xudoyberdiyeva
Buxoro Davlat Universiteti
2-bosqich magistranti
Telefon: +998973065004
xudoyberdiyevanodira1994@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek romanlarida tarixiy inversiyani berish usullari va vositalari, ularning asarda tutgan o'rni haqida mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: xronotop, tarixiy inversiya, tarixiy inversiya usullari, zamon va makon hodisasi.

Badiiy adabiyotda zamon va makon tushunchalari - xronotop deb yuritiladi. Xronotop zamon va makonning xarakteristikalarini ajralmas darajada uzviy qorishganligini ifodalaydi. Har qanday zamon obrazi uchun qandaydir minimum darajadagi zamon to'kisligi zarur. Romanda zamon va xronotop shakllarini o'rgangan rus olimi M.Baxtinning fikricha: "□ qayerda zamon harakati yo'q ekan, u joyda zamon holati bo'lmaydiki, shunda zamon so'zi ham o'z mazmun-mohiyatini yo'qotadi. O'tmish va kelajakka bog'lanmagan zamon butun hisoblanmaydi, mayda-chuyda narsalarga parchalanib ketadi va ularning quramasiga aylanib qoladi," - deydi. Shu fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, har qanday zamon o'tmish va kelajakka bog'lanib keladi, ba'zan zamonlararo o'rin almashinuv hodisasi yuz beradi va bu hodisa tarixiy inversiya deb nomlanadi. Tarixiy inversiya o'tmish va hozir orqali kelajakni yoki kelajak orqali o'tmish va bugunni ifodalovchi yoki unga ishora etuvchi hodisa hisoblanadi. Badiiy adabiyotda tarixiy inversiyani berishda shartli ravishda bir qancha usullaridan foydalaniladi va ular quyidagilarni tashkil etadi:

- Xotirlash; tush; bashorat; xayolot; mif; afsona; rivoyat; naql orqali tarixiy inversiyani berish kabilar.

Inson tafakkurini ifodalashning bu usullari orqali zamonlararo almashinuv hodisasini, ularning o'rtasidagi ziddiyatlar va o'xshashliklarni kuzatish mumkin. Ular o'zaro chambarchas holda bir-biriga bog'lanadi. Ular orqali inversiya hodisasini berish bir muncha qulay, ishonarli va, asosiysi, ta'sirli chiqishidir. Tarixiy inversiya nafaqat zamonlarning o'rnini almashlab keladi balki, asar pafosini kuchaytirib, ishonchlilik darjasini bir necha pag'onalarga oshirishga yo'l beradi. Yozuvchi tarixiy inversiya orqali o'tmishga yoki kelajakka ishora etadi, o'quvchini o'ylantiradigan savollarga ko'mib qo'yadi. O'quvchida asarga nisbatan qiziqishning bir necha barobarga oshishini ta'minlaydi.

Xotirlash orqali berilgan tarixiy inversiya o'tmishni o'ylab, lekin kelajakka ishora etadigan vosita hisoblanadi. Misol uchun, yozuvchi T.Malikning "Shaytanat" asarida Asadbek obrazi asarning bir necha o'rinlarida o'zining yoshligini bir necha bor xotirlaydi. Shu xotiralar orqali kelajakda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqea hodisaga ishora etiladi. Yosh Asadbekning yangi yil kechasida ko'z o'ngida otasining KGB xodimlari tomonidan olib ketishlari, uylarini tintib, nimanidir topishga intilishlari, bu ham kamday yosh Asadbekka otasining xalq dushmani ekanligini uqtirilishi, otasining tahqirlanishi, yosh bolaning psixikasiga kuchli ta'sir etib, shu rus KGB xodimiga nisbatan nafratning oshib ketishiga, yosh bola bo'lishiga qaramay ularni o'ldirish qasdining paydo bo'lishiga olib keladi. Yoshlikdagi ko'rgan zulmlar uning xotirasidan o'chmas, hatto tushlarigacha uni ta'qib etardi. Bu esa Asadbekni borgan sari kuchli, qat'iyatli va shafqatsiz bo'lishga undardi. Shu xotiralar uning kelajagini hal qilardi. U kuchli bo'lishni, unga zulm qilganlardan qasdini olishni, kuchlilargina omon qolishini, yaxshi yashashi mumkin ekanligini yaxshi bilardi. Bunday tushuncha esa yoshlikdagi zulmning oqibatida paydo bo'lgandi. Asarning ayni shu o'rinlarida xotira orqali o'tmish va kelajakning inversiyalashuvini kuzatamiz. Asar davomida voqealar o'tmishga qaytish, uning kelajakka ta'sirini ifodalash orqali bayon etilgan va bu asarning o'ziga xos xususiyatini belgilagan. Asarda tarixiy inversiyani xotira orqali berish usuli kelajakda ro'y bergan har bir hodisaning asl ildizi o'tmish ekanligiga ishora etadi.

Tarixiy inversiya xotira orqali o'tmishga qaytsa, tush yoki bashorat orqali kelajakni ifodalaydi. O.Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanida Abdulatifning ko'rgan tushi bunga yaqqol misol bo'la oladi: "Shahzoda tush ko'rdi. Go'yo u Ko'ksaroyda, haramxonaga yondosh o'rdaday keng, muhtasham xonada katta bazmi jamshid qurayotgan emish. Bazmga barcha amirlar va nufuzli beklar, devon va saroy mahramlari, shahzodaning eng yaqin muqarrablari yig'ilgan emish. Bakovullar oltin barkashlarda taom ustiga taom tortishar, may daryo bo'lib oqar emish. Poygakda o'tirgan mashhur sozandalar jon oluvchi dilrabo kuylar chalarmish... To'satdan eshikda amir Sulton Jondor tarxon kirib, sajdaga bosh egarmish. Shahzoda amir Jondorni ko'rib, o'rnidan turib ketarmish-u:

- Ushlanglar bu fitnachini! - deb baqirarmish.- Bu kazzob dorussaltanada yashirinib, bizga choh qazib yurgandur!

To'rd a o'tirgan bir necha amirlar o'rinlaridan sakrab turib, qilichlarini yalang'ochlar emish. Lekin amir Jondor bunga parvo qilmay, shahzodaga yuzlanib yana ta'zim qilarmish.

- Pushti panohim! Faqir fitna-fasoddan yiroq sadoqati zohir qulingizdur men! - dermish.

- Sodiq qulim bo'lsang qaylarda yuribsen, battol? --- deb baqirar emish shahzoda.

- Sadoqati zohir qulingiz sizday valine'mat pushti panohimgakiyikovlab, tog'lardayurgan edim. Bukun bir kiyikning boshini keltirdim! Uni yesangiz barcha g'urbat, barcha xastalikdan forig' bo'lib, qushday yengil tortasiz, davlatpanoh! --- Amir Jondor shunday deb, eshikdan kimnidir imlab chaqirarmish.

Xonaga dasturxon yopilgan katta oltin barkash ko'tarib, notanish bir navkar kirib kelarmish. Amir Jondor uning qo'lidan barkashni olib, shahzodaga uzatarmish:

- Barcha dardingizga davo bo'ladur, tatib ko'ring, davlatpanoh!

Shahzoda barkashni olib, dasturxonni ocharmish. Oltin barkashda... qonga bo'yalgan uning o'z boshi tirjayib yotarmish!.. Barkash qo'lidan tushib, qonga

bo'yalgan boshi yerga yumalab ketarmish□" Abdulatif tushida o'zining kelajak-taqdirini ko'radi. Tushidan cho'chib uyg'ongan Abdulatif o'ziga taskin berish, xayolini boshqa narsalar bilan band qilish maqsadida Nizomiy Ganjaviyning kitobini qo'lga oladi: "Yorab! Hozir kitobni ochganda daf'atan ko'zi tushgan ilk misralar... tushida ko'rgan qonli kalladan ham dahshatli edi... Shahzoda yuragini changallaganicha ko'zini yumdi, lekin zarhal harflar bilan bitilgan sirli misralar xuddi boyagi qonli kalladay ko'z oldidan ketmay, olovday lovillab turardi. Shahzoda diliga dahshat solgan bu ikki baytni oxirigacha o'qidimi, yo'qmi, o'zi ham bilmas edi. Lekin undagi "Padarkush, toj-u taxt, olti oy..." degan so'zlar xuddi qizdirilgan temir bilan o'yib yozilganday miyasini jaz-jaz kuydirib, nigohi oldida yal-yal yonib turardi. "Padarkush... toj-u taxt... olti oydan oshmaydur..." Abdulatifning ruhiy holatini ko'rsatishda, uning kelajagini tasvirlashda yozuvchi tarixiy inversiyaning ikkila usulidan ham samarali foydalanadi. Dastlab kelajakni tush motivi orqali namoyon etsa, so'ngra o'sha joyning o'zida bashorat motividan ham ustalik bilan foydalanadi. Kitobdan o'qigan so'zlar uning kelajagini bashorat qilib turadi. Bu kabi hodisalarni asar davomida ko'plab uchratish mumkin. Ba'zi o'rinlarda tarixiy inversiya kelajakni ifodalasa, ba'zilarida esa o'tmishga qaytadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek romanlarida tarixiy inversiyani qo'llashning usullarini yuqorida ko'rsatilgan misollardan kelib chiqib shartli ravishda ikkiga bo'lish mumkin:

- a) kelajakka ishora etuvchi vositalar; tush, bashorat, xayolot;
- b) o'tmishga ishora etuvchi vositalar - xotira, mif, afsona, rivoyat, naql.

Asarda bu kabi hodisalardan foydalanish asarning badiiy qimmatini yanada oshiradi, o'quvchining o'tmish yoki kelajak tasavvurlarini oydinlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mixail Baxtin. Romanda zamon va xronotop masalasi. "Akademnashr", T. -2015;
2. Tohir Malik. Shaytanat. "Sharq", T.- 1996.
3. Odil Yoqubov. Ulug'bek xazinasi. "Sharq", T.- 2005.

NAVOIY OBRAZI QIYOSIDA: TARIXIY HAQIQAT VA BADIY TO'QIMA

Yusupova Madina Egamberdi qizi
Farg'ona davlat universiteti doktoranti
+998 (91) 129 39 22
madinamagistr@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada badiiy adabiyotdagi Navoiy obrazining qiyosiy o'rganilishida tarixiy haqiqat va badiiy to'qima tushunchalarining ahamiyati va zaruriyati xususida so'z yuritiladi. Tahlil Omon Muxtorning "Navoiy va rassom Abulxayr" roman-dilogiyasi hamda Lidiya Batning "Hayot bo'stoni" qissasi misolida.

Kalit so'zlar: obraz, badiiy obraz, tarixiy haqiqat, Navoiy obrazi, badiiy to'qima, Omon Muxtor.

Badiiy asarlardagi Navoiy obrazi qiyosida tarixiy haqiqat va badiiy to'qima xususida so'z yuritganda, dastlab badiiy to'qima tushunchasiga to'xtalib o'tish lozim. Shu jihatdan adabiyotshunos H. Umurov badiiy to'qima avvalida "obraz" tushunchasi xususida so'z yuritadi: "Adabiyotshunoslik ilmida "obraz" deganda inson ongida in'ikos etilgan voqea-hodisalargina emas, balki shu bilan birga so'z vositasida san'atkor tomonidan anglangan, qayta ishlangan (bichib to'qilgan) va tasvirlangan hayot tushuniladi".

Obraz yaratilish jarayonida badiiy to'qima (uydirma, yolg'on) faol ishtirok etadi. Zotan, butun adabiyot badiiy to'qimalardan iborat, chunki turmush hodisalari zamon va makon ichida sochilib yotadi. Badiiy to'qimadagi hayot oddiy turmushdan ko'ra realroq va to'liqroqdir. Shu sabab, voqelikning aslidan badiiy asardagi hayot tig'izroq, keskinroq, go'zalroq, yorqinroq, mag'izliroq, ma'nodorroqdir.

Omon Muxtorning "Navoiy va rassom Abulxayr" roman-dilogiyasida ham Abulxayr- Shaxriya, Odil va Barno, Suhrob va Nazmi, Hayit va Tozagul, Xolid va Karomat kabi bugunning kishilari, Husayn Boyqaro, Sharafiddin Ali Yazdiy, Abusaid, Xadicha, Badiuzzamon kabi tarixiy shaxs obrazlari tizimiga parallel yaratiladi. Har ikki liniyadagi obrazlarni birlashtiruvchi timsol Navoiydir.

Badiiy to'qima hayotiy fakt bilan qo'shilgan, uyg'unlashgan paytdagina chinakam umumlashma - badiiy obraz vujudga keladi. Badiiy to'qima yozuvchining hayotga faol munosabati natijasida yuzaga keladi. Yozuvchi badiiy to'qima yordamida konkret odamlarda mavjud bo'lgan ijobiy va salbiy xislatlar va imkoniyatlarning hali ro'yobga chiqmaganlarini ham xayolan ro'yobga chiqarib tasvirlaydi, hayotiy faktni o'z ijodiy maqsadiga muvofiq ravishda rivojlantirib, o'zgartirib ko'rsatadi.

Muhim va aniq tarixiy shaxslarga bag'ishlangan adabiy asarlarda badiiy to'qima bir qadar kamroq ishlatiladi. Masalan, Alisher Navoiy haqidagi asarlarda, ko'pincha, Alisher Navoiy bilan Husayn Boyqaro o'rtasidagi nozik munosabat qalamga olinadi. Bu tarixiy faktni o'zgartirib ko'rsatish mumkin emas. Ammo shu hayot faktining "Navoiy" romanida, "Hayot bo'stoni" qissasida, "Navoiy va rassom Abulxayr" roman-dilogiyasida qanday tasvirlangani qiyosan tahlil qilinsa, ularni yaratgan ijodkorlarning har biri tarixiy haqiqatga sodiq qolgani holda masalaga o'ziga xos tarzda yondashganini ko'ramiz. Bunday o'ziga xoslik badiiy to'qimadan asarlarning janr taqazosiga ko'ra foydalanish demakdir. Tarixiy asar tarixiy shaxs, tarixiy voqealarni qayta jonlantirib, kitobxonni o'z davridan olislariga olib ketadi. Biroq tarixiy asarlarda o'tmishda yuz bergan voqea-hodisalar hikoya qilinsa-da, u hamisha zamon xizmatida bo'ladi. Bu jihatdan Oybekning "Navoiy" romani hamda Lidiya Batning "Hayot bo'stoni" qissasi xarakterlidir.

Badiiy to'qima yozuvchining hayotdan olgan haqqoniy taassurotlariga asoslanadi, uning samimiy his-tuyg'ulari va teran fikrlari bilan yo'g'riladi, san'atkorning o'ziga xos iste'dodi va mahorati tufayli kitobxonning ma'naviy dunyosini boyitadi.

"Hayot bo'stoni" povestida oddiy qul Hoshim bobo, uning nabirasi Zamira, oddiy xalq orasidan yetishib chiqib, navkarlikdan sardorlikkacha, qolaversa, Navoiyning eng yaqin kishilaridan biri bo'lib yetishgan Musabek obrazlarini muallif badiiy to'qima sifatida asarga olib kiradi.

Ko'pgina tarixiy siymolarning asrlardan-asrlarga nomlari ulug'lanib, avlodlarining yurak qo'rida yashab kelayotganiga sabab ma'naviy yoki hokimiyat tanazzuli paytida xalqni ma'rifatga, ezgulikka, ozodlikka chorlab ko'rsatgan qahramonliklari, o'lmas ma'naviy meroslaridir. Tarixdan ma'lumki, aksariyat tarixiy shaxslarning shakllanishi og'ir ijtimoiy-tarixiy sharoitda yuzaga kelgan.

Adabiyotshunos olim Halim Karimov tarixiy shaxs haqida fikr yuritar ekan, quyidagi mulohazalarni bildirib o'tadi: "Badiiy asar qahramoni etib tanlangan tarixiy shaxs qanchalik buyuk bo'lmasin, qanchalik serqirra faoliyat ko'rsatmasin yoki qanchalik qomusiy bilim egasi bo'lmasin, yolg'iz o'zi ma'lum bir tarixiy davrni to'laligicha aks ettira olmaydi. Shuning uchun ham yozuvchi yo'nalishi va maqsadiga xizmat qiluvchi qator obrazlarni asarga olib kiradi".

Bu obrazlar bosh qahramon sifatida tanlangan tarixiy shaxs atrofida harakatlanib, asarning markaziy

qahramoni bo'lgan tarixiy shaxs xarakter qirralarini to'laqonli tasavvur qilishimizga, o'sha davr ijtimoiy-siyosiy hayotini, xalqning ma'naviy qiyofasini ochib berishga ko'maklashadi.

Yuqorida keltirilgan badiiy asarlardagi Navoiy tarixiy obrazi ham tarixiy haqiqat asosida yoritilgan bo'lsa-da, asarlardagi ifoda usuli yozuvchilarning asl ijodiy mahorati ayrichaligini ko'rsatib beradi. Shuning uchun ham bu ikki asardagi Navoiy obrazini tahlil qilish orqali ham badiiy to'qima, ham tarixiy shaxs tushunchasini yaqindan anglash imkoniyati paydo bo'ladi va ushbu maqola orqali buni qisman bo'lsa-da ifoda etdik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. T. Boboyev Adabiyotshunoslik asoslari, Toshkent - "O'zbekiston" - 2002. c
2. Karimov H. Tarixiy shaxs va badiiy obraz. - T: Yangi asr avlodi 2006. - 97-b
3. Muhammadjonova G. Badiiy asar tahlili. - T. "Adabiyot uchqunlari". 2018.

DIDAKTIK ASARLARDA VAZIR OBRAZI

Zaripova Dilfuza Baxtiyorovna,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O'zbek tili va adabiyoti universiteti
mustaqil izlanuvchisi
91/415 82 64
e-mail:dilfuza8110@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma" asaridagi vazir obrazi tahlil qilingan. Uchala asardagi vazir obrazi asarning didaktik qiymatini oshira olganligi obrazlar misolida ochib berilgan. Ijodkorlar orzu qilgan jamiyat odamlari qiyofasini mohirona tasvirlaganligi haqida fikr yuritilgan. Vazir obrazi uchala asar misolida qiyosan o'rganilgan.

Tayanch so'zlar: didaktika, didaktik adabiyot, vazir, obraz, aql, ilm.

Ma'lumki, san'at va adabiyotda hayot obrazlar vositasida aks ettiriladi. Hayot voqea-hodisalarini qayta tiklashda inson obrazi g'oyatda muhim rol o'ynaydi. B.G.Belinskiyning fikricha, "roman yoki qissada shaxslar, xarakterlar vatiplikbo'lmasa, hayot voqeligi qay darajadato'g'ri chizilgan bo'lmasin, undan hayotning real aksini topa olmaydi"[1,41]. SHunday ekan, g'oyaviy-badiiy etuk asarlardagi kishilar obrazi orqali biz ma'lum bir davr haqida keng va aniq ma'lumot olamiz.

Vazir obrazi-"Adabiy asarda tasvirlangan badiiy obraz umumlashma natijasigina bo'lib qolmasdan, ayni choqda, konkretlashtirish, individuallashtirish mahsuli hamdir".[1,43]

Yozuvchi badiiy obrazni individual xususiyatlari bilan ko'rsatish orqali konkretlashtiradi, obrazga jonlilik, hayotiylik, tabiiylik baxsh etadi, o'quvchi hissiyotiga ta'sir qiladi. Kaykovus va Yusuf Xos Hojib vazir obrazi orqali ana shunday qoidalarga rioya qilgan holda obrazni tasvirlaydi.

Kaykovusning "Qobusnoma" asarida Abuzurjmehr, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida Oyto'ldi obrazlari misol bo'la oladi.

Oyto'ldi-"Qutadg'u bilig" asarida Davlat ramzi sifatida vazir obrazi gavdalanadi. Oyto'ldi Kuntug'di bilan suhbatida davlatning bevafoqligi, uning hech kimga vafo qilmasligini uqtiradi. Ijodkor Oyto'ldi obrazi orqali davlat-yumalab ketadigan to'pga; ko'r kishiga; to'lin oyga; qiliqlari-kiyikka o'xshatiladi. Oyto'ldi vazir sifatida shohga davlat ramzi bo'lib unga bir necha pandlarni uqtiradi. Yusuf Xos Hojib bu obrazga ham didaktik ruh yuklay olganligini quyidagi misralarda ko'rishimiz mumkin. Asarda mol-davlat sifati va unga hirs qo'yishning oqibatlarini haqida Oyto'ldi obrazi orqali bayon qilinadi:

646 "Orun berdin ashnu men oldurmadym,
Orun yoq mene sen muny uq tedim.

(Mazmuni:Sen o'rin berding, avvaliga men o'tirmadim,chunki menga o'rin yo`q, sen buni tushunib ol, demoqchi bo'ldim)

649 Seve baqtym erse kezum yumdugum,
Sene kergitur-men neku erdugum.

(Mazmuni: Iltifot bilan boqqaningda ko'zimni yumganim sababi, senga o'zimning qandayligimni ko'rsatmoqchi edim)

651 Yana sezledin sen yeme sezledim,
Seve baqtym erse yuzum kezledim.

(Mazmuni:Sen yana so'zlading, men ham so'zladim, sen iltifot bilan boqqach, men yuzimni yashirdim)

652 Ozum kergitur oz qylynchyn sene,
Ayur qylqym irsel ыnanma mene.

(Mazmuni:Bu bilan men senga o'z qiliqlarimni ko'rsatdim,mening barcha qilmishlarim jafu, menga ishonma, dedim)

654 Kuvenme qyvy qutqa,qutlug' kishi
Osanma ezun qutqa, atlyg' kishi[2,155]

(Mazmuni: Ey baxtli kishi, baxt va davlatga quvonma, ey nomdor kishi, baxt, davlat bilan bo'lib o'zing g'afatda qolma)

Oyto'ldi adolat, sevinch, davlat, farovonlik yo'lini ko'rsatuvchi kishi sifatida o'zini ta'riflaydi. Bir necha vaqt saroyda xizmat qilib vazirlik mansabiga erishgan Oyto'ldi mamlakatda tartib, intizom, adolat o'rnatadi,

yurtda farovonlik, xushbaxtlik qanot yozadi. Uning beklar qanday bo'lishi kerakligi, bilim-ma'rifat, ezgulik, so'z, til, odob-axloq haqidagi fikrlari hukmdorni ham o'ziga maftun etadi.

"Qobusnoma"da Abuzurmehr-Sosoniy No'shiravonning afsonaviy vaziri bo'lib, asli oti Buzurgmehrdir. Bu nomga arabcha tus berilib, "Abuzurmehr" deyilgan. Bu obraz ham donishmand, aqlli, ilmi vazir sifatida tasvirlanadi. Kaykovus davlat rahbarlari siymosida ana shunday ilmi, donish odamlarni ko'rishni istagan. Bunday qarashlarni sharq adabiyotidagi didaktik asarlarda ham uchratish mumkin.

Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida (Oyto'ldi), Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul haqoyiq" asarida, Sayfi Saroyining "Guliston bit turkiy" asarlarida bunday qiyofalar yaratilgan. Keyinchalik 15 asrda Alisher Navoiy tasvirlagan shohlar(Shoh G'oziy, Iskandar) ham an'anaviylikni davom ettirgan.

"Qobusnoma"da Abuzurmehr obrazi oltinchi bobdagi to'rtinchi hikoyatda berilgan. "Xisraf Parvezning podsholi davrida Rumdan bir elchi keladi. Xisraf Parvezning Abuzurmehr degan hamma narsani biladigan, dono vaziri bor edi. Xisraf Parvez elchining oldida vazirini maqtab, uning donoligini aytadi, ammo vaziri "bilmasmen" deb javob beradi. Xisraf Parvez elchi oldida xijolat chekadi va yana so'radi:"unda hamma narsani kim bilur?"Abuzurmehr:"Hamma narsani hamma bilur, ammo hamma narsa hanuz onadin tug'ilmamishdur"[3.47]. Kaykovus bu hikoyatda donishmand vazir obrazini mohirona tasvirlab bera olgan.

Ikkala asarda ham vazir obraziga didaktik ruh yuklangan. Bundan tashqari, Kaykovus "Qobusnoma" asarida vazirning tashqi qiyofasini chizib adabiyotshunoslikda portret usulini ham qo'llaydi.(ta'kid bizniki Masalan, "Vazir xushsuratlikvauzun bo'ylik, keng qorinlik, qari odam bo'lsayaxshidur.-D.Zari pova) Qisqabo'ylik, badro'ylik, tahfif(engil) suratlik kishi bo'lsa, unda hech haybat va shukuhlik bo'lmag'usidur. Uzun soqollik odam vazirlikka munosibdur"[1,41] Kaykovus vazirning nutqida, harakatida, jussasida, yuzida, jilmayishida o'ziga xos original xususiyatlarni ko'rsata olgan. Xulosa shuki, vazir obrazi didaktik obraz talablariga javob bera oladi.

Didaktik obrazlar guruhining uchinchi guruhiga vazir obrazini Kaykovusning "Qobusnoma" asaridagi Abuzurmehr, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida Oyto'ldi obrazlari orqali tahlil qildik. Kaykovus vazirning nutqida, harakatida, jussasida, yuzida, jilmayishida o'ziga xos original xususiyatlarni ko'rsata olgan va u adabiyotshunoslikda portret usulidan foydalanganligini ilmiy asoslashga harakat qildik.

Xulosa qilib aytganda, "Qutadg'u bilig" asari turkiy xalqlar, "Qobusnoma" esa fors-tojik xalqlarining tarixi, tili, ularning diniy, ijtimoiy-madaniy hayoti, adabiy an'analari va dunyoqarashlarini bilish uchun ham bu asarlar bebaho yodgorliklar qatorida turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.[Boboev T. Adabiyotshunoslikka kirish. O'qituvchi nashriyoti.-T:1979]
- 2.[Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. Nashrga tayyorlovchi-Qayum Karimov. Fan nashriyoti- T:1971]
- 3.[Kaykovus. Qobusnoma. O'qituvchi nashriyoti.-T:2011]
- 4.[Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. -T:,1980]
- 5.[Nasimxon Rahmon.O'zbek adabiyoti tarixi. SHarq-standart nashriyoti.-T.: 2017]

"САБО ВА САМАНДАР" РОМАНИДА РУҲИЯТ ТАЛҚИНИ ВА РАМЗИЙЛИК

Ваҳобжон Авазов

Магистр, Самарқанд шаҳридаги

62-умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси

Телефон: +998(93)3597378; E-mail: avazov.v@mail.ru

Аннотация. Мақолада "Сабо ва Самандар" романидаги қаҳрамонлар руҳияти тасвири ҳамда образларга хос бўлган рамзийлик ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Қаҳрамонлар руҳияти, рамзийлик, образ, инсоний муҳаббат, ишқ, маънавий ҳаёт.

Атоқли ёзувчи Улуғбек Ҳамдам бугунги давр ўзбек адабиётида муносиб ўринга эга бўлган адиблардан биридир. Ёзувчининг турли хил жанр ва мавзулардаги асарлари ўзбек насрининг бадиий салмоғини оширишда муҳим ўрин тутмоқда. Унинг "Исён ва итоат", "Мувозанат", "Сабо ва Самандар" ҳамда "Наъматак" каби романлари ўзининг композицияси, услуби, айниқса, қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларидаги рамзийлик тасвирининг ўзгачалиги билан китобхонни ўзига жалб қилади. Улуғбек Ҳамдамнинг "Мувозанат", "Исён ва Итоат" романларида образлар ҳаёти жамият ҳаёти билан боғлиқ ҳолда кечади. Аммо "Сабо ва Самандар" асарида бундан мустасно ҳолатларни учратиш мумкин. Фақат Шердил образини ёзувчи ақлнинг қудратига ҳаддан ташқари ишониб, кўнгил ҳолати, инсон руҳий оламининг аҳамиятини тан олмайдиган ижтимоий қатлам вакили сифатида тасвирлаган дейиш мумкин. Романдаги бошқа тимсолларнинг барчаси фақат ўз шахсиятларининг вакили сифатида бутун мавжудлиги ўзларини англашга қаратилган Сабо ва Самандар образларини ёлғиз, бетакрор қаҳрамонлар дейиш тўғрироқ бўлади. Чунки улар асарнинг бошидан охирига қадар ўзларининг деярли ўзгармас табиатига эга шахслар сифатида тасвирланади. Дилмурод Қуроноф Улуғбек Ҳамдамнинг "Сабо ва Самандар" романида "лирик-романтик ёндашув билан рамзий-мажозийликнинг уйғунлашуви кузатилади" деган муносабатни билдиради. Бу хусусида ёзувчининг ўзи "Мувозанат" ҳамда "Исён ва итоат" романларининг образлари ҳақида гапирар экан, уларни дўстлари, маҳалладошлари, қариндошлари орасидан танлаганлигини таъкидлайди. Бу фикрларга асосланган бўлса, Сабо ҳамда Самандар образлари ҳам ёзувчига бегона эмас, деган хулосага келамиз. Адибнинг романи ёзишдан мақсади, назаримизда, янги замоннинг "Лайли ва Мажнун"лари образини яратиш бўлган. Самандарнинг бу дostonнинг ашаддий мухлиси сифатида уни деярли ёддан билиши тасодифий эмас. "□Алишер Навоий ўз қаҳрамонини асло танқид қилиш, фош этиш йўлидан бормайди. Балки енгил, латиф бир табассум билан уни тушуниб, авайлаб, ардоқлаб қалам тебратди", - дейди адабиётшунос У. Норматов. Фикримизча, Улуғбек Ҳамдам ҳам, худди, Алишер Навоий сингари ўз қаҳрамонини ардоқлайди, уларнинг ҳеч бир хатти-ҳаракатига эътироз билдирмайди, уларни борлигича тасвирлашга ҳаракат қилади. Асар шуниси билан қимматлидир. Адибнинг "Сабо ва Самандар" романида пок инсоний муҳаббат билан биргаликда илоҳий муҳаббатнинг тараннуми ҳам ўз аксини топади ва шу орқали реалистик насрда романтик бўёқларнинг синтезлашган кўриниши намоён бўлади. Масалан, ижодкор Сабо ва Самандарнинг ҳаёти, туйғулари, кечмиши, ўлими мисолида мажозий ишқ билан бир қаторда илоҳий севгининг ўзига хос бадиий ифодасига эришади. Кўпчилик мутахассислар мумтоз адабиётдаги фақат илоҳиётга боғлаб, имкон қадар оддий одамнинг нафси жисмидан узган ҳолатда изоҳлашга мойил эдилар. Шу тариқа кўпчиликда севи фақат мажозий тушунча, унинг асл жозибаси, моҳияти висолда эмас, айрилиқдагина намоён бўлади деган қараш шакллантирилган эди. Улуғбек Ҳамдам "Сабо ва Самандар" романида севгининг илоҳий туйғу эканлигига шак келтирмагани ҳолда унинг оддий бандаларга насиб этиши мумкин бўлмаган кўкдаги мавҳум сезим эмас, балки чин инсонлар эриша оладигангина эмас, балки эришиши лозим бўлган башарий ҳодиса эканини акс эттиради.

Асарнинг сюжет чизигидан бош қаҳрамоннинг Шердил, Ҳамид, Азиза билан муносабатлари ҳам ўрин олганки, ёзувчи бу билан фақат севи-муҳаббат тараннумини эмас, балки дўстлик ва меҳроқибат туйғуларини, бунга жамиятдагиларнинг муносабатини, моддий ва маънавий ҳаёт ўртасидаги тафовут ва боғлиқ жиҳатларни тадқиқ қилишга бел боғлайди. Ана шундан келиб чиққан ҳолда, асарга Самандарнинг дўсти Шердил образи киритилади. Шу билан бирга, Шердил Самандарга рақиб сифатида ҳам асар конфликтини кескинлаштиради. Болалигидан ўзи ихлос қўйган "Лайли ва Мажнун" дostonини қайта-қайта ўқиб, уни сирдоши, дарддоши санаб асраб-авайлаб юрган Самандарнинг ўзи ҳам баҳор кунларининг бирида Сабо исми талаба қизни севиб қолади. Адибнинг

Самандари ҳам Навоий ижодига, хусусан, "Лайли ва Мажнун" га қайта-қайта мурожаат этади. Бу эса, Самандарнинг ишқини идеаллаштиради. Дарҳақиқат, "Лайли ва Мажнун" достонида бўлгани каби Сабо ҳам, Самандар ҳам ёзувчининг индивидуал услуби ва маҳорати орқасида ўқувчига асар бошидаёқ бетакрор ошиқ-маъшуқ сиймосини намоён қилади. Самандар "Лайли ва Мажнун" достонидаги Мажнуннинг энг ёқтирган сўзларини шиор қилиб олади, гўё:

...Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин юрагимда қон қил .

Ҳамидулло Болтабоев айтганидек, "... инсон доимо ўзлигини ахтариб яшайди. Мана шу ахтаришлар, изланишлар жараёнида ҳар бир нарсага гулга, юлдузга, заминга юзланади. Кўзлардан, диллардан, ранглардан ўзини излайди. Ниманидир, кимнидир топгандай бўлади. Топганда топиниб яшайди. Бу эътироф, худди, Самандар учун айтилгандай, гўё. Чунки Самандар ҳам излади, тушидаги маликани топди ва Сабонинг кўзларидан ўзини топди. Сабо ҳам ишқ гулзориди Самандардан кам кезмас эди. Иккаласи ҳам ҳаёт йўли қаерга бошласа, нимани уларга рўбарў қилса, шундай яшади . Сабо ҳам йигитга бўлган туйғуларини яшира олмайди. Аммо улар бошқа-бошқа муҳитда улғайишган эди. Мол-дунё ва мансабни биринчи даражага қўядиган қизнинг ота-онаси "ўзларининг тенги" бўлган оилага қизни узатишади. Самандар эса ҳижрон азобини унутиш ниятида Солиҳа исмли қизга уйланади. Шу билан муҳаббат савдоси охирига етган, иккаласи ҳам ҳаётларидан мамнундек туюлади. Аммо улар ташқаридан қараганда бахтиёрдек, аслида эса ёлғиз ва бахтсиз эдилар. Охир оқибат иккаласи бир вақтда оламдан ўтадилар.

Романга эпиграф сифатида танланган Шавкат Раҳмоннинг қуйидаги мисраларини китобхон ўқир экан:

"Фақат ишқ...
Фақат ишқ...
Бошқаси сароб,
Бошқаси шамолнинг оний сурони..."

Навоийнинг "Лайли ва Мажнун" достони, Улугбек Ҳамдамнинг "Сабо ва Самандар" романи ва шоирнинг ушбу мисралари бир манзилга қаратилгандек, гўё. Чунки ҳаммасида инсоний туйғу - ишқ тасвирланади.

Асар қахрамонларига қўйилган исмлар алоҳида рамзий маъно касб этади: Сабо - тонг шабадаси, кайфиятни кўтаради, қалбларга мусаффолик бахш этади; Самандар - қуш, ўзини оловга уриб ҳалок бўлади ва ўз қулидан қайтадан бунёд бўлади. У озод, бепоён осмонда парвоз қилишни хуш кўради. Аммо қалби кенгликларга сизмайди. Дардига дармон топилмайди. Асарда Самандар метин иродали, иймон - эътиқодли, мустаҳкам инсон сифатида намоён бўлиши билан бир қаторда табиатдаги мажнунворлиги ҳам акс этмай қолмаган. Ёзувчи Самандар образи, ҳатто, ўз исми билан уйғун эканлигига ишора қилади. Қахрамон исмининг моҳиятини ёзувчи уч ўринда келтиради. Биринчиси Самандарнинг ўзи ёзган шеърида аксини топади:

Узун бўйли йиллар оралаб,
Яна пайдо бўлдингми, гулим!
Наҳот, сўник кул ичра, ё Раб,
Самандардек қайта тугилдим?!..."

Исмнинг моҳиятини Сабонинг изоҳи тўлдиради. "Самандар деган қуш борлигини биламан. У кўплаб, ўз қуйи оҳангида қуйиб ҳалок бўлармиш. Кейин яна ўз қулидан қайта яралармиш.

Солиҳа - покиза, мулоийм табиатли, итоатли, сабр-бардошли каби маъноларни билдирса, Шердил эса - бағритош, меҳрсиз, такаббур. Ёзувчи Шердил образи фонида инсон руҳиятидаги англаб бўлмас ҳолатни тасвирлайди: фақат ақлни устун қўядиган, ҳис-туйғунинг англашдан маҳрум инсон. Ақлли, илмий билим соҳиби бўлган Шердил ўзи яратган роботга ихлос қўяди, лекин умри охирида роботда одамга хос хусусиятлар йўқ эканлигини англайди ва Самандарнинг қабри ёнида ночор қолган аҳволини ошкор этади. Бизнинг назаримизда, ёзувчи инсонга хос бўлган иккилик мувозанати - эзгулик ва ёвузлик, раҳмдиллик ва бағритошлик ҳамда шу каби бир инсонга хос бўлган туйғуларни икки (Самандар ва Шердил)га бўлиб тасвирлагандай, гўё.

Хулоса қилиб айтганда, Улугбек Ҳамдам романлари бугунги миллий адабиётимиз майдонида турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётган руҳият масаласини тадқиқ этиш ва ҳозирги адабий жараёнда юз бераётган ўзгаришларни изчил талқин қилишга хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳамдам У. Сабо ва Самандар. Тошкент, 2011, 350 б.
2. Йўлдош Қ. Замонавий ўзбек насри ёки есселашган тафаккур. Тил ва адабиёт, 2012 - й, 2-

сон, 45?46-б

3. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. II-китоб. - Тошкент, 1996.
4. Норматов У. Бугунги насримиз тамойиллари // Жаҳон адабиёти. - 1997. № 3. - Б. 152-167.
5. Ботирова Ш. "Сабо ва Самандар" романи ҳақида, Ўзбек тили ва адабиёти, 2013, 61-63-б.

АҲМАД ЯССАВИЙ ИЗДОШЛАРИ: СУЛАЙМОН БОҚИРҒОНИЙ

Камола Аскарлова Саидикрамовна
Тошкент Давлат Шарқшунослик Университети магистранти
Телефон: (94) 619-02-92
kamola.askarova.92@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақола Сулайман Боқирғоний ижодига бағишланган бўлиб, унинг ўзига хос услуби, ҳикматлари ғояси, тили хусусида сўз юритилган. Шунингдек, бу мақолада Аҳмад Яссавий мактаби шоирлари хусусида ҳам маълумот берилди.

Калит сўзлар: услуб, қўлёзма, ҳикмат, манба, нусха, матн, муқова, илмий матн, девон, қадимий.

Маълумки, қадим Хоразм фан, маданият, адабиёт ва ижтимоий тараққиёт марказларидан бири бўлган. Мумтоз адабиётимиз тарихида Хоразм адабий муҳитининг ўзига хос ўрни бор.

Маданиятимиз тарихида чуқур из қолдирган турли адабий мактаблар мавжуд. Ана шундай мактаблардан бири "Султонул-орифин", "Яссавия жаҳрийя" тариқатининг асосчиси Аҳмад Яссавий асос солган мактабдир.

У асос солган мазкур тариқат ўз даврида жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлди ва унинг издошлари ҳам бу тариқатни кенг ёйишди.

Бу мактаб шоирларининг ёзма мероси бизга кўпроқ Аҳмад Яссавий хикматлари ўрин олган қўлёзмалар таркибида етиб келган. Бу қўлёзмалар Тошкент давлат шарқшунослик институти қошидаги Шарқ қўлёзмалари маркази асосий фонди, дублет фонди ва мазкур институтнинг Ҳамид Сулаймонов фонди ҳамда Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи фондида сақланади ва уларнинг сони 180 дан ортиқ.

Бу мактаб шоирлари ижодида ғоя бир - илоҳий ишқ васфи, покликка, эзгуликка чорлаш, нопокликлардан сақланиш, умрнинг ҳар бир лаҳзасини ганимат билиб охира тадоригини кўриш ва ҳоказо. Масалан, Аҳмад Яссавийда:

Бешак билинг, бу дунё барча элдин ўтаро,
Инонмагил молинга бир кун қўлдин кетаро.

Кул Сулаймонда:

Фоний эрур бу дунё барча халқдин кечкуси,
Неча узун яшасанг бир кун умрунг ўткучи.

Бу мактаб шоирлари ижодидаги умумийликлардан яна бири ишқ йўлида чекилган машаққатлар, бу йўлдаги риёзатлар ва қийинчиликларнинг таърифу тавсифидир. Улуғ ишқ, унинг манзилию даражаси, ошиқлик, унга лойиқ бўла олишлик масъулияти куйланади. Яна манбаларга мурожаат этамиз:

Яссавийда:

Аё дўстлар, пок ишқини қўлга олдим,
Бу дунёни душман тутуб юрдум мано.

Кул Сулаймонда:

Ишқ йўлига телим ошиқ кирди бўлғай,
Мендек қуллар ўзин лойиқ кўрса бўлмас.

Абдурауф Фитрат бу мактаб шоирлари хусусидаги фикрларини баён қиларкан, Кул Сулаймон, Иқоний, Шамс, Кул Убайдий ва Худойодлар ҳақида маълумот беради ва Кул Аҳмад, Кул Шарифларни тилга олади.

Яссавий мактаби шоирлари ижодига назар ташланса улар ижодидаги бу қадар ўхшашлик кишини ажаблантиради. Анъанага бу қадар содиқлик, ҳам ғоявий, ҳам услубий жиҳатдан шу қадар ўхшашлик кузатилади. Демак, Аҳмад Яссавий шогирд- издош тарбиялашда ҳам ибрат бўларлик иш қилган экан. У бошлаган анъанани издошлари шунчалик маҳкам ушлаб, садоқат билан давом эттирганларки, бу мактабга мансуб бирор шоирнинг ана шу йўлдан бироз бўлса-да оғишганини учратмаймиз. Албатта, уларнинг ҳар қанча анъанага содиқ бўлсалар-да, ўзига хос услубларига ҳам эга эканликларини унутмаслик лозим.

Бу мактаб шоирларининг энг забардасти Сулаймон Боқирғонийдир. У туркий тасаввуф шеърийатининг жаҳонга машҳур вакили Хожа Аҳмад Яссавийнинг истеъдодли шогирди. Тариқатда

ҳам, шеърятда ҳам у Аҳмад Яссавий анъаналарининг давомчиси ҳисобланади. У устози изидан борди, уни таърифлаб шеърлар ёзди.

Баъзи манбаларда айтилишича, Сулаймон Боқирғонийнинг "ҳаким" лақабига сазовор бўлиши Хизр алайҳиссалом билан боғлиқ экан. Яъни ёш Сулаймон бошқа дўстларидан фарқи ўлароқ ёмғир ёққанини ҳисобга олиб, даштдан терган ўтинларини кийимларига чирмаб, устозининг ҳузурига қуруқ келтирган. Аҳмад Яссавийникига меҳмон бўлиб келган Хизр алайҳиссалом буни кузатиб, "Ҳакимона иш қилдинг", деб унга лутф қилган ва: "Бундан сўнгра лақабинг Ҳаким бўлсин .

Хулоса ўрнида шунга айтиш мумкинки, Яссавий мактаби шоирлари ижодини тадқиқ этиш, улар ижодини, хусусан, манбашунослик ва матншунослик нуқтаи назаридан ўрганиш, улар ижод қилган жанрларни аниқлаш, бу мактаб шоирларининг шеърӣ қиссачиликдаги ўрнини белгилаб олиш галдаги вазифалардандир. Ана шундагина бу мактаб шоирларининг туркий адабиётда тутган ўзига хос ўрни аниқланган бўларди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳикматлар. А.Яссавий, С.Боқирғоний (тузувчи Э.Очилов). - Тошкент: "Ўзбекистон", 2013.
2. Сулаймон Боқирғоний. Боқирғон китоби (Нашрга тайёрловчилар, сўз боши ва изоҳ муаллифлари И.Ҳаққулов, С.Рафиддин).-Тошкент, 1991.
3. М.Эшмуҳамедова. Аҳмад Яссавий ҳикматлари киритилган қўлёзмалар каталоги. Тошкент, 2010.
4. У.Ембергенов, Ж.Шомуродов. Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота). Тошкент., "Ўзбекстион". 2015.
5. А Фитрат. Танланган асарлар. II жилд, илмӣ асарлар. Тошкент, 2000 йил.

СУЛАЙМОН БАҚИРҒОНИЙ МЕРОСЛАРИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҚ АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ТАДҚИҚ ҚИЛИНИШИ

Палымбетов Камалбай Сарсенбаевич
Қорақалпоғистон Республикаси Халқ таълими ходимларини
қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий
маркази доценти, ф.ф.н.
Телефон: +998907234086
pks1965@mail.ru

Аннотация: Мақолада профессор К.Мамбетовнинг илмий тадқиқотларида Сулаймон Бақирғоний адабий меросларининг қорақалпоқ адабиётида тутган ўрни ва ғоявий-тематик жиҳатдан ўзига хослиги, бадиий-эстетик аҳамиятининг тадқиқ қилинганлиги илмий томондан ўрганилган.

Калит сўзлар: адабий мерос, шоир, ёзма адабиёт, шеър, тасаввуф таълимоти, ғоя-тематика, қисса, тадқиқот.

XX асрдаги қорақалпоқ адабиётшунослигининг пайдо бўлиши ва шаклланишида Н.Давқараев, Қ.Айимбетов, И.Сағитов, Н.Жапақов Қ.Мақсетов, Х.Ҳамидов, М.Нурмухамедов сингари олимларнинг ўрни беқийс. Улар ўзларининг илмий тадқиқотларида Марказий Осиёдаги туркийзабон халқларнинг бири ҳисобланган қорақалпоқларнинг оғзаки адабиёти билан биргаликда ёзма адабиёти илдизлари ҳақида сўз юритди. Ушбу олимлар қаторида филология фанлари доктори, профессор Камал Мамбетовнинг илмий изланишлари бевосита қорақалпоқ халқининг қадим даврларидан бошлаб XIX асргача адабиёт тарихини тадқиқ қилишга бағишланди.

Юртимиз мустақилликка эришгандан сўнг халқимизнинг миллий маънавий, маданий меросини ва улуғ донишманд мутафаккирларнинг асарларини ўрганишга кенг йўл очилди. Шундай имкониятлардан олим К.Мамбетов унумли фойдаланиб, ўзининг "Шарқ адабиёти тарихи" [1] номли ўқув қўлланмасини илк марта, биринчилар қатори XII аср Хоразм илм-фани, маданияти ва адабиётига катта ҳисса қўшган алломалардан бири Сулаймон Бақирғоний ҳаёти ва ижодиёти ҳақида сўз юритади.

Сулаймон Бақирғоний XII асрда Шимолий Орол бўйларининг ҳозирги Қорақалпоғистон Республикасининг Кўнғирот тумани атрофида туғилиб, ижод қилган. Лекин, унинг ҳаёти ва адабий мероси шўро ҳукумати томонидан диний-мистик адабиётнинг намунаси сифатида ўрганилмай, эътибордан четда қолиб келди.

К.Мамбетов Сулаймон Бақирғонийнинг адабий асарларини тадқиқ қилишда профессор Қ.Мақсетовнинг "Бизнинг улуғ ватандошимиз XII асрда ўтган Ҳаким ота асарлари" [2] номли мақоласи билан бирга ўзбек ёзувчилари Иброҳим Ҳаққулнинг ва Сайфитдин Рафатдиновнинг нашрга тайёрлашида чоп қилинган "Бақирғон китоби"[3] матнларидан фойдаланган.

Сулаймон Бақирғонийнинг таваллуд топган ва вафот этган йиллари олимлар орасида ҳар ҳил қарашларни юзага келтирди. Адабиётшунос К.Мамбетов ўз асарида ушбу масалага алоҳида тўхталиб: "Олимлар Сулаймон Бақирғонийнинг пайгамбар ёшида вафот этганлигини эътироф қилиб, туғилган йили ҳақида ўз фикрларини қайд қилди" [1.99]. Ҳақиқатан, бу тадқиқотларгача XII асрда яшаган Сулаймон Бақирғоний Марказий Осиёнинг аниқ қайси ҳудудида туғилганлиги ва яшаганлиги ҳақидаги аниқ маълумот ўқувчиларни қизиқтириб келган эди. Бу ҳақда олим шундай ёзади: "Бундан ташқари Сулаймон Бақирғоний бизнинг ватандошимиз ҳам ҳисобланади. У дафн қилинган макон Кўнғирот билан Мўйноқ шаҳарлари ораллигида. Ҳозир ҳам муқаддас "Ҳаким ота" номи билан аталувчи катта мақбара ҳисобланади" [1.100], - деб ёзди. Олимнинг "Ҳаким ота" номи билан аталган, унинг дафн қилинган жойи муқаддас мақбара ҳисобланади" деган фикрларини сўнгги тадқиқотлар ҳам тасдиқлайди. Масалан, таниқли адабиётшунос Қ.Байниёзов одамларнинг "Ҳаким ота" қабрини муқаддас санаб, ўз эътиқодини шундай изоҳлайди: "Қорақалпоқ мумтоз шоирлари Ҳаким отани устозим деб билган (Сулаймон Бақирғонийни "Ҳаким ота" деб ҳам таниган - П.К.), жуда эъзозлаган. Ҳаётда қийналган пайтлари ундан нажот, мадад тилаб илтижо қилган. Масалан, Кунхўжанинг Ақмамит деган ўғли ёш вафот этиб, шоир аввало Туркистондаги Хўжа Аҳмад Яссавийнинг мақбарасига, шундан кейин Қаўан (макон номи - П.К.) бўйидаги Ҳаким ота Сулаймоннинг мазорига зиёрат қилиб, ундан фарзанд тилагани маълум" [4.10], - деб ёзди.

Профессор К.Мамбетов Сулаймон Бақирғонийни Хўжа Аҳмад Яссавийнинг энг содиқ шогирдларидан бири бўлган деб ёзади: "Ясси дарё ораси, ёруғ гавҳар чироси, Машойиҳлар сароси шайхим Аҳмад Яссавий", - каби мисралари орқали ифодалаган.

К.Мамбетов буни ҳам диққатдан четда қолдирмайди ва "Сулаймон Бақирғонийнинг Хўжа Аҳмад Яссавийдан кейинги тасаввуф оқимининг энг машҳур вакили бўлиб "Ҳаким ота" деган ном билан бутун Ўрта Осиёда маълум бўлган донишмандларнинг бири. Ўзи талантли шоир ва шайх бўлган" [1.99], - деган аниқ маълумотни келтириб, Сулаймон Боқирғонийнинг "Ҳаким ота" деб аталишининг маъносини тушунтиради. Бунда олим аниқ маълумотларга асосланади ва XV асрда яшаган улуг мутафаккир, донишманд шоир Алишер Навоийнинг "Насойимул муҳаббат" асарида ҳам маълумот келтирилганлигини кўрсатади. Бу афсонанинг мазмунига қараганда Сулаймон Боқирғонийга Ҳаким ота исми Хўжа Аҳмад Яссавийнинг номи билан халқ томонидан берилган. Маълумотларда кўрсатилишича, 1903 йили рус комитетининг буюртмаси билан Амударё бўйига илмий сайёҳатга келган турколог олим, академик А.Н.Самайлович Хўжайли бозоридан "Хоразмнома" дostonини сотиб олган. У "Хоразмнома" ҳақида "Қорақалпоқларга "Йа, Ҳазрати Ҳаким ота" шиор бўлган, - деб баҳолайди" [4.62].

Сулаймон Бақирғоний ўз даврида бир нечта лирик шеърлар ва сюжетли қиссалар ёзади. Шоир ўз асарларида халқ орасида оммалашиб улгурган диний-тасаввуфий афсона ва ривоятларни шеъррий йўсинда моҳирлик билан акс эттирган. "Меърожнома", "Биби Марям", "Иброҳим Ҳалил пайгамбарнинг ўгли Исмойил ҳақида", "Ярим олма", "Собит қиссаси", "Нўъмон ҳикояси" сингари кўплаб қиссаларни бунга мисол сифатида атаб кўрсатиш мумкин. К.Мамбетов "Сулаймон Бақирғоний шеърлари эски туркий тилининг Қипчоқ шеvasида ёзилганлиги учун ҳам халқ оғзаки ижодига ҳамоҳанг. Ўқиш учун тушунарли ва содда" [1.100], - каби маълумотларни ҳам қайд қилади.

Олим Сулаймон Бақирғонийнинг "Ҳар кимни кўрсанг Ҳизир бил, Ҳар тунни кўрсанг Қадр бил", - деган ҳикматли мисраларида каттамаъно мужассам эканлигини, одам боласи манманликдан воз кечиб, камтарин бўлишга чора излаши, шунингдек, ҳар бир тунни "Қадр тун"ни ўтказгандек ҳис қилиш лозимлиги ҳақида чуқур мантиқий мушоҳадага чорлайди.

Олим К.Мамбетов "Сулаймон Бақирғоний Ҳадисларда айтилган пайгамбарлар ҳақида ривоятларнинг кўпчилигини шеър қилиб ёзган", - деб тўғри таъкидлайди. Сўнг эса шоирнинг "Иброҳим Ҳалил пайгамбарнинг ўгли Исмойил ҳақида" асаридаги қурбонлик ҳақидаги ривоятни келтириб, бу ривоят Куръон сураларидаги "Аллоҳ ҳамма вақт раҳимдил ва кечиримли" деб айтилган оятга жавоб деб ёзади [1.102].

Сўнгра К.Мамбетов Сулаймон Бақирғонийнинг "Охир Замон", "Биби Марям" асарларида адибнинг ифодаламақчи бўлган ғоясини талқин этади.

Хулоса қилиб айтганда, профессор К.Мамбетов ўзининг "Шарқ адабиёти тарихи" (Нукус, 1993) китобида мусулмон дунёсининг вакили, улуг мутафаккир шоирнинг ҳаёти ва ижодиётини Шарқ адабиётининг дурдоналари сифатида танитиши катта аҳамиятга эга бўлди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Мамбетов К. Шарқ адабиёти тарихи. Нукус. "Қорақалпоғистон", 1993.
2. Мақсетов Қ. Бизнинг улуг ватандошимиз XII асрда ўтган Ҳаким ота асарлари. "Еркин Қарақалпақстан" газетаси, 1992, 6 февраль.
3. Сулаймон Бақирғоний. Бақирғон китоби. Тошкент, "Ёзувчи", 1991.
4. Сулаймон Бақирғоний ва унинг даври (Сулаймон Бақирғонийнинг таваллудига 880 йил) атамасидаги Республика илмий-назарий анжуман материаллари. Нукус-Қўнғирот, 2002.

WOMEN'S IMAGES IN JACK LONDON'S "NORTHLAND STORIES"

Pardayev A'zam Allanazarovich
Teacher of English, school №. 34 (Angren)
AZUZ 1980@email.ru

The article first examines the system of images created by Jack London in "Northern stories" particular, the main features of women's images are identified and analyzed. Jack London is one of the very few American writers in their works, for example in "Northern stories", turned to the creation of a whole gallery of images of the residents of the Arctic. In his stories written during the difficult transition period of the era, there is a clash of completely opposite female types: the "new" and the Victorian woman, "white" women and women of the natural world.

Key words and phrases: "Northern stories"; Jack London; artistic image; female image; new woman; Arctic.

Undoubtedly, Jack London is the brightest representative of American fiction. However, despite the fact that during his lifetime, the writer was the most popular and the highest paid the author of his time, until 1950, literary critics did not pay due attention to him. Since then, a huge number of biographies and works dedicated to the life and work of Jack London have been released. There is a lively debate about his life, work, and literary contribution, as in the works of London reflects the transitional character of that era. 1865 was a decisive year for the United States: the civil war ends, slavery is abolished, a new state and nation is formed with a new economy and politics, with new philosophical and economic theories. The new era required "liberalization and democratization of public life, revision of traditional ideas about the ideals of masculinity and femininity". [1, p. 17]

However, the American woman continued to experience inequality in almost all spheres of life. Men had all the power. Gradually women are beginning to speak out for equality in education, freedom of choice of role in life and the electoral law. They seek the right to file for divorce and the ability to manage their property and raise their children. The feminist movement in the second half of the nineteenth century brought to wide view not only women's inequality, but also accepted roles in society, which should be strictly observed both men and women follow. The theme of women's social and moral liberation is clearly evident in American literature of the late nineteenth and early twentieth centuries. In their works, the writers tried to show the formation of a new type of woman, a "new woman", free, on an equal footing with men. "New woman" it evolved, and its functions in American society ran counter to generally accepted socio-political roles. Young girls have the right to choose between family and career, and marriage is no longer the only way of life for any woman.

The image of an emancipated woman demanded greater independence in choosing the type of activity, allowed greater freedom in matters of love (free love) and relationships with the opposite sex [6, p. 12], implied intellectual and economic freedom. The boundary between the private and public spheres of activity is being destroyed. S.A. Nesterova, however, notes that changes in life affected mostly young, unmarried women, married women still devoted all their time to household management, taking care of their husband and children. [4, p.20] These changes are reflected in changes in social behaviour and gender expectations. The "new woman" was portrayed in the press and novels of the time as a free - thinking, economically independent, educated person. In his works, Jack London always sought to "combine realism with fiction and beauty created by fantasy". [5, p. 126] A large number of his works - both fiction and non-fiction-have an openly autobiographical character, which makes his works feel the truth. [3]

It should be noted that Jack London was always surrounded by women who had a huge influence on the creative life of the writer and were reflected in the heroes of some of his stories; before his eyes were representatives of three different generations. The first generation - settlers to California in the 1870s - Flora Wellman and Alonzo Prentice, mother and nurse of Jack London. Here they find new opportunities for self-affirmation, meet life partners. The second generation is already born in America, those who have the opportunity and received an excellent education - Mabel Applegarth, first Jack London's love, Anna Strunsky, a loyal friend, Charmian London - wife of Jack London. And the third generation-women who have achieved the right to vote and new opportunities, but are not satisfied with the results of their struggle - Joan and Becky London, the daughter of a prose writer.

An incredible combination of circumstances, the fate itself turned out like this, that Jack London

had two mothers - "white" (birth mother Flora Wellman) and "black" (Mrs. Alonzo Prentice), and the latter was of a higher class in society, and it was from her that he learned true love. Mrs. Prentice is one of the key figures in London's life, and she was the main emotional support for Jack London in the years when his personality was just being formed. Jack London, among the very few American writers in his works, for example in "Northland stories", turned to creating a whole gallery of female images. There are no monographic works devoted to the study of the originality of these images. However, references to the artistic value of women's images created by the writer are contained in all the prefaces to the books of Jack London.

Modern writers either "erected their heroines on a pedestal, or put them at the kitchen stove and rarely depicted them properly". [4, p. 13] Jack London in his stories showed real people with their characters and real environments. "Northland stories" by Jack London is his memoir of a year spent in the Klondike. Its heroes and heroines are real; their prototypes, living in Alaska, were put in an extraordinary way by life itself dramatic circumstances that, by their extreme nature, mercilessly clearly revealed the essence of the individual. Jack London for a year watched and participated in the brutal battle of man with the nature of the North, he himself knew the depth of suffering and poverty. All this allowed him to describe life in Alaska soberly, without idealization. And at the same time, "those victories of man in single combat with the harsh Northland nature and with the terrible the ocean element, witnessed by London... and the belief in the power of man" left an imprint of optimism on the work of the writer. [2]

V. Bykov notes that the main feature of Jack London's creative method is the desire to show a person in difficult moments of trial, "at the turn of fate". In these minutes, a person reveals itself, shows its real face. Jack London valued a man's honesty, courage, willingness to help and fight for life, determination to reach the victorious end. "Northland stories" includes 7 collections: "Son of the wolf" (1900),

"God of his fathers" (1901), "Children of the frost" (1902), "Faith in man" (1904), "Woman's Contempt" (1906), "Love of life" (1906), "The lost face" (1910) - and stories not included in these collections. In total, we analysed 78 stories. In these stories, female characters are sure to attract our attention. Detailed drawing of appearance, bright character traits often translate a female character from the category of secondary to the category of main characters. Even the names of some of them speak for themselves: "The king's wife", "Siwashka", "Woman's Scorn", "Daughter of the Northland lights", "Woman's Courage", "Marriage of Lit-Lit", "The secret of the female soul", "Light-Skinned Li Wang", etc.

In his stories, Jack London touches on the theme of ethnic confrontation. It reflected the process "development" by white people of the region, which has long belonged to the indigenous population. Overcome with passion to the "yellow metal", people did not notice anything around them; they used the Indians for their own purposes, took away strong and hardy girls, destroyed traditions, their actions led to the death of entire tribes. As, for example, in the stories "League of old men", "Hyperborean drink". In contrast to the destructive power of the white man, London gives the Indians those traits that he himself valued in man. Practically all the Indians in his stories are positive characters, especially women. In "Northland stories" he not only contrasts representatives of the civilized world, white women, and women of the natural world, but also compares them. A special place is taken by external signs. Female characters are described from different angles and very explicitly.

The images of women in Jack London's "Northland stories" are images of women-companions, mothers, wives and lovers, strong and courageous, with a firmness of spirit and inner beauty, so not typical of Jack London's time. They combine humility and courage, immense love and determination. It was these traits that attracted the writer, and he found them in the characters of women living in the Arctic.

The list of used literature:

1. Богословский В. Н. Джек Лондон [Электронный ресурс]. URL: <http://american-lit.niv.ru/american-lit/bogoslovskijdzhek-london/index.htm> (дата обращения: 01.12.2017).
2. Быков В. М. Джек Лондон [Электронный ресурс]. URL: <http://american-lit.niv.ru/american-lit/bykov-dzhek-london/index.htm> (дата обращения: 11.12.2017).
3. Зверев А. М. Джек Лондон: величие таланта и парадоксы судьбы [Электронный ресурс]. URL: <http://www.philology.ru/literature3/zverev-84.htm> (дата обращения: 10.09.2017).
4. Нестерова С. А. Образ английской и американской женщины в представлении современников: последняя треть XIX - начало XX века: автореф. дис. ... к.и.н. Самара, 2004. - 21 с.
5. Kingman R. A Pictorial Life of Jack London. N. Y.: Random House Value Publishing, 1999. - 288 p.
6. Ledger S. The New Woman Fiction and feminism at the fin de siècle. Manchester - N. Y.: Manchester University Press, 1997. - 213 p.

АДАБИЙ АФОРИЗМЛАР ТИЛ БАДИИЯТИНИНГ УНСУРИ СИФАТИДА (ЭРКИН АЪЗАМ ИЖОДИ МИСОЛИДА)

Раджапова Феруза Абдуллаевна

Урганч давлат университети Факультетлараро чет тиллар кафедра мудири, ф.ф.н, тел: 939227703
feruzakhon2009@mail.ru

Рахимова Лайло Мўминжоновна

Урганч давлат университети Факультетлараро чет тиллар кафедраси ўқитувчиси, тел: 998973645464
rahimovasoliha6@gmail.ru

Аннотация: Мақолада муаллиф ибратли сўз ва ибораларни уларни мазмунини сақлаган ҳолда бадиий матнга табиий равишда сингдириб юбориш маҳорати хусусида сўз юритилади.

Калит сўзлар: афоризм, мақол, ҳикматли сўз, маъно, ифода, образlilik, мазмун, бадиийлик, зиддият, мажозий, матн.

Маълумки, адабий асарнинг тил бадиияти қатор компонентлардан таркиб топади ва муайян тизимни ташкил этади. Шулардан бири илмда "афористика" номи билан аталувчи тушунча бўлиб, у "Краткая литературная энциклопедия"да таъкидланишича, қадимдан сўз санъатнинг бир шакли сифатида оғзаки ва ёзма ижодда кенг қўлланилиб, турли бадиий-эстетик вазифаларни бажариб келмоқда. Шундай вазифалар қаторига афоризмларнинг (афористика) адабий асар тилидаги функцияси ҳам киради. Бу функциянинг характери, миқёс ва даражаси аввало афоризмларнинг мазмун-моҳияти ва шаклий хусусиятларини англаб олишни тақозо этади.

Афоризм донишмандлик ғоясини ифодаловчи мақол, матал, таъбир, ҳикматли сўз тушунчаларини умумлаштирувчи нисбатан кенг маънодаги атамандир. Унинг асосий хусусияти - доно, ибратли фикрни ихчам шаклда бадиий акс эттириш бўлиб, унда тасвир эмас, балки ифода маъно етакчидир. Замон ва макон умумий бўлган ва барчага қаратилган бу тушунча икки гуруҳга - оғзаки (халқ) афоризмлари ва адабий афоризмларга ажратиб ўрганилмоқда: "биринчи - оғзаки афоризмлархалқнинг, кўпчиликнинг у ёки бу нарса, шахс ёки ҳодиса ҳақидаги хулосасини қатъий ҳукм тарзида ифодалайди, адабий афоризмлар эса муайян шахслар, нарса ёки ҳодисалар ҳақидаги яқка ижодкорларнинг фикрларини ифодалайди". Ижодкорлар томонидан яратиладиган афоризмларнинг манбаи халқ донишмандлиги, имкониятлари бўлиб, ҳар бир адиб ва шоир улардан ўз мақсади ва истезодига кўра фойдаланади. Чунки адабий афоризмлар асарда образlilikни юзага келтириш, фикрни таъсирли ва аниқ ифодалашга хизмат қилади, мазмунга теранлик бағишлайди, ақлни пешлайди.

Адиблар маҳоратининг бир қирраси ҳар иккала турдаги афоризмларни қўллашдаги ўзига хослиги билан белгиланади. Бу жиҳатдан Эркин Аъзам қиссалари алоҳида ажралиб туради ва афоризмларнинг тил бадиий қатламидаги ўрнини тайинлашда муҳим манба бўла олади. Адиб қиссалари мавзу, ғоя, образлар тизими ва шаклий тузилиш жиҳатдан хилма-хил бўлгани боис афоризмлар шу хусусиятларга мувофиқ танланиб, уларда муаллифни фикрлаш йўсини, дунёқараши, воқеликни бадиий кашф этишдаги бетакрор индивидуал услуби анланади. Жумладан, афоризмлар турфа мавзуларда бўлиб, бир асарда улар қоришиқ ҳолда учраши ҳам мумкин. Лекин улардан бири устуворлик қилади. "Сув ёқалаб", "Гули-гули" қиссаларида ижтимоий-маънавий мавзудаги афоризмлар, "Забаржад", "Пакананинг ошиқ кўнгли" қиссаларида ҳаётий-маиший, "Оттойининг туғилган йили" қиссаларида таълимий-тарбиявий, "Шоирнинг тўйи" қиссасида сиёсий-фалсафий афоризмлар салмоқлидир. Булар эпик баён, муаллиф ёхуд персонаж нутқи ва ифоданинг бошқа қисмларида муайян бадиий-эстетик вазифа бажаради. Адиб умумий афоризмлардан баҳраманд бўлар экан, халқ мақоли, ҳикматли сўз ва ибораларни гоҳ ўз ҳолича, ўзгаришсиз, гоҳ қисман ўзгарган, бойитган ҳолда қўллайди ёки бутунлай янги афоризмларни яратади. Табиийки, кейинги афоризмлар аксариятни ташкил этади. Муҳими шундаки, бадиий матндаги ҳар бир афоризм муайян мақсадни ифодалашга, мазмуннинг бирор жиҳатини изоҳлаш, тўлдириш ёхуд бойитишга қаратилади ва умумий моҳиятга мантиқан боғланади.

"Сув ёқалаб" қиссасидаги афоризмларнинг бир қисми халққа мансуб ҳикматлар бўлса, бир қисми муаллифнинг индивидуал ижод маҳсулидир. Улар асар қаҳрамони донишманд ота Болта Мардон ва "авлиё" сифат Ҳамробобо нутқида кенгроқ келтирилади. Болта Мардон қақроқ боғни оралар экан, қовжираётган дарахтларни кўриб, "Дарахтнинг ҳам жони бор". Қаргайди", - дейди. Бу - тажрибали деҳқон, кўпни кўрган собиқ раиснинг ҳаётдан олган сабоғи ифодаси. Бу доно фикрнинг биринчи қисми афоризмдир. "Қаргайди" сўзи эса унинг изоҳи бўлиб, афоризмни боғ воқеаси билан

боғловчи восита сифатида "жон"нинг хислатини ойдинлаштиради. Зеро, дарахтнинг қаровсизликка муносабатини "қаргайди" сўзигина ифодалай олган. Демак, афоризмларни изоҳлаб келган сўз ёхуд иборалар асардаги муайян талқинлар тақозосига кўра танланиб, ҳикматларнинг бошқа сўзлар билан муносабатига кўмаклашади.

Болта Мардон тилидан айтилган "шундай касб-ҳунарлар борки, ўғирлик қилсанг, қилмасанг ўғрига ўхшаб кетаверасан" гапидаги фикр, биринчидан лўнда ва доно мазмуни, иккинчидан, гарчи бензинчи ўғли Амирга қаратилган бўлса ҳам, умумга таалуқли бўлгани туфайли афоризм намунасиدير. Яна бир хусусияти шундаки, у ҳалқнинг "Бўрининг оғзи еса ҳам, емаса ҳам қон" сабоқли гапининг адабий муқобили сифатида юзага келган. Шунингдек, иккала афоризм фақат мазмун жиҳатдан эмас, ички шаклий тузилишида ҳам яқинлик мавжуд. Бу яқинлик улардаги маъноларнинг иккала ҳам қисмда бир хил ўринда келишида ёрқин кўринади. Масалан, биринчи қисмида тасдиқ маъноси билан ("ўғирлик қилсанг" ва "бўрининг еса ҳам қон"), иккинчи қисмидаги инкор маъносини ("ўғирлик қилмасанг" ва "емаса ҳам қон") алоқадорлиги умумий хулоса ва фикр яхлитлигини таъминлаган.

Қисса сув мавзусига дахлдорлиги сабабли унда сув хусусидаги ҳалқ мақоли ва индивидуал афоризмлар анчагина. Улар мазмун жиҳатдан рад этиб бўлмайдиган хулоса ифодаси бўлиб, шакл жиҳатдан бир дискрептив (қисм)дан иборатдир. Масалан, "Сув - ҳаёт", "Умр - оқар дрё" мақолларининг ҳар бири муаллиф талқинида (Ҳамробобо нутқида) маъно қирраси кенгайган ҳолда учрайди. Биринчи мақолдаги мазмун қуйидаги икки афоризм орқали янада бойитади: 1) "Сув келтирганнинг йўли ойдин бўлади". 2) "Сув - ёруғлик". Аммо, бу нисбий-мустақил фикрлар умумий контекстда ибратли маънони янада теранлашади, яъни "ойдин", "ёруғлик" маънодош сўзлари сув хосиятини бўрттириб, мазмунни чуқурлаштиради.

"Умр - оқар дарё" мақолининг муқобилида "дарё" ўрнида "сув" сўзи қўлланилиб, фикрда образлилик ва ўхшатиш ("дай" қўшимчаси) воситаси қўшилади: "Умр деганлари ҳув ариқдаги сувдай гап" мақол ва афоризмдаги "сув", "дарё", "ариқ" синоним сўзлар таянч тушунча "умр"нинг ижтимоий моҳиятини ифодалайди.

Муаллиф мақол, ибратли сўз ва ибораларни қўллар экан, улар ўз мазмунини сақлаган ҳолда бадиий матнга табиий равишда тўла сингиб кетади. Жумладан, ҳалқнинг "эт билан тирноқ ажралмас" деган доно фикри Болта Мардон томонидан "улар эт билан тирноқ" шаклида ишлатилади. Муаллифнинг мақолга ижодий муносабати "улар" сўзида акс этган, яъни қиссадаги салбий персонажлар - раис Самар ва бош мироб Ўрин Жага назарда тутилиб уларнинг шахсий манфаат йўлидаги ҳамкорлиги ("ажралмас"лиги) ва, "эт" ва "тирноқ"нинг шахслаштирилган мажозий талқинида акс этади ва образлиликни кенгайтиради.

Эркин Аъзамнинг маҳорати шундаки, у ҳалқ жонли тилидан ҳикматлар танлашда ҳам, ўзи афористик ифодалар яратишда ҳам, қиссаларнинг мазмуни, мавзу ва шаклий хусусиятларини ҳисобга олади, образларни индивидуаллаштиришда иборалардан муҳим бадиий восита сифатида фойдаланади. "Тули-гули" қиссасидаги мақол ва адабий афоризмлар ҳам ана шу тамойилларни қўллаш намунасиدير. Асардаги воқеалар асосан икки йўналишда: 1) бош қаҳрамон Мўмин Маймуннинг ғайритабиий саргузаштлари, беҳаё қилиқлари, қабристондан тобут оғирлаб, унинг ичида ўлиши; 2) Жийдали туманининг Қўшдарё туманига қўшиб юборилиши билан боғлиқ воқеалар юмористик ва ижтимоий реалистик тасвирлар синтезидаги бу талқинларда ҳар бир афоризмнинг ўз ўрни ва вазифаси бор. Асар бошидаёқ "Ўлган одамни ёмонлаб бўлмайди" мақолининг келтирилиши тасодифий эмас. Ҳамқишлоқларини анча безовта қилган, ҳангоманома ўғирликлар "соҳиби", савдойи шахс Мўмин Маймуннинг фожиаси муносабати билан унинг таъзиясига бориш шартми деган муаммога ана шу мақол энг тўғри жавоб бўлган яъни мақолдаги доно фикрда ҳалқнинг инсон зотини қадрлаш, кечиримлилик гоёси асар моҳиятини таъкидловчи белги акс этган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. КЛЭ, № 9. Москва. "Советская энциклопедия". 1978. С. 82-84.

2. Тошпўлатов З. Афоризмларнинг жанр хусусияти ва бадиияти. Фил.фанл.номз.дис.авторреферати. Тошкент. 2006. Б. 7.

НАЗАР ЭШОНҚУЛ ИЖОДИДА ФАЛСАФИЙ ТАФАККУР КЎРИНИШЛАРИ

Раджапова Феруза Абдуллаевна

Урганч давлат университети Факультетлараро чет тиллар кафедра мудири, ф.ф.н,

тел: 939227703

feruzakhon2009@mail.ru

Рахимова Лайло Мўминжоновна

Урганч давлат университети Факультетлараро чет тиллар кафедраси ўқитувчиси,

тел: 998973645464

rahimovasoliha6@gmail.ru

Аннотация: Мақолада таниқли адиб Назар Эшонқулнинг ижодида донишмандликка интилиш, ибратли фикр айтишга мойиллик унинг қиссаларида ҳаёт ва ўлим, ишқ ва ахлоқ муаммоларига дахлдор фалсафий мушоҳадалар хусусида сўз юритилади.

Калит сўзлар: монолог, қисса, донишмандлик, тафаккур, мажозий, макон ва замон, қалб изтироблари, руҳият, инсонийлик

Адабий асарда донишмандликка интилиш, ибратли фикр айтишга мойиллик, таниқли адиб Назар Эшонқул услубига ҳам хосдир. Унинг монолог қиссаларида борлиқ ва инсон, ҳаёт ва ўлим, ишқ ва ахлоқ муаммоларига дахлдор индивидуал фалсафий мушоҳадалар, хулоса ва панд-насихат руҳидаги фикрлар мавжуд. Бу жиҳатдан "Тун панжаралари" қиссаси характерли бўлиб, унда адабий афоризмларнинг турли мавзулардаги намуналарини кўрамиз. Улар муаллиф - ҳикоячи тилидан, унинг одам ва умр моҳияти ҳақидаги шахсий қарашларини мазмунан бойитиш, ижтимоий - эстетик йўналишини такомиллаштиришга хизмат қилади. Муаллиф ҳаёлини ҳамиша банд этиб келаётган мукамал бахт тушунчасини ўзига хос шакл ва мазмунда ифодалашга эришади: "Аёл ва эркак аслида бир бутуннинг икки қисми. Бахт бутун бўлиши учун аввало ана шу икки қисм бутун бўлиши зарур". (167)

Назар Эшонқулнинг танқидий концепцияга асосланган "Қора китоб" қиссасида афористик тафаккурнинг нисбатан зиддиятли, мураккаб жиҳатларини кўрамиз. Муаллиф фалсафий-мажозий талқинга мойиллиги туфайли воқелик ва инсонни кўпроқ ақл ҳамда субъектив қарашлар ракурсида кашф этишга интилади, кўпинча бадиий тадқиқ китобхонда ҳис-ҳаяжон уйғотишга эмас, онгига таъсир қилишга қаратилади. Зеро, асардаги кўпсонли умумлашма, тугал фикрларнинг барчасини адабий афоризм намуналари деб бўлмайди. Тўғри, "Энг олий жазони кўнгилнинг ўзи беради", "Одамзод қанча вайсаса, у шунча бахтсиздир", "Одамнинг қалбидаги иморати хароба бўлса, унинг ўликдан фарқи қолмайди", "Ҳар ким ўзи яратган нарсага усталик қилгани маъқул" каби фикрларда афористик ифодага хос донолик, ихчамлик, тугаллик, умумга қаратилганлик каби асосий хусусиятлар мужассам. Аммо, яхлит ҳолда қараганда муаллифнинг одамзод ва жамият тақдири шахсий аксарият хулосалари моҳият жиҳатдан ўта бир томонлама ва жиддий эътирозлидир. Бу ҳол қиссанинг тор гоёвий мундарижаси, муаллифнинг бадиий-ижтимоий нияти, ҳаёт ва инсонларга нафрат туйғу устунлиги билан изоҳланади. Бинобарин, асар қизини бўғиб ўлдирган, ўғиллари ва ўзи Иблис измида ўзлигини йўқотган аламзада шахснинг тушкун кайфияти ва даҳшатли фожиасининг ифодасидир. Шу сабабли қаҳрамон фикрлари унинг қалб изтиробини, сарҳад билмас умидсиз дардлари, умумий макон ва замонда ғамгин, кескин норозилик руҳида баён этилган. Жумладан, "Ҳаёт - тавқи лаънат тўшагидир", "Ҳаёт - заҳар бўктирилган чиройли кулча", "Инсон - ёвузлик ижодкори", "Дунё - музлик салтанати", "Ўлим - инсон умрининг маъноси" каби кўплаб фикрлар учрайдики, улар образни индивидуаллаштириш, чўккан руҳиятини очишга хизмат қилса ҳам умумлашма ибратли фикр бўлолмайди. Чунки, уларда афоризмнинг ўқ илдизи - эзгу гоё, инсонийлик, олижаноблик ва инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат йук! Шундай экан, мазмун моҳияти чинакам афористик тафаккурга зид ушбу фикрлар вазифаси муайян образ, оний ҳолат ва кайфиятни тасвирлаш билан чекланади.

Адабий афоризм маҳоратли ижодкорнинг бадиий ва фалсафий тафаккури синтезининг ҳосиласидир. У шаклий лаконизми, мазмуний теранлиги ва ўзига хос образлиги билан ибратли, пурҳикмат моҳият касб этади, асарни умрбоқий тушунча, доно маъно, эскирмас хулоса, тилда равонлик, бўёқдорлик билан бойитади. Шунингдек, индивидуал афоризм учун икки ва уч дискриптив структурал-семантик модел характерлидир.

Икки қисмли бу афоризмнинг иккинчи қисми қўшимча изоҳ бўлиб, у фикрга истак маъносини беради. Аслида биринчи дискриптив аёл ва эркак бутуннинг қисмлари эканлиги маълум ҳақиқат. Бу

жумлада ибратлилик хусусияти йўқ. Аммо, кейинги қистирма оддий фикрни афоризмга айлантирган. Яхлит ҳолда келган бу афоризмда "бутун" сўзини уч марта, "икки қисм" иборасининг икки марта такрори шакл ихчамлиги доирасида бўлиб, туб маъно қаратилган "бахт" тушунчасини таъкидлашга, қабартиб ифодалашга имкон берган.

Муаллиф қаламига мансуб айрим афоризмлар маъно салмоғи, шакл қисқалигию тугаллиги ифодаланиши ҳамма замин ва умумбашариятга йўналтирилгани билан халқ мақоли ва ҳикматларига жуда яқин туради. Буни хусусан бир қисмли, фалсафий хулосага асосланган доно фикрларда яққол кўриш мумкин. Масалан, 1) "Дунёдаги ҳеч нарсадан ҳайратланмай кўйишдаҳшат" ; 2) "Одам - тилсимдир" (170)

Кўринадики, ҳар икала афоризмда ҳам ортиқча исбот талаб қилмайдиган ҳаётий ҳақиқат лўнда, изчил мантиқий мулоҳаза асосида ифодаланган. Фақат биринчисида афсусланиш оҳанги кучли бўлса, иккинчисида сифат, таъкид маъноси устувордир.

Одатда, афоризмда нарса, тушунча, образ, фикр ва ҳолатни ўзаро зидлаш, кучайтириш, боғлаш, қиёслаш, ўхшатиш ва тенглаштириш орқали доно мулоҳаза билдиришга эришилади. Ушбу қиссада тушунча ва фикр билан алоқадор афористик ифодалар нисбатан кўпроқ учрайди. Чунончи, "Адабиёт инсоннинг оғриқларидир. Қачонлардир уни бир-бирларига юракдаги оғриқларни айтиш ва ибрат қилиб кўрсатиш учун ўйлаб топишган."(176), деган фикрга шунчаки қаралса, унда адабиётнинг ижтимоий-эстетик моҳияти ҳақидаги маълум қоидаларга нисбатан зиддият бордек туюлади. Аммо, ушбу афоризмда инсоншунослик адабиётнинг ўзига хос туб мазмуни бетакрор шаклда тугал ифодаланган. Афоризмнинг иккинчи қисмидаги "юракдаги оғриқ" ибораси биринчи қисмдаги яширин маънони "ижод юрак дарди" эканини ойдинлаштиради ва узвий мантиқий изчиллик шаклланган.

Айрим афоризмлар таркибидаги алоқадорликни таъминлашда образли ўхшатиш ва рамзийликдан ҳам фойдаланилади. "Муҳаббат одамга омадини синаб кўриш учун умр каби бир марта берилади. Ундан олдин ёки кейин содир бўладиган туйғулар бу сирли юртга бориш ёки ундан қайтиш йўллари, холос" (166) афоризмидаги шу ҳолатни кўрамыз. Муҳаббатнинг одамга бир марта берилишини айтишнинг ўзи ҳали афоризм эмас. Кўпчиликка маълум бу оддий фикрни афоризм даражасига етказиш учун муаллиф ўхшатиш ва қиёслаш усулини қўллайди. Бу усулга асос бўлган ҳолат муҳаббатни умрга менгзашидир. Аммо, бу фикр тугаллик ва мантиқий изчилликни тақозо қилгани сабабли уни иккинчи фикр - синовнинг бир мартадан кейинги ҳолатлари ("бориш" ва "қайтиш" йўллари) билан қиёсланиши умумий ифодага ибратлилик бағишлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Жуматова Н. Ҳозирги ўзбек шеърлятида ранг билан боғлиқ рамзий образлар. Фил.фанл.номз.дисс.автореферати. Т. 2000. Б. 15.
2. Рубцов Н. Символ в искусстве и жизни. Философские размышления. М. 1991. С. 43.

АБУ РАЙХАН БЕРУНИЙ ОБРАЗЫНЫҢ ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭМАСЫНДА КОРКЕМ АНАЛИЗИ

Сайымбетов Шарафатдин Уракбаевич
ЎзР ФА Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ
гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институты, кичик илмий ходим
Телефон: (+99891 301-73-13)
ssayimbetov@mail.ru

Аннотация: Мақолада дунё цивилизациясининг ривожланишига катта хисса қўшган Абу Райхан Беруний бадиий образининг қорақалпоқ шоири Ғолим Сейтназаровнинг «Темир қозық» поэмасида бадиий ифодаланиши масаласи таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: поэма, пролог, лирик ва психологик тасвирлаш, бадиий образ.

Өткен ХХ асирдин 1970-жыллары дуньяға белгили, уллы жерлесимиз Абу Райхан Берунийдин образы қарақалпақ драматургиясында Т.Сейтжановтың «Абу Райхан Беруний» (1973), прозада О.Бекбаўловтың «Беруний» (1977) романында ҳам Ғ. Сейтназаровтың «Темир қазық» (1978) поэмасында өз сәулелениўине ийе болды. Биз бул мақаламызда уллы алымның жарқын келбети менен руўхый кеширмелерининг лирикалык ҳам психологиялык бағдарда сүүретлениўин Ғ. Сейтназаровтың «Темир қазық» (1978) поэмасы мысалында көрип өтпекшимиз.

Поэманың прологы Беруний жасаған дәўирди, өскен орталығын, тарийхый турмыс шараятын сүүретлеў менен басланады. Автор изертлеўши алым сыяқлы ол жасаған дәўирди терең билиў ушын тынбай изленеди ҳам сол тийкарда илимпаздың көркем образын жасаўға тәўекел етеди. Буны төмендеги қосық қатарлары айқын тастыйықлайды:

Талай әсирлерди салып араға,
Илим шам-шырағын жаққан мәрдана,
Сол алыс әсирди келди де уққым,
Талай-талай томды ақтарып шықтым.
Көз алдымда турды әсирлер алыс,
Аласатлы дәўир таныс, бийтаныс,
Сол дәўир ҳаққында қысса жазғанда,
Көз алдымда турды илимпаз дана,
Оның ой дуньясы алтын сандықтай,
Илимге жол нусқар Темир қызықтай [3:3].

Автор Берунийдин өмирине тийисли ўақыяларды көркем сүүретлеўде оның туўған жерден уақта айралықта өткерген өмирине айрықша дыққат аўдарады. Сонлықтан да, ол бул поэмасын «Ҳижран қыссасы» деп атаған ҳам алымның илим жолында алға қойған мақсетин, жат журтларға кетиў себеплерин лирикалык бағдарда ашыўға ҳәрекет еткен.

– Инсан ушын азатлықтан,
Артық нәрсе көрмегенмен,
Илимде де азатлық деп,
Азатлық! деп шөллегенмен! –
Усы оның бас сүрени,
Усы болды ийманы да,
Соның ушын Хорезмге,
Ғазнаға да сыймады да [3:3-4].

Абу Райхан Беруний Хорезмнің патшасы Султан Махмуд тусында туўған жерден уаққа, ҳинд жерине кетиўге мәжбүр болады. Бул жерде де алым заман теңсизлигин, халықтың аш-аптадалығын өз көзи менен көреди. Лекин, ол заман қыйыншылықларына

карамастан, келешек эўладтың тәғдири ушын жаңалық ашыўға, аспан әлеминдеги жұлдызлар сырын үйрениўге бел байлайды. Бул жолда ол уллы данышпанлар Аристотель менен Платонды терең оқып үйренсе, заманласлары Фарабий менен Ибн Синаны устаз хәм сырлас дос тутады. Поэманың көп орынларында бул уллы алымлардың бир-бирине болған дослық қатнастары менен илим жолында алып барған ийгиликли ислери мақтаньш пенен тилге алынады.

Поэмада алымның жеке турмысына да кең орын бериледи. Берунийдиң туўған жери Қыяттан, сүйген яры хәм жалғыз қызынан айра түсип, Хиндистанда хижран азабында өткерген өмири көп сөз етиледі. Мысалы:

Айшықлы аспан астында,
Жеккедей сезип бир өзін,
Гүрсинди гүздиң паслында,
Есине түзип Хорезм.
Қыяты қайда күн қайда,
Қайларда жүр дослары.
Хорезм қайда жыр қайда,
Қайларда қызы, қостары! [3:6].

Шайыр усылайынша ғайры елде жүрсе де, жүрегиниң тусында ана ұатанға, киндик қаны тамған туўған жерге перзентлик мухаббаты жалынлап турған алымның уллы келбетин сәўлелендириўге ериседи. Поэмада Берунийдиң Хорезмде жасаған өмири, Хорезм патшасы Мамун дәўиринде дүзилген уллы илимлер академиясы, оның этирапына жәмленген данышпан алымлар Фарабийдиң, Мискабий, Масихий, Хаммар, Аррах хәм Ибн Синаның исмлери Берунийдиң исми менен қатар тилге алынады. Әсиресе, халық арасында Хәким улықпан исми менен кеңнен танылған Ибн Синаның образын жасаўға кең орын берилген. Яғный, поэмада илим жолында шам-шырақ болған бул еки алымның жарқын келбети қатар қойып сүўретленеди.

Илахийда Ибн Сина ол,
Илим-билим булағын ашқан,
Бири түнде Ай болып туўса,
Бири Күндей нурларын шашқан [3:8-10].

Поэманың көлеми онша үлкен емес, лекин, оның шағын он үш бөлимінде уллы алымның өмирине, ол жасаған дәўирге, заманласларына тийисли ўақыялардың избе-излиги сақланады. Шайыр шығарманың соңғы бөлимлеринде Беруний жасаған дәўирге, ол жаратқан уллы ислерге лирикалық шегинис жасап, Берунийдиң, Ибн Синаның әрманлары иске асқан бүгинги бахытлы турмысымыз хаққында да толып-тасып жыр етеди.

Коперник, Да Винчи аспанға бейим,
Дуньяға келипти төрт әсир кейин,
Әлемнен бир хабар келген билмейин,
Сөйлең жұлдызлар,
Аристотель, Платонға таласқан,
Алдында бас ийген меңиреў аспан,
Ал-Беруний даңқы сизлерге дәстан,
Сөйлең жұлдызлар [4:110-123].

Шайыр усылайынша уллы алымның илимниң уллылығын дуньяға таныта алған күдиретли күшин мақтаньш пенен тилге алады.

Бул поэма жөнинде профессор С.Ахметов: «...Ғ. Сейтназаровтың «Темир қазық» поэмасы жерлесимиз уллы илимпаз Абу Райхан Беруний туўралы қарақалпақ поэмашылығына қосылған бүгинги ең жақсы табысларымыздың бири»[1:347], – деп бахаласа, филология илимлериниң кандидаты Т.Мәмбетниязов «поэма көлеми жағынан қысқа болыўына карамастан мазмунлы, тәсирли, көркем, жыйнақлы жазылған. Беруний образы ядта қалғандай образ дәрежесинде сүўретленген»[2:171] – деп жазады.

Солай етип, жоқарыда биз сөз еткен Ғ.Сейтназаровтың «Темир қазық» поэмасы бүгинги поэзиямыздың табысы болып қоймастан, келешек әўлад ушын да тәлим-тәрбия хызметин атқарады.

Пайдаланылған әдебиетлар

1. Ахметов.С. Қарақалпақ совет поэзиясы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988.
2. Мәмбетниязов Т. Поэзия – турмыс, гүрес хәм талпыныў. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1993.
3. Сейтназаров Ғ. Темир қазық. Поэма // «Әмиўдәрья» журналы. – Нөкис: 1979, №6.
4. Сейтназаров Ғ. Темир қазық. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1982.

"ҲАКИМ ВА АЖАЛ" ДОСТОНИНИНГ АДАБИЁТДАГИ ЎРНИ

Хуршида Бердиёрова
Наргиза Эргашева
Қашқадарё вилояти Косон тумани
95- ИДУМ она тили адабиёт фани ўқитувчилари
Телефон: +998 99 380-85-13
xurshida.berdiyova@mail.ru

Анотация: Ушбу мақола миллий адабиётимизнинг дурдона асари "Ҳаким ва ажал" асарининг ёзилиши тарихи ҳамда тиббиёт илмининг даҳоси Абу Али Ибн Сино ҳақидаги муаллиф А.Ориповнинг мулоҳазаларини ёритади.

Калит сўзлар: Поэзиямизнинг шоҳ асари, маънавиятимиз хазинаси

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов шундай хотирлайди. "Буюк Шарқ олими Ибн Сино таваллудининг 1000 йиллиги яқинлашиб келмоқда эди. Шароф ака мени чақиртирдилар ва Ибн Сино ҳақида бирор дoston ёзишимни маслаҳат бердилар. Мен Ибн Синонинг касб-коридан унчалик хабардор эмаслигимни айтдим. Шунда Шароф аканинг руҳиятида ёзувчилик сифатлари "ярқ" этиб намоён бўлди. У киши буюк олимнинг серқирра фаолияти ҳақида жўшиб гапирдилар... Соғлигимни суриштирдилар-да... Чехословакиянинг Карлови-Вари булогининг сувини ичишимни маслаҳат бердилар... Карлови-Варининг суви ёқмадими, соғлигим бироз оғирлашди. Қайтиб кетишдан бошқа иложим йўқ эди. Бироқ мен ўзимга ажратилган кенг хонада йиққан материалларим асосида "Ҳаким ва ажал" достонини ёза бошладим. Йигирма кунда уни битказдим... Достон қўлёзмасини... Яшин домла орқали Шароф Рашидовга чиқариб юбордим... Асарим у кишига маъқул бўлибди. Сал ўтмай Марказқўм девонидан... бир мактубни дарҳол олиб кетишимни сўрашди. Мактуб Шароф Рашидовнинг ўз қўллари билан яшил сиёҳда ёзилган эди..." Хуллас, шоирнинг 1980 йилда Ҳамза номидаги Ўзбекистон давлат мукофотига лойиқ топилган "Ҳаким ва ажал" достони ёзилишига, бевосита Шароф Рашидов "туртки берган", десак асло хато бўлмас. Чунки, Шароф Рашидов Ўзбекистонда шунча шоирлар бўлишига қарамасдан бу юмушни Абдулла Орипов бекаму-кўст бажара олишига мутлақо шубҳа қилма қилмаган.

Жуда қадим замонларда,
Минг йилча бурун,
Бухоронинг шундоққина Афшонасида
Яшар эди, гоят закий битга ўспирин,
Тенгдошлари қаторида ҳали расида...

Бир нарсада танти эрур доим табиат,
Идрок берса қарамагай усти-бошингга.
Неча-неча саройлардан хатлаб ўтиб бахт
Ногаҳоний Ҳумой бўлиб келар қошингга...

Ҳаким деган номи унинг тарқалиб бот-бот,
Не ҳайратки, ҳар учраган топди кушойин.
Келар бўлди энди унга атроф тумонот,
Ҳар беморда унга истак, ҳар соғда хоҳиш....

Шароф Рашидов давлат юмушлари билан қанчалик даражада банд бўлишларига қарамай, "Ҳаким ва ажал" достонини синчиклаб, тўлқинланиб ўқиб чиқади. Юрак-юрақдан Абдулла Ориповнинг буюк иқтидорини эътироф этади. Бу эътироф Шароф Рашидовнинг шоирга йўллаган эҳтиросли меҳрга йўғрилган мактубида ўз аксини топгандир. "Укам Абдулла Ориповга! - дея бошланади мактуб. Ибн Сино шундай бир қуёшки, у минг йиллар тарихини ҳам ёритиб, ҳам иситиб, ҳам безаб турибди. Унинг ҳаёти ва ижоди ҳам умумхалқ маданияти тарихининг мангу қуёшидир.

Бу ҳақда мен кўп ўйладим. Кўп ўқидим... Шу пайтда Сиз ёзган дostonни ўқишга муяссар бўлдим. Жасоратингизга ва меҳнатингизга балли, укам. Қойилман. "Ҳаким ва ажал" дostonи жонажон адабиётимизнинг жуда ноёб мулки сифатида, поэзиямизнинг шоҳ асари сифатида ўқилади. Бу ижодий зафар билан сизни чин дилдан табрик қиламан. Кам бўлманг, укам. Умрингиз узоқ, қўлингиз

ва дилингиз дард кўрмасин. Ана шундай дostonни ўқишга муяссар бўлганимдан бахтиёрман.

Эхтиром билан, Ш.Рашидов. 1980 йил 10 июл".

Зеро,ё дostonни асло шунчаки мутолаа қилиб бўлмайди.

Қуйма сатрларга эътибор қилинг:

Хабар келди Бухоронинг аркидан бир тонг,

Ёш малика хасталаниб ётармиш беҳол.

Қолмабди ҳеч қарашмаган табиб, дуохон.

Малика-чи, ҳануз ҳорғин, ҳануз бемажол...

Бамисоли гор оғзида ўсган бир сунбул,

Соя ҳидин уфурарди бу гўзал вужуд.

Хонанишин эди бу қиз, ўй билан машғул,

У ҳаётдан бекинганди, ёлғиз ва махдуд...

Дoston давомида малика Ибн Синога "Бу ҳам бир табибда", деган ўйда қараб кўяди. Лекин, буюк табиб маликанинг "дардини" кўзларига инган ҳамли нигоҳларидан англай олади ва:

...- Мен табибман! Фикрат билан иш тутгум лекин,

Дардингизнинг шифоси бор, теккайсиз эрга!...

...- Йўқ, маликам, фақатгина севиб теккайсиз!...

Қаршисида оддий эмас, тийрак кўзли, зукко қалбли инсон - донишманд табиб турганини ҳис қилган малика Ибн Синога боқиб, шундай хитоб қилади:

- Бухорода сендай табиб бор экан, ажаб...

У буюрди: - Табиб бўлиб қолгунг саройда!...

Унинг ҳар бир сатри қалбингиздан жой олади. Сиз дoston ичига, таъбир жоиз бўлса, бутунлай сингиб кетганингизни пайқамай қоласиз. Дostonда сиз буюк қомусий олим, табобат илмининг султони Ибн Сино билан бирга нафас оласиз, замона зайли сабаб биргаликда, баъзан дарбадарликда, баъзан қувгинда яшайсиз, ижод қиласиз. Тириклик билан видолашаётган Ҳакимга Ибн Синонинг тайёрлаган ва ўзида синаб кўришни истаган ажал аталмиш қулфатга қарши тайёрланган дорининг сўнги шишадагисини остонага уриб чил-чил қилган Мирзога минг-минг лаънатлар ўқийсиз. Ва албатта, Ибн Синога астойдил қайғурасиз. Шунинг баробарида буюк ватандошингиз билан фахрланишингизга ўзингизни ҳақли санайсиз. Шоир Абдалла Ориповга эса атоқли давлат арбоби, таниқли ёзувчи, халқимизнинг оташқалб фарзанди Шароф Рашидов сингари қойил қоласиз.

Корейс киноижодкорлари томонидан яратилган кўп сериалли "Тангем" филмини барчамиз севиб тамоша қилганмиз бир неча марта. Тангемнинг табиблик қобилиятига тан ҳам берганмиз. Лекин, ўзбек киноижодкорлари дунё тан берган табобат султони, бизнинг юртдошимиз, халқимиз фарзанди эканлигин ҳис этган ҳолда Ибн Сино ҳақида Абдулла Ориповнинг "Ҳаким ва ажал" дostonи асосида асар яратсалар, жуда савобга қолган бўлардилар. Чунки, тарихи, миллий маънавияти, маърифати минглаб йилларни қамрайдиган халқимиз Ибн Синони қайта кашф этади.

Она тили адабиёт, тарих, Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар туркумига кирувчи фанлар ўқитувчилари дарс ҳамда тўғарак машғулотлари жараёнида юқорида қайд этилганларга эътибор қаратсалар, мақсадга мувофиқ бўлади. Шунда ҳурматли устоз-муаллимларимиз ўқувчилар онгига ҳам Шароф Рашидов, ҳам Абдулла Ориповдек юксак истеъдотларнинг ибратли ҳаёти ва фаолиятини янада чуқурроқ сингдира оладилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Орипов Танланган асарлар 4- том. Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 2001- йил. 148- 152- бетлар.

2. А.Орипов "Ҳаким ва ажал" дostonи .Танланган асарлар 1- том.2000- йил.Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.371- 389- бетлар.

3. "Истиқлолни қумсаган сиймо" мактаб ?қувчилари учун вилоят миқёсида оммалаштирилган намунали дарс ишланма. Муаллиф "Йил методести- 2018" танловининг республика босқичи совриндори Санжар Жумаев

МУҲАММАД ЮСУФ-ЭЛ СЕВГАН ШОИР

Хасанова Нигора Низомовна
Жиззах, Арнасой, 12-мактаб, ЎТИБДЎ
Телефон: +998(97) 436 06 27
E-mail: n hasanova@inbox.uz

Аннотация: Ушбу мақолада ўзбек адабиётининг назм йўналишида бетакрор ижоди билан шуҳрат топган шоир Муҳаммад Юсуфнинг ҳаёти ва ижод йўли орқали инсоннинг мазмунли ҳаёт кечиришида китобхонлик маданиятининг аҳамияти беқиёс экани ёритилган. Шунингдек, мақолада шоирнинг шеърларидан намуналар ҳам берилган.

Калит сўзлар: Инсон тафаккури, китобхонлик маданияти, моддий-маънавий мерос, шоир шеърляти, умуминсоний қадриятлар, ўзбек адабиёти

*Мен кетарман бир кунни, наволарим, зорим қолур
(Муҳаммад Юсуф)*

Миллат маънавиятини бойитиш, тарихини мукамал ўрганиш, илм-фанда рўй бераётган ўзгаришлар, ҳамда моддий-маънавий меросни келгуси авлодга етказиш, юрт тараққиёти ва халқ турмуши фаровонлигини таъминлаш йўлида фидоий бўлишдек олий мақсадларни амалга оширишда ёшлар таълим-тарбиясига эътибор қаратиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан саналади.

Юртбошимиз Шавкат Мирзиёевнинг ёшларга қарата: "Сайёрамизнинг эртанги кунни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бугун китоб ўқиган бир бола эртага телевизор томоша қилиб ўтирган бешта болани бошқариши мумкин", -деб айтган фикрлари замирида теран маъно мужассам. Шу нуқтайи назардан олиб қараганда, замонамиз ёшлари моддий ва маънавий жиҳатдан баркамол бўлиши, дўстни душмандан, оқни қорадан ажрата олиши, миллий ва умумбашарий қадриятларни ҳурмат қилиши, ўз ақл-заковати, тафаккури ва маънавиятини намоён этишида эркин бўлишига эришишнинг энг содда ва самарали усули китобхонлик маданиятини шакллантиришдир.

Китобхонлик маданияти ҳақида сўз борганда, инсон тафаккурига кучли таъсир кўрсатувчи адабиётлар, хусусан, бадиий адабиёт, унда ифодаланган гоё, (насрий асарлар бўладими, назм йўналиши бўладими) яратилган салбий ва ижобий образлар инсонни фикрлашга, тафаккур юритишга, муаммолар ечимида тўғри хулоса чиқаришга, ҳаётни севишга, ижодкорликка чорлашини таъкидлаш ўринли бўлади.

Ўзбек адабиётини чаманзорга қиёсласак, бу гўзал бўстонда ижодкорлар-яратувчи бўлса, асарлар унда унаётган чечаклар мисолидир. Ўзбек адабиётида қалбларимизни жунбушга келтирувчи, чинакам кўнгил тасвири ифодаси бўлган назм йўналишига мурожаат қилмаган китобхон топилмаса керак. Биргина халқимиз ардоғига сазовор бўлган шоир Муҳаммад Юсуф ижоди орқали назм гулшанида сайр этиб шоир шеърлятининг ўзига хослиги борасида фикр юритадиган бўлсак, шоир шеърларини ўзбек китобхонлари ўзгача ҳурмат ва муҳаббат билан мутолаа қилиши, кўплаб шеърлярининг кўшиққа айланиб қалблардан жой олишига асосий сабаб унинг халқ дарди, орзу-умидларини ёрқин кўра билгани ва тасвирлай олганидир. Шоирнинг ҳаёти ва ижодига назар ташлайдиган бўлсак, 1954-йилнинг 26-апрелида Андижон вилоятининг Марҳамат туманидаги Қовунчи қишлоғида деҳқон оиласида таваллуд топган бўлажак шоир халқимиз ибораси билан айтганда: "Қишлоқ қалби ва шаҳар ақли билан камол топади". Ўз шеърларини 1976-йилдан матбуотда чоп эттира бошлаган бўлса-да, машҳурликни даъво қилмайди, шунинг учун ҳам илк шеърый тўплами кейинроқ, яъни, 1985-йилда нашрга берилади. Шоир ўзбек шеърлятига жўшқинлик билан кириб келаркан, бу даврда ўзбек шеърляти ўзининг янги юксалиш погонасига кўтарилган, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Хуршид Даврон сингари кўплаб истеъдодлар ўртасида ўзига хос ижодий мусобақа авжига чиққан эди. Шеърлятнинг турли йўналишларида эсда қоларли асарлар яратаётган қаламкаш дўстлари, устозлари орасида ўзини шоир сифатида исбот қилишга уринган ёш шоир тинимсиз ижоди туфайли ижод ва маҳорат майдонида ўз ўрнини топади. Умрбоқий ижодкорнинг шеърляти турли - туман мавзуларни қамраб олгани ва бетакрорлиги билан аҳамиятлидир.

Шоирнинг "Тавалло" шеърдан олинган ушбу шеърый парчага эътибор қилинг-а:
"Оқ йўргакка ўрагансан ўзинг бизни,
Ҳам оқ ювиб тарагансан ўзинг бизни.

Бешигимиз узра бедор она бўлиб,
Кунимизга ярагансан ўзинг бизни.
Фидойинг бўлгаймиз сени, Ўзбекистон,
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!"-

ушбу шеъри орқали шоир тугилиб ўсган жаннатмакон диёрини қанчалар севиб ардоқлашини, ҳатто юрти тинчлиги учун фидо бўлишга тайёрлигини ифодалаган. Шеър нафақат шеърий шаклда шууримизга сингган, балки мусиқий оҳанг билан уйғунлашиб, чиройли кўшиқ тарзида қалбимиз тўридан жой олиб улгурган.

Шоирнинг "Қизлар кўшиғи" шеърида эса:

Қиз йўқ уйда сарин сабо эсмайди,
Қиз йўқ уйда жамбил райҳон ўсмайди.
Ўғилларнинг ота билан иши йўқ,
Қиз отасин ҳар қадамда эслайди.
Кўзларига сургай юрган изингиз,
Қай ўғилдан камдир айтинг қизингиз...-

ҳаётимизда баъзи ҳолларда гувоҳ бўлганимиз қиз фарзанднинг ўғил фарзандга нисбатан ўта қатъиятли ва меҳрибон бўлиб, ота-онаси хизматида аъло даражада тура олиши, чексиз меҳр-муҳаббати ва садоқати тасвирланади.

Қалбимизда тўридан жой олган "Қайда бор?" шеърида:

Ёмғир ёғар шитирлаб,
Нурми, ипак толалар,
Баҳор келса қиқирлаб,
Қирга чиқар лолалар,
Лолалар ҳар жойда бор,
Бизда бори қайда бор?-

Ватанимизнинг бетакрор гўзаллиги, фассларининг алмашинуви, табиатнинг саховати ва ҳаёт неъматларидан шукроналик ҳисси маҳорат билан тасвирланади. Муҳаммад Юсуф шеърияти ҳақида бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин, шоир ижоди ҳақида жуда узоқ баҳс юритиш мумкин. Шоир ва адиблар ўз ҳаёт ва ижод йўллари билан бизга ҳаёт сабогини беради, гўё...

Эл севган шоир қисқа умр кўрган бўлса-да, ижодкорлар анъанасини давом эттирган ҳолда ўз ижоди орқали ўзбек адабиёти умрбоқийлигини исботлаб берди...

Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш лозимки, ёш авлод китоб мутолааси орқали ижодий ва интеллектуал қобилиятларини ривожлантирган ҳолда ҳаётда ўз ўрнини топса, ватан равнақи учун буюк ишлар қилишга қодир бўлса халқимиз қалбига чексиз гурур ва ифтихор бахш этиб юртимизнинг порлоқ келажаги эканини исботлаган бўлади. Зеро, ҳар бир халқ, ҳар бир миллат учун фарзанд ва юрт иқболини кўришдан ортиқ бахт йўқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бахт, омад ва ҳаётга бошловчи сўзлар. Афоризмлар.-Т.: "Юрист - медиа маркази". 2016. 71-бет.
2. М.Юсуф. Сайланма.-Т.: "Шарқ", 2005. 85-189-бетлар.
3. Ш.Сариев. Адабиёт. Абутириентлар учун. II қисм.-Т.: "Шарқ", 2013. 133-бет
4. С.Олим, С.Аҳмедов, Р.Қўчқоров.Адабиёт. Умумий ўрта таълим мактабларининг 8-синфи учун дарслик.-Т.: Ф.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2019. 297-бет

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 15-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ

(13-қисм)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 30.04.2020

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темуր пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000